

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİ VE KAYIT DIŞI
EKONOMİYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER**

**EKONOMİ FİNANS ANABİLİM DALI
EKONOMİ FİNANS BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

Hazırlayan

İkrami TAYFUR

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Murat AKKAYA

İSTANBUL-2018

TEZ TANITIM FORMU

- ADI SOYADI** : İkrami TAYFUR
- TEZİN DİLİ** : Türkçe
- TEZİN ADI** : Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Etkileyen Faktörler.
- ENSTİTÜ** : Sosyal Bilimler Enstitüsü
- ANABİLİM DALI** : Ekonomi Finans
- TEZİN TÜRÜ** : Yüksek Lisans
- TEZİN TARİHİ** : 01/09/2018
- SAYFA SAYISI** : 92
- TEZ DANIŞMANI** : Dr. Öğr. Üyesi Murat AKKAYA
- DİZİN TERİMLERİ** : Vergi, enflasyon, vergi kaybı, haksız rekabet, kayıt dışı ekonomi, kayıt dışı istihdam.
- TÜRKÇE ÖZET** : Bu tez, Türkiye’de kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı ekonomiyi etkileyen faktörlerin neler olduğuna yönelik, bir çalışmadır.
- DAĞITIM LİSTESİ** : 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
2. Yüksek Öğretim Kurulu

İkrami TAYFUR

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİ VE KAYIT DIŞI
EKONOMİYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

EKONOMİ FİNANS ANABİLİM DALI
EKONOMİ FİNANS BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
İkrami TAYFUR

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Murat AKKAYA

İSTANBUL-2018

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

İkrami TAYFUR

.... /...../ 2018

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İkrami TAYFUR'un, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Etkileyen Faktörler" adlı tez çalışması, jürimiz tarafından İşletme anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan
Dr. Öğr. Üyesi Murat AKKAYA
(Danışman)

Üye
Dr. Öğr. Üyesi İlker İNMEZ

Üye
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Cem AY

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

... / ... / 2018

Prof. Dr. Nezir Köse
Enstitü Müdürü

ÖZET

Bu çalışmanın konusu kayıt dışı ekonomi ve Türkiye ekonomisine etkileri kapsamında yapılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada; kayıt dışı ekonomi kavramı, kayıt dışı ekonomiyi meydana getiren; hukuki, mali, ekonomik, siyasi, psikolojik ve sosyal sebepler üzerinde durulmuştur. Kayıt dışı ekonominin kapsamında yer alan kara para, rüşvet, yolsuzluk, muafiyetler, hamiline belge düzenleme, sıkça yapılan mevzuat değişiklikleri, enflasyon gibi konulara yer verilmiştir. Ayrıca bu çalışmada, kayıt dışı ekonomiye yönelik politikalar, vergi reformları, vergi yükünün adaleti, kurumlar arasında koordinasyon sağlama vb. konular irdelenmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemleri ve kayıt dışı ekonominin olumsuz yönlerine yer verilecektir.

Kayıt dışı ekonomi, devletin denetimi dışında kalmış olan iktisadi girişimler olarak tanımlanabilir. Gelişmiş ve henüz gelişmesini tamamlamamış olan ülkelerin ekonomik açıdan karşılaştıkları sorunların başında kayıt dışı ekonomi gelmektedir. Mal ya da hizmet üretimi ile değişim sürecini ele almasına rağmen ekonominin olağandışı ölçme metotları ile belirlenemeyen bölümü, kayıt dışı ekonomi kapsamında yer almaktadır. Çalışmada bu kapsamda kayıtdışı ekonominin Türkiye ekonomisine yapmış olduğu etkilerin incelenmesi adına; kayıt dışı ekonomi tanımlanmış, kayıt dışı ekonominin kapsamı açıklanmış ve kayıtdışı ekonomiyi ortaya çıkaran sebepler ele alınmıştır. Ayrıca kayıt dışı ekonomiye yönelik politikalar üzerinde durularak, kayıt dışı ekonominin ölçümünde kullanılan yöntemlere yer verilmiştir.

Çalışmada ele alınan konular özetle; birinci bölümde kayıt dışı ekonominin tanımı, kapsamı ve sebepleri ele alınmıştır. Kayıt dışı ekonomide birbirlerinin yerine kullanılan tanımlara açıklık getirilmeye çalışılmış olup, faaliyet alanının yasal ya da yasa dışı olması irdelenmiştir. Kayıt dışı ekonominin hukuki ve idari, mali ve ekonomik, siyasi, psikolojik ve sosyal nedenlerine açıklık getirilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde kayıt dışı ekonomiyi önlemeye yönelik mali, hukuki ve idari, sosyal ve ekonomik önlemler ele alınmıştır. Üçüncü bölümde kayıt dışı ekonomiyi ölçme ve hesaplama yöntemleri ile kayıt dışı ekonominin boyutları ele alınmıştır. Kayıt dışılığın genel ekonomiye olan olumlu ve olumsuz etkileri açıklanmış olup, Türkiye ekonomisine yansımalarının nasıl olacağı incelenmiştir.

Dördüncü bölümde kayıt dışı ekonomiyle ilgili Türkiye'de yapılmış çalışmalar ele alınmıştır. Bu çalışmalarda kayıt dışı ekonominin Türkiye ekonomisine etkileri incelenmiştir. Türkiye'deki kayıt dışı faaliyetlerin boyutları tahmin edilmeye çalışılmış

ayrıca kayıt dışılığın istihdam, gelir dağılımı, kamu finansman sorunu ve vergi yükü boyutu ele alınmıştır. Çalışmalarda kayıt dışı ekonominin, ekonomik büyümeyle olan ilişkisinin sonuçları tahmin edilmeye çalışılmıştır. Türkiye ekonomisindeki kayıt dışı faaliyetlerin nedenleri ve bu nedenlerin ortadan kaldırılması için öneriler ele alınmıştır. Dolayısıyla; Türkiye’de yer alan bazı işletmelerin, kayıt dışı ekonomi üzerinde faaliyetlerini sürdürebilmeleri ve vergiden muafiyet sağlayabilmeleri için işletmelerinin kapsamını büyütmediği ve bundan dolayı da ekonomik gelişmenin engellendiği saptanmıştır. Yapılan benzer çalışmaların incelenmesi kapsamında, kayıt dışı ekonominin büyüme oranı, dışa açıklık, kişi başına düşen gayri safi milli hasıladan elde edilen oranlar ile arasında bir nedensellik ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Vergi, Enflasyon, Vergi Kaybı, Haksız Rekabet, Kayıt Dışı Ekonomi, Kayıt Dışı İstihdam.

SUMMARY

The subject of this study are unregistered economy and it's impact on Turkish economy. Therefore, in this study; the concept of informal economy, the legal, financial, economic, political, psychological and social causes that led to informal economy including black money, bribery, corruption, exemptions, bearer document regulation, frequent legislative changes and inflation have been discussed.. Also, the study will focus on policies related to informal economy, tax reforms, justice of the tax burden, coordination among institutions, and so on. Later the study will include the methods of measuring informal economy and the negative aspects of the informal economy..

The informal economy can be defined as the economic enterprises that have remained outside the control of the state. The economically unfavorable economies of developed and developing countries are at the forefront of the informal economy. The part of the economy that can not be determined by the unusual methods of measurement is the informal economy. Turkish economy and the unregistered economy have been defined, the scope of the informal economy has been explained, and the reasons that have led to the informal economy have been addressed. In addition, the methods used to measure the informal economy have been included, with an emphasis on informal economy policies..

The topics covered in the first part are; the definition, scope and reasons of the informal economy. In the informal economy, attempts have been made to clarify the definitions used in place of each other and it has been examined whether the field of activity is legal or illegal. The legal and administrative, financial and economic, political, psychological and social causes of the informal economy have been tried to be clarified. In the second part, financial, legal and administrative, social and economic measures to prevent informal economy are discussed. In the third chapter, the methods of measuring and calculating informal economy and the dimensions of informal economy are discussed. Informality is described positive and negative effects on the general economy, Turkey's economy is examined under the reflections..

In the fourth chapter, literature about Turkish economy is discussed. Turkey's economy, the effects of the informal economy in these studies are examined and it is also tried to estimate the size of informality employment, income distribution, public finance problems and the size of the tax burden. In studies, the results of the relationship between the informal economy and economic growth have been tried to

be estimated. The causes of informal activities in Turkish economy and proposals for the elimination of these factors are discussed. Due to the scope of its business in order to provide exemptions from taxes magnification, some businesses in Turkey continue their informal activities on the economy and it is determined that this leads to inhibited economic development. Within the scope of examining similar studies, it is observed that the informal economy has a causal relationship with the growth rate, openness, and gross national income per capita.

Key Words: Tax, Inflation, Tax Loss, Unfair Competition, Unregistered Economy, Unregistered Employment.

İÇİNDEKİLER

	SAYFA
ÖZET	I
SUMMARY	III
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR LİSTESİ	VIII
TABLolar LİSTESİ	IX
GRAFİKLER LİSTESİ	X
ÖNSÖZ	XI
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	2
KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TANIMI, KAPSAMI VE SEBEPLERİ	2
1.1. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TANIMI VE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN KAPSAMI ..2	
1.1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı ve Önemi	2
1.1.1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı	2
1.1.1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Önemi	3
1.1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Kapsamı	4
1.1.2.1. Yeraltı Ekonomisi	6
1.1.2.1.1. Kara para	7
1.1.2.1.2. Yasadışı Olarak Gerçekleştirilen Faaliyetler	8
1.1.2.2. Saklı Ekonomi	9
1.1.2.2.1. Kayıt Dışı İstihdam	10
1.1.2.2.2. Yarı Kayıtlı Ekonomi	11
1.1.2.2.3. Kayıtlara Girmeyen Ekonomi	13
1.2. KAYIT DIŞI EKONOMİYİ MEYDANA GETİREN SEBEPLER	13
1.2.1. Mali ve Ekonomik Nedenler	14
1.2.1.1. Enflasyon	15
1.2.1.2. Vergi Yüküyle İlgili Sebepler	16
1.2.1.2.1. Yüksek Girdilerin Sebep Olduğu Maliyetler	16
1.2.1.2.2. Gelir Dağılımındaki Dengesizlik	17
1.2.1.2.3. Vergiye Karşı Gösterilen Direnç	19
1.2.1.2.4. Yüksek İşgücü Maliyeti	19
1.2.2. Psikolojik ve Sosyal Sebepler	20
1.2.2.1. Devlete Karşı Koyma Güdüsü	20
1.2.2.2. Nüfus Politikası ve Köyden Kente Göçler	21
1.2.2.3. Bilinçsizlik ve Güven Sıkıntısı	21
1.2.3. Hukuki ve İdari Sebepler	22
1.2.3.1. Rüşvet ve Yolsuzluk	23
1.2.3.2. Muafiyet ve Vergi Afları	23
1.2.3.3. Hamiline Belge Düzenleme	24
1.2.3.4. Sıkça Yapılan Düzenlemeler ve Karmaşık Mevzuat	25
1.2.3.5. Vergi Denetimleri	25
1.2.4. Siyasi Sebepler	26

İKİNCİ BÖLÜM	27
KAYIT DIŞI EKONOMİYE YÖNELİK POLİTİKALAR, KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI, DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİ	27
2.1. KAYIT DIŞI EKONOMİYE YÖNELİK POLİTİKALAR.....	27
2.1.1. Kayıt Dışı Ekonomiye Yönelik Mali Politikalar	27
2.1.1.1. Dolaylı ve Dolaysız Vergiler	27
2.1.1.2. Vergi Sistemlerinde Reform İhtiyacı	28
2.1.1.3. Vergi Denetimlerinin Düzeltilmesi.....	29
2.1.1.4. Vergi Politikalarının Tekrar Ele Alınması	30
2.1.1.5. İstihdam Üzerinde Bulunan Vergi Baskılarının Azaltılması	31
2.1.1.6. Vergi Yükünün Adaletli Bir Şekilde Ele Alınması.....	31
2.1.2. Kayıt Dışı Ekonomiye Yönelik Sosyal Politikalar	32
2.1.2.1. Devletin Saygınlığının Sağlanması	32
2.1.2.2. Vergi Bilincinin Oluşturulması	33
2.1.3. Kayıt Dışı Ekonomiye Yönelik Ekonomik Politikalar	34
2.1.4. Kayıt Dışı Ekonomiye Yönelik İdari ve Hukuki Politikalar	35
2.1.4.1. E-Ticaret ile İlgili Hukuki Düzenleme İhtiyacı	35
2.1.4.2. Vergi Mevzuatlarında Yapılması Gerekenler.....	35
2.1.4.3. Kurumlar Arasında Koordinasyon Sağlanması	36
2.2. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI.....	37
2.2.1. Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları	37
2.2.1.1. Yasa Dışı Faaliyetler Kapsamında Kayıt Dışı Ekonomi	38
2.2.1.1.1. Yolsuzluk	38
2.2.1.1.2. Korsanlık	39
2.2.1.1.3. Tefecilik	40
2.2.1.2. Vergi Bakımından Kayıt Dışı Ekonomi	41
2.2.1.3. İstihdam Bakımından Kayıt Dışı Ekonomi	42
2.2.2. Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Edilmesi Adına Yapılmış Uygulamalar.....	42
2.3. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİ	44
2.3.1. Dünyada Kayıt Dışı Ekonomi.....	44
2.3.2. Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi	46
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	48
KAYIT DIŞI EKONOMİYİ ÖLÇME VE HESAPLAMA YÖNTEMLERİ VE ETKİLERİ	48
3.1. KAYIT DIŞI EKONOMİYİ ÖLÇME VE HESAPLAMA YÖNTEMLERİ.....	48
3.1.1. Doğrudan Ölçme Yöntemleri	48
3.1.1.1. Anket	49
3.1.1.2. Vergi İncelemeleri	50
3.1.2. Dolaylı Yoldan Ölçme Yöntemleri.....	50
3.1.2.1. İstihdam Yaklaşımı	51
3.1.2.2. Gayri Safi Milli Hasıla Yaklaşımı	52
3.1.2.3. Parasalcı Yaklaşım	55
3.1.2.3.1. İşlem Hacmi Yaklaşımı	55
3.1.2.3.2. Ekonometrik Yaklaşım.....	57
3.1.2.3.3. Emisyon Hacmi/Sabit Oran Yaklaşımı	58

3.1.3. Karma Ölçme Yöntemleri	58
3.1.3.1. Elektrik Tüketimi Yöntemi Açısından Kauffmann ve Kaliberda Yöntemi	59
3.1.3.2. Elektrik Tüketimi Yöntemi Açısından Lacko Yöntemi	59
3.1.4. Dinamik Genel Denge Yaklaşımı.....	60
3.1.5. Model Yaklaşımı	60
3.2. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ETKİLERİ	61
3.2.1. Kayıt Dışı Ekonominin Olumlu Etkileri	62
3.2.2. Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Etkileri	63
3.2.2.1. Haksız Rekabet Oluşturma	66
3.2.2.2. Yabancı Sermayenin Ülke Ekonomisine Girmesini Engelleme ...	67
3.2.2.3. Fason Üretimi Teşvik Etme	68
3.2.2.4. Ekonomik Göstergelerdeki Kararlarda Tutarsızlık Oluşturma	69
3.2.2.5. Bütçe Açığı ve Borçlanmaya Neden Olma	69
3.2.2.6. Vergi Kaybına Neden Olma	70
3.2.2.7. Toplumsal Bozulmaya Neden Olma	70
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	72
LİTERATÜRDE YER ALAN KONU İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR.....	72
SONUÇ VE ÖNERİLER	80
KAYNAKÇA	86

KISALTMALAR LİSTESİ

%	: YÜZDE
€	: EURO
A.G.E.	: ADI GEÇEN ESER
DGD	: DİNAMİK GENEL DENGE
DPT	: DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI
GSMH	: GAYRİ SAFİ MİLLİ HASILA
GSYİH	: GAYRİ SAFİ YURT İÇİ HASILA
KDV	: KATMA DEĞER VERGİSİ
KOBİ	: KÜÇÜK VE ORTA BÜYÜKLÜKTE İŞLETMELER
MILUTMO	: BAKANLIKLAR ARASI İRTİBAT BÜROSU
OECD	: EKONOMİK KALKINMA VE İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ
TL	: TÜRK LİRASI
TÜİK	: TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU
TÜSİAD	: TÜRKİYE SANAYİCİLERİ VE İŞ ADAMLARI DERNEĞİ
VD.	: VE DİĞERLERİ
VS.	: VESAİRE
ZKÜ	: ZONGULDAK KARAELMAS ÜNİVERSİTESİ

TABLolar LİSTESİ

TABLO	SAYFA
Tablo-1 Türkiye'de Kayıt dışı Ekonominin Büyüklüğü, 2001–2016 (Cari Fiyatlarla Milyon TL)	5
Tablo-2 Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri.....	14
Tablo-3 Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Sıralı Yüzde 20'lik Gruplar, 2015, 2016	18
Tablo-4 2002-2016 Yılları Arası Gini Katsayısı Oranları.....	18
Tablo-5 2016 Yılı Birinci Çeyrekte Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Oranı	37
Tablo-6 OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu (1999-89/2012).....	45
Tablo-7 Milli Gelirin Üretim, Harcamalar ve Gelir Yolu ile Hesaplanması.....	53
Tablo-8 Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Sonuçları	53
Tablo-9 Gelir Yöntemiyle GSYH Bileşenlerinin Gayrisafi Katma Değer İçerisindeki Payları, IV. Çeyrek: Ekim-Aralık 2017	54
Tablo-10 Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutlarını Ölçmeye Yönelik Yapılan Çalışmalar	56
Tablo-11 2002–2015 Yılları arası Türkiye'de Kişisel Gelir Dağılımı (%).....	64
Tablo-12 2009-2017 Yılları Arasında Çalışılan Saat Başına Endeks	66

GRAFİKLER LİSTESİ

	SAYFA
Grafik-1 OECD Ülkelerinde Dolaylı ve Dolaysız Vergi Oranları.....	28
Grafik-2 Kişi Başına Düşen GSYH	65

ÖNSÖZ

Yüksek Lisans eğitimim süresince değerli katkılarından dolayı İstanbul Gelişim Üniversitesi hocalarıma; deneyimlerini, desteklerini ve katkılarını esirgemeyen tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Murat AKKAYA'ya teşekkürlerimi sunuyorum.

İkrami TAYFUR

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, kayıt dışı ekonominin ve Türkiye ekonomisine olan etkilerini incelemek, genel değerlendirmede bulunmak ve kayıt dışı faaliyetlerin boyutlarını saptamaktır. Bu nedenle öncelikle kayıt dışı ekonominin tanımı yapılmakta olup, ardından kayıt dışı ekonominin nedenleri sıralanıp, literatürdeki kayıt dışı sınıflandırılmasından bahsedilmektedir. Daha sonra kayıt dışı ekonomiyi ölçme için kullanılan modeller açıklanmaktadır.

Kayıt dışı faaliyetler dar ve geniş anlamda ele alınmış olup, kayıt dışılığına neden olan faaliyetler kapsamlı olarak açıklanmaktadır. Kayıt dışı faaliyetlerin neden olduğu olumsuzlukların yol açtığı ekonomik politikaların amacına ulaşamamasının sonuçları değerlendirilmektedir. Ekonomik verilerdeki sapmanın neden olduğu mali politikaların işlevsizleşmesi refah düzeyi, gelir dağılımı, işsizlik gibi konuların doğru tespit edilememesine sebep olmakta bu da devlete olan güveni azaltabilmektedir.

Kayıt dışı faaliyetlerin; ekonomik, mali, idari, sosyal, siyasal ve psikolojik nedenlerinin ortadan kaldırılması için ekonomi içerisindeki boşlukların giderilmesi yönünde öneriler ele alınmaktadır. Ekonomik büyüme ve kalkınmanın istikrara kavuşabilmesi için ekonomik faaliyetlerin beslendiği ekonomik koşulların düzenlenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, idarenin vergi ve diğer yasal yükümlülüklerin neden olduğu vergi yükünün hafifletilmesi denetimin etkinleştirilmesi, vergi mevzuatının gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Çalışma dört ana bölümde planlanmıştır. Bu bölümlerin detaylarını aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

Birinci bölümde, kayıt dışı ekonominin tanımı, kapsamı, kayıt dışı ekonomiyi meydana getiren hukuki, idari, mali, ekonomik, siyasi, psikolojik ve sosyal sebepler ele alınmıştır.

İkinci bölümde, kayıt dışı ekonomiye yönelik mali, sosyal, ekonomik, idari ve hukuki politikalar incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, kayıt dışı ekonomiyi ölçme ve hesaplama yöntemleri başlığı altında; doğrudan ölçme, dolaylı ölçme, parasalcı yaklaşım, karma ölçme gibi yöntemlere yer verilmiştir. Ayrıca kayıt dışı ekonominin; hayali ihracat, yolsuzluk, korsanlık, tefecilik konularına açıklık getirilmiştir. Daha sonra kayıt dışı ekonominin olumlu ve olumsuz etkileri detaylı olarak izah edilmiştir.

Dördüncü bölümde, "Literatürde Yer Alan Konu ile İlgili Diğer Çalışmalar" başlığı altında daha önce yapılan çalışmalarda ileri sürülen bulgular, sonuçlar, analizler incelenmiş ve elde edilen bilgiler ışığında yorumlar yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TANIMI, KAPSAMI VE SEBEPLERİ

1.1. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TANIMI VE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN KAPSAMI

Kayıt dışı ekonomi, gerek gelişmiş gerekse de gelişmekte olan devletlerin karşı karşıya kaldıkları en önemli iktisadi problemlerin başında gelmektedir. Bu bölümde, kayıt dışı ekonomi kavramı açıklandıktan sonra kayıt dışı ekonominin önemi üzerinde durularak kayıt dışı ekonominin kapsamı irdelenecektir.

1.1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı ve Önemi

1.1.1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı

Kayıt dışı ekonomi kavramını tanımlayabilmek için değişik pek çok kavram bulunmaktadır. Düzensiz, yeraltı, illegal, kayıtlı olmayan, saklı ekonomi, gayri resmi, kara ekonomi vb. kavramlar kayıt dışı ekonomi için kullanılabilir¹.

Kayıt dışı ekonominin iktisatçılar tarafından ele alınması ve tartışılmaya başlanması 1970'li senelere dayanmaktadır. Kayıt dışı ekonomi farklı açılarla ele alındığı zaman birden fazla adla karşımıza çıkabilmektedir. Karşımıza en çok çıkan kavram olan kara ekonomi; başta kültürel, ahlaki, sosyal ve hukuki yapıların farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Her ne sebeple olursa olsun, kayıt dışı ekonominin önlenmesi veya sürdürülebilir bir seviyede tutulabilmesi için ülkeler farklı yöntemlere baŐvurmaktadır. Kayıt dışı ekonomi kavramı ve etkilerini ölçme konusunda fikir birliğine varılamamıŐ olmasının yanında ülkeler arasında değişiklik gösteren mücadele yöntemleri de konuyu biraz daha zorlaŐtırmaktadır².

Kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran ana etmen insanın sınırsız ihtiyaçlarını sınırlı kaynaklarla gidermeye çalışması gerçeği olmaktadır. İnsanlar yaşam standartlarını daha da yükseltmek yani daha çok kazanç ve servet sahibi olabilmek istemekte ancak kazançlarını devletle paylaşmak istememektedirler. Ekonomik faaliyetlerinin bir kısmını ya da tamamını kayıt altına almayan bir kişi de alışkın

¹ Hakan Çetintaş ve Hasan Vergil, "Türkiye'de Kayıt dışı Ekonominin Tahmini", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2003, Cilt: 4, Sayı: 1, 15-30, s. 16.

² Gülsüm Akalın ve Ferdi Kesikoğlu, "Türkiye'de Kayıt dışı Ekonomi ve Büyüme İlişkisi", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007, Cilt: 3, Sayı: 5, 71-87, s. 72.

olduğu tüketim düzeyinin altına inmek istememektedir. Ortaya çıkan sorunun temelinde insanın şahsi faydasını optimum seviyeye çıkartma arzusu yatmaktadır³.

Kayıt dışı iktisadi faaliyetler ve bu faaliyetlerden elde edilecek kazancın vergilendirilmesi ile oluşacak kaynaklar, ülkenin kalkınması ve piyasadaki rekabetin korunması açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye’de de başka ülkelerde olduğu gibi kayıt dışı ekonomideki artış, ülke ekonomisinin en büyük gelir kaynağı olan vergilerde aşınmaya yol açıp kamu finansman dengesinde bozulmalara sebep olmaktadır. Bütçe açığı ve enflasyon gibi ekonomik problemlerin yoğun olduğu zamanlarda kayıt dışı ekonomi gündemde en çok yer edinen konuların başında gelmekte ve çözüm için yeni arayışlar da önem kazanmaktadır⁴.

Kayıt dışı ekonomi, yeraltı ekonomisi, gizli ekonomi, ikinci ekonomi, enformel ekonomi, kara para ekonomisi, gölge ekonomi, beyan dışı ekonomi, vergi dışı piyasa ekonomisi, nakit para ekonomisi gibi farklı adlar altında incelenmektedir. Terimler genellikle aynı anlama gelseler de çoğu zaman kayıt dışılığı oluşturan iktisadi faaliyetler farklı şekilde vurgulanmaktadır. Gölge ekonomi, enformel ekonomi kayıt dışı ekonominin istihdam yönünü; beyan dışı ekonomi, gizli ekonomi vergisel yönünü; nakit para ekonomisi kayıtlara yansımayan nakdi işlemler için kullanılan kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar⁵.

1.1.1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Önemi

Yasal faaliyetler kapsamında kayıt dışı ticari işler yapmak ile hiçbir kayıt oluşturulmadan yapılan ticari işlemler kayıt dışı ekonomideki iki ana unsuru teşkil etmektedir. Bu faaliyetler genellikle yasal boşluklardan faydalanmak sonucu ortaya çıkmaktadır. Kamunun vergi harcamaları kapsamında değerlendirilen muafiyet, istisna ve indirimler ile yardım amacı güden faaliyetler ve hane halkının kendi içindeki ekonomik faaliyetleri bu kapsamda kabul edilmektedir⁶.

³ Ercan Baldemir vd., “Türkiye’de Kayıt dışı Ekonominin MIMIC Model ile Tahminlenmesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, 2005, Cilt: 10, Sayı: 2, 231-243, s. 234.

⁴ Suphi Aslanoğlu ve Seyfi Yıldız, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Olgusu, Bu Olguyu Azaltmaya Yönelik Çözüm Arayışları ve Bir Öneri: Rasyo Analizi Yoluyla Etkin Bir İnceleme Sisteminin Oluşturulması”, **Sosyo Ekonomi Dergisi**, 2007, Cilt: 6, Sayı: 6, 127-146, s. 144.

⁵ Fatih Savaşan vd., “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi: Zaman Serisi ve Panel Veri MIMIC Tahminleri”, **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 2016, Cilt: 4, Sayı: 2, 161-200, s. 212.

⁶ İhsan Cemil Demir ve Mustafa Küçükilhan, “Vergi Mükelleflerinin Kayıt Dışı Ekonomi Algısı: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2013, Cilt: 9, Sayı: 1, 31-48, s. 34.

Ekonominin en önemli problemlerinden biri olan kayıt dışı ekonomi ortaya çıkış sebepleri, doğurduğu sonuçlar ve işleyişi açısından oldukça karmaşık olmakla birlikte çok boyutlu olarak ele alınmaktadır. Bu yüzden kayıt dışı ekonominin kontrol altına alınması, gerek gelişmiş gerekse de gelişmekte olan ülkeler açısından çözümün sağlanması gereken bir problemdir. Bilinmeyen ya da bilinmeyen kayıt dışı ekonomiye karşı doğru sonuçlar elde edebilmek için öncelikle sorunun doğru bir şekilde tanımlanması gerekmektedir.

Kayıt dışı ekonominin literatürde birçok kavramsal karşılığı bulunmaktadır. Gizli ekonomi, illegal ekonomi, enformel ekonomi, gayri resmi ekonomi gibi birçok tanım kullanılmaktadır. Çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılan bu tanımların, her birinin özel bir anlamının ve kullanım alanının olduğu unutulmamalıdır.

Literatürde genel kabul görmüş olan tanım ise kayıt dışı ekonomi kavramı olduğu kabul edilmektedir. Kayıt dışı ekonomi genel olarak hizmet ve mal üretimini konu edinmesine karşın, tespit edilememiş ve GSMH hesaplarına yansımamış alanları da kapsamına aldığı kabul edilmektedir. Ülkenin tüm ekonomik faaliyetleri göz önüne alındığında tanımın kapsamı farklılaşmaktadır. Kayıt dışı ekonomi genel olarak; GSMH'yi elde etmek için kullanılan istatistiksel yöntemler ile hesaplanamayan kazanç yaratıcı tüm ticari işlemler olarak tanımlanmaktadır⁷.

1.1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Kapsamı

Kayıt dışı ekonomi, hizmet ve mal üretimi ile değişimi konu edinmesine karşın, ekonominin alışlagelmiş ölçme yöntemleri ile bütünü tespit edilemeyen bu kısım milli muhasebe kayıtlarına ve GSMH'a yansımayan bölümü kapsamaktadır. Diğer bir ifadeyle kayıt dışı ekonomi, ticari işlemlerin kayıt altına alınmayan kısmını ifade etmektedir. Kayıt dışı ekonomiyi illegal-kayıt dışı ekonomi ve legal- kayıt dışı ekonomi olarak ikiye ayırmak mümkündür. Aynı zamanda dar ve geniş anlamda olacak şekilde farklı kapsamlarda da incelenebilir. Dar anlamda kayıt dışı ekonomi yasalara uygun fakat muhasebe kayıtları kapsamının dışında olan faaliyetleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Geniş anlamda kayıt dışı ekonomi ise yasal olmanın dışında yasadışı (fuhuş, uyuşturucu ticareti, silah kaçakçılığı gibi) faaliyetleri de kapsamaktadır. Tanımlarından da anlaşılacağı üzere geniş anlamda kayıt dışı ekonominin kapsamı daha geniştir. Doğal bir sonuç olarak yasadışı faaliyetlerle ilgili araştırmalar yapmak ve doğrulanmış veriler elde etmek de oldukça

⁷ Gülen Gonca, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi", Akademi İktisat, http://www.akademiktisat.net/calisma/tr_iktisat_genel/tr_kdisi_ekonomi_ggonca.htm (Erişim Tarihi: 16.03.2018).

zor olmaktadır. Bu yüzden literatürde illegal-kayıt dışı ekonomiye ilişkin az sayıda tahmine rastlanmaktadır⁸.

Tablo-1 Türkiye'de Kayıt dışı Ekonominin Büyüklüğü, 2001–2016 (Cari Fiyatlarla Milyon TL)⁹

Yıllar	Dolanımdaki Para	Hesaplanan Dolanımdaki Para	Satır Vergi Oranına Hesaplanan Dolanımdaki Para	İllegal Para	Paranın Gelir Hızı	Kayıtdışı Ekonomi	Yüzde
2001	939904850	2116734610	1558187655	558546955	25.6	14275533265	59.4
2002	1295682350	3317710671	2435715837	881994834	27.0	23857552801	68.1
2003	1782164458	4462009322	3246762324	1215246998	25.5	31011213806	68.2
2004	2579470341	5646250688	4121221635	1525029053	21.7	33051033414	59.1
2005	3531057629	6753286155	4868183998	1885102157	18.4	34644083968	53.4
2006	6498796272	8110966018	5860159636	2250806382	11.7	26266261443	34.6
2007	6976828505	9194623894	6635532472	2559091422	12.1	30927672401	36.7
2008	8026300798	10604456489	7666104660	2938351829	11.8	34798148266	36.6
2009	9329788403	10555907982	7609347678	2946560304	10.2	30083975908	31.6
2010	11520984966	12387528644	8895289923	3492238721	9.5	33306784455	30.3
2011	14590965529	15127819028	10857179101	4270639927	8.9	37982858926	29.3
2012	16125440878	16581419784	11913327029	4668092755	8.8	41014362409	28.9
2013	19873312388	18608009270	13362119143	5245889827	7.9	41371191238	26.4
2014	23669805673	21227710462	15302239238	5925471224	7.4	43763426861	25.0
2015	28824054698	24333645801	17511903033	6821742768	6.8	46212779862	23.7
2016	33734342570	32644621351	23428922572	9215698779	6.1	56008012509	27.3

Kayıt dışı ekonominin 2001-2016 yılları arasındaki tahmin edilen regresyon sonucu hesaplanan büyüklüğü tablo 1’de yer almaktadır. Tabloya göre kayıt dışı faaliyetlerin en yüksek olduğu %68.2 ile 2003 yılı, en düşük olduğu %23.7 oranıyla 2015 yılına aittir. 2001 ile 2003 yılları arasında artış görülmektedir. 2003’ten 2015 yılına kadar düzenli olarak görülen azalış, 2016 yılında tekrar artmıştır.

Kayıt dışı ekonomi; yeraltı ekonomisi, saklı ekonomi gibi pek çok tanıma sahiptir. Uluslararası kuruluşlar da ilk başlarda bu olguya farklı yaklaşmışlardır.

⁸ Nihat Işık ve Mustafa Acar, “Kayıt Dışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2003, Sayı: 21, 117-136, s. 118.

⁹ Hünkar Güler ve Ekrem Toparlak, “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Ölçümü ve Avrupa Birliği Ülkeleriyle Karşılaştırılması”, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2018, Cilt: 11, Sayı: 1, 209-220, s. 217.

Türkiye’de 1993 yılında Ulusal Hesap Sistemine geçiş çalışmalarına başlanmıştır. Ulusal Hesap Sistemi kayıt dışı ekonomiyi üç farklı alana ayırmaktadır. Bunlar¹⁰;

1. Enformel alan: Formel olarak kayda geçmeyen ve formel ekonomik üretim ve değişim süreçlerine sahne olmayan faaliyetlerdir.

2. Saklı ekonomi: Yasal ekonomik faaliyetler kapsamında yürütülen fakat vergi idaresine bildirilmeyen gelir kaynaklarından oluşmaktadır.

3. Yasadışı alanda üretim: Yasaların engellemesi nedeniyle milli gelir hesaplarına dahil olmayan faaliyetlerdir.

1.1.2.1. Yeraltı Ekonomisi

Yeraltı Ekonomisi, toplum ahlakı ve gelenekleriyle bağdaşmayan, organize suç örgütlerinin yürüttüğü çek senet tahsilatı, kaçakçılık ve tefecilik gibi faaliyetlerin yer aldığı ekonomi olarak tanımlanabilir¹¹.

Dünya üzerinde birçok bölgede yeraltı ekonomisi tanımına uyan ve gelişen bir sektör yer almaktadır. Gelişmiş ülkeler arasında bulunan İtalya bu tanıma önemli bir örnek teşkil etmektedir. Özellikle iş bulamayan genç nüfus geleceklerini tehlikeye sokmak pahasına yeraltı ekonomisinde yer alıp çalışmayı tercih etmektedirler. Aynı zamanda genç nüfus bu sektörün en çok aranan işçileri arasında yerini almaktadırlar¹².

Yeraltı ekonomisi, piyasada arz ve talebin oluşmasına karşın toplum ahlakı, sağlık, güvenlik vs. sebeplerle üretilmesi ve pazarlanması yasaklanmış olan ya da sıkı denetim altında tutulan malların gizlice üretilip satışının yapıldığı ekonomi olarak tanımlanmaktadır. Bir diğer yaklaşıma göre; yeraltı ekonomisi devlet yönetimindeki boşluğu dolduran, organize suç örgütleri üzerinden yasadışı kazanç sağlayan faaliyetlerdir. İster ulusal isterse de uluslararası çapta olsun, yeraltı ekonomisi örgütlü olup şiddet içermektedir. Bu yüzden yeraltı ekonomisi denildiği zaman akıllara ilk olarak mafya oluşumları gelmektedir. Hatta bazen yeraltı ekonomisi mafya ekonomisi olarak da dile getirilmektedir¹³.

¹⁰ Kemal Kılıçdaroğlu, “Saklı Ekonominin Boyutları ve Daraltma Önlemleri”, 2000, <http://www.vergidunyasi.com.tr/Makaleler/2423> (Erişim Tarihi: 17.04.2018).

¹¹ Ahmet Fazıl Özsoylu, *Yeraltı Ekonomisi*, Akçağ yayınları, İstanbul, 1999, Sayı: 163, s. 4.

¹² Naci Gündagan, “Genç işsizliği ve Avrupa Birliği-ne Üye Ülkelerde Uygulanan Genç İstihdam Politikaları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1999, Cilt: 54, Sayı: 1, 64-79, s. 71.

¹³ Ekodialog, <http://www.ekodialog.com/yeralti-ekonomisi/yer-alti-ekonomisi-mafya-nedir.html> (Erişim Tarihi: 16.04.2018).

Kayıt dışı ekonomi kavramı çerçevesinde yapılan araştırmalarda, kayıt dışılığa konu olan faaliyetlerin yasal ya da yasa dışı olması iki önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Faaliyetlerin yasallığı göz önüne alındığında, kayıt dışı ekonomiyi enformel ekonomi ve yer altı ekonomisi olarak ele almak mümkündür. Enformel ekonomi, yapılan ticari faaliyetlerin yasal olmasına karşın, bu faaliyetlerin kayıt dışı yapılması olarak tanımlanmaktadır. Yer altı ekonomisi ise, kayıt dışı yapılan bu işlemlerin muhtevası itibarıyla yasaklı faaliyetler içermesi olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifadeyle yer altı ekonomisi, yasalarca suç sayılan faaliyetleri içermektedir. Bu faaliyetlere örnek olarak; hırsızlık, insan ticareti, kalpazanlık, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı, fuhuş ve rüşvet sayılabilir¹⁴.

1.1.2.1.1. Kara para

Yeraltı ekonomisi, yasalarca yasaklanmış olmanın yanında toplumların ahlâk dışı ve zararlı olarak gördüğü üretimi, bölüşümü ve tüketimi kapsamaktadır. Yeraltı ekonomisi vergilendirilmesi gereken kaynakların bir kısmının çeşitli nedenlerle yer altına alınması olarak nitelendirilebilir. Yapılan bu işlemler sonucu ortaya çıkan paraya da kara para denmektedir. Günümüzde kayıt dışı ekonomi ve kara para aynı anlama gelmemelerine rağmen birbirleriyle özdeş kabul edilmektedir. Her iki adlandırmayı ayırt edebilmek için doğru tanımlar yapmak gerekmektedir. Kayıt dışı ekonomi yapılan her türlü ticari faaliyetin muhataplarından kısmen veya tamamen gizli tutularak kayıtlı ekonominin dışında tutulması olarak nitelendirilmektedir. Kara para ekonomisi ise yasalara aykırı faaliyetlerden (sahtecilik, uyuşturucu, kaçakçılık vb.) elde edilen her türlü kazanç olarak kabul edilmektedir¹⁵.

Kara para yasalarca yasaklanmış olan her türlü fiillerden elde edilen kazanç olarak tanımlanabilir. Suç unsuru barındıran faaliyetlerden elde edilen kara paranın çeşitli yollarla meşrulaştırılıp ekonomiye dahil edilmesine de kara paranın aklanması denilmektedir. Yasak fiiller elde edilen bu kazanç suçu işleyenler tarafından genellikle nakit olarak tutulmaktadır. Kara paranın tanımı hukuki, sosyal ve ahlaki açıdan da tanımlanabilir¹⁶;

a. Hukuki açıdan kara para, ülkede yürürlükte bulunan yasalarca suç unsuru teşkil eden fiillerden elde edilen kazanç olarak tanımlanabilir.

¹⁴ Ülker Toptaş, *Türkiye’de Kayıt dışı Ekonominin Nedenleri*, Türkiye Esnaf-Sanatkâr ve Küçük Sanayi Araştırma Enstitüsü Yayınları, No. 26, 1998, s. 3.

¹⁵ Osman Altuğ, “Kayıt Dışı Ekonominin Kayıt Altına Alınması”, *Muhasebe Finansman Dergisi*, 1996, Cilt: 8, Sayı: 9, 134-143, ss. 4-5.

¹⁶ Mustafa Özdiç, “Yarı Kayıtlı Ekonomi Nedir? Kara Para Hakkında Bilmeniz Gereken Her Şey!”, 2016, Sayı: 352, <http://iosb.net/yari-kayitli-ekonomi-nedir-kara-para-hakkinda-bilmeniz-gereken-hersey/> (Erişim Tarihi: 18.04.2018).

b. Ahlaki açıdan kara para, kanunlarca yasaklanmış olmanın dışında toplum tarafından kabul görmeyen her türlü fiillerden elde edilen kazanç olarak tanımlanabilir. Ahlaki açıdan kara para bu yönüyle en geniş tanıma uymaktadır.

c. Sosyal açıdan kara para, dolaylı yollarla toplumun yıpranmasına sebep olan faaliyetlerden sağlanan her türlü kazanç olarak tanımlanabilir.

Kara para; devletlerin müsaade etmediği yollarla elde edilmiş para olarak tanımlanabilir. Kara para ülke ekonomilerinin ortak sorunu ve gerçeği olarak kabul edilmektedir. Kara paraya meşru kimlik kazandırmak onu elinde bulunduranlar için de en büyük problem olarak kabul edilmektedir. Genellikle ekonomiye hızlı bir şekilde dahil etmek için Finans sektörü tercih edilmektedir¹⁷.

Kayıt dışı ekonomideki suç unsuru barındıran sektörün dışında kalan alt sektörler farklılaşmakta haliyle yürütülen mücadele de değişmektedir. Kayıt dışı ekonomideki suç ekonomisinin dışında kalan bölümle mücadelenin asıl amacı bu kapsamdaki ekonominin kayıt altına alınması iken kara para ile mücadeledeki amaç bu sektörü ortadan kaldırmaktır. Kayıt dışı ekonomi ile iki temel mücadele yöntemi olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki kayıt dışı ekonominin kontrol altına alınması ve bu ekonominin kanunların öngördüğü şekilde vergilendirilmesiyle ekonomideki kayıp kısmın istihdam ve milli gelire yansıtılması gerekmektedir. Diğer amaç ise suç teşkil eden ekonomik faaliyetlerin kontrol altına alınarak önlenmesi amaçlanmaktadır¹⁸.

Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de kayıt dışı ekonomi kapsamında terörizm finansmanı ve kara para önemli yer tutmaktadır. Kara parayı aklama ve terörizmin finansmanı süreci daha çok finansal sistem ile mal ve döviz hareketleri üzerinden yürütüldüğü görülmektedir. Türkiye'de son yıllarda özellikle döviz hareketleri ve finansal sistem için alınmış olan önlemlere rağmen terörizmin finansmanı ve kara parayı aklama konusunda istenilen noktaya varılamadığı görülmektedir¹⁹.

1.1.2.1.2. Yasadışı Olarak Gerçekleştirilen Faaliyetler

Kayıt dışı ekonomideki diğer bir olumsuz taraf ise etik değerleri etkilemesi olarak kabul edilmektedir. Ticari faaliyetlerini kayıt altına alan kişilerin mağdur

¹⁷ İbrahim Sırma ve Arif Saldanlı, "Kara Para Aklamada Sermaye Piyasası Araçlarının Kullanımı", *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 2015, Cilt: 3, Sayı: 3, 108-118, s. 116.

¹⁸ Kemal Unakıtan, *Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008-2010)*, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı Yayın, Ankara, 2009, s. 3.

¹⁹ Kurtuluş Bozkurt ve Özgen Özbey, "Kayıt Dışı Ekonomi: Türkiye Ekonomisi ve Türk Turizm Sektörü İçin Genel Bir Değerlendirme", *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2015, Cilt: 2, Sayı: 1, 75-86, s. 84.

olduğu ekonomik sistemde kamu otoritesine olan güven azalmakla birlikte adalet sisteminin ve hukukun etkinliği azalmaktadır. İlave olarak, denetim dışında sunulan hizmet ile üretilen mal yasal düzenlemeler kapsamında yer almadığı için toplum ve çevre sağlığı için belirlenmiş kriterlere uygunluğu denetlenememektedir. Kayıt dışı hizmet ve mallardan faydalanan tüketiciler, tüketici koruma kanunu kapsamı dışında kalmaktadırlar²⁰.

Kazanç sağlayıcı faaliyetlerin gizli tutulmasının yanında sosyal fonlardan yararlanılmasına devam edilmesi de kayıt dışı ekonomi kapsamında yer almaktadır. Böylece birey hem kayıt dışı çalışıp kamu gelirlerini olumsuz etkilemekte hem de sosyal fonlardan elde ettiği kazançla haksız çıkar elde etmektedir. Yapılan iş legal bir zeminde yer almasına rağmen işi yapan birey bulunduğu ülkede çalışma iznine sahip olmaması yürütölen faaliyeti kayıt dışı kapsama kaydırmaktadır²¹.

Kayıt dışı ekonomiyle mücadelede amaç yapılan ticari faaliyetleri kayıt altına almak iken, yer altı ekonomisinde esas amaç yapılan faaliyetlerin önüne geçip hiç yapılmamasını sağlamaktır. İçerdiği faaliyetler itibariyle suç ekonomisi olarak da adlandırılan yer altı ekonomisi, kayıt dışı ekonomideki vergi tabanının belirlenmesi için yürütölen çalışmaların içerisinde yer almamaktadır. Nitekim, yer altı ekonomisine örnek gösterilen hırsızlık faaliyetleri sonucu el değiştiren menkul değerler, piyasada katma değer yaratmadığı için GSYİH hesaplarına herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Yasaklı faaliyetlerden elde edilen ve piyasada katma değer yaratan gelire ise kara para denilmektedir. Yasak faaliyetlerden elde edilen bu paraların, piyasaya dahil edilip meşruluk kazandırılmasına ise kara oranın aklanması denilmektedir. Kara para sağlayıcı faaliyetler ve kara paranın aklanması, birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de kanunlarca yasaklanmıřtır²².

1.1.2.2. Saklı Ekonomi

Kayıt dışı ekonominin tanımları arasında şayet faaliyetin gizliliğine dikkat çekilmek isteniyorsa, saklı ekonomi, gölge ekonomi, yeraltı ekonomisi gizli ekonomi ya da alacakaranlık ekonomisi gibi kavramların kullanılması isabetli olabilir. Eğer faaliyetin yasa dışı olmasına dikkat çekilmek isteniyorsa, resmi olmayan ekonomi, gayri resmi ekonomi yasa da enformel ekonomi kavramları kullanılmalıdır. Son

²⁰ Us, a.g.e., s. 15.

²¹ Hasan Aykın, *Kayıt dışı Ekonomi, Suç Ekonomisi*, Kara Para ve Aklama Kavramlarını Netleştirme Denemesi, 2017, 1-4, s. 3, <https://vergidosyasi.com/2017/01/08/kayitdisi-ekonomi-suc-ekonomisi-kara-para-ve-aklama-kavramlarini-netlestirme-denemesi/> (Erişim Tarihi: 10.05.2018).

²² Toptaş, a.g.e., s. 4.

olarak ticari faaliyetin önemsiz oluşundan kaynaklı GSMH hesaplarında yer almaması belirtilmek isteniyor ise, ikincil ekonomi veya marjinal ekonomi tanımları kullanılmaktadır. Kayıt dışı ekonomiyi kayıt altına alınmayan, devletten gizlenen bu nedenle denetlenemeyen ticari faaliyetler olarak tanımlayabiliriz. Tanımlamalardan hareketle bazı ekonomik faaliyetlerin yasa dışı, bazılarında yasa dışı olmamalarına rağmen bilerek kayıt altına alınmaması neticesinde vergilendirilebilir matrahın dışında tutulması olarak karşımıza çıkmaktadır²³.

Günümüzde birçok ülkenin kayıtlı ekonominin dışında saklı ekonominin kapsadığı faaliyetlerin tahmininde büyük başarılar elde ettiği kabul edilmektedir. İnşaat ve tarım gibi sektörlerde mal akım ve anket yöntemleri kullanılarak toplam çıktılara ulaşılmaya çalışılmaktadır. Saklı ekonominin toplam ekonomideki payının yüksek olduğu ülkelerde toplam üretimin tahmin edilmesi oldukça önem arz etmektedir²⁴.

Saklı ekonomi; tüzel ya da gerçek kişilerin, yürütmüş oldukları ticari faaliyetler yasal olmasına karşın bu faaliyetlerin bir kısmının veya tamamının resmi otoriteden gizli tutulması olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre saklı ekonominin sebepleri²⁵;

- a. Asgari ücret ve azami çalışma süresinin belirtilen kriterlerden uzak kalması
- b. Sağlık ve güvenlik gibi alanlarda standartların dışına çıkılması,
- c. İstatistiki anket veya idari formların mevzuata aykırı doldurulması,
- d. Sosyal güvenlik pay ödemelerinin düşük tutulması,
- e. Katma Değer Vergisi, Kurumlar Vergisi ve Gelir Vergisi vergilerinin eksik ya da hiç ödenmemesi.

1.1.2.2.1. Kayıt Dışı İstihdam

Kayıt dışı istihdam, sosyal güvenlik açısından, bireylerin yasal işlerde çalışmalarına rağmen, bu çalışmaların ücret ve çalışma sürelerinin kısmen veya tamamen ilgili kurumlardan gizlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Kayıt dışı istihdam içerisinde yer alan bireyler devletin sunmuş olduğu her türlü sosyal güvenceden mahrum kalmasının yanında bu güvenceleri sağlayan ilgili kuruluşlar için de

²³ Akif Akarca ve Mehmet Şafak, "Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi ve Eylem Planı", , Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/kayitdisi-ekonomiyle-mucadele-stratejisi-ve-eylem-planı/3642> (Erişim Tarihi: 14.04.2018).

²⁴ DPT, **Kayıt Dışı Ekonomi: Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2001, 1-118, s. 19.

²⁵ Kılıçdaroğlu, a.g.e.

finansman problemi oluşturmaktadır. Ayrıca kayıt dışı çalışanlar, hiçbir sendikal haktan da faydalanamamaktadırlar²⁶.

Türkiye gibi genç işsizlik bandı %20-30 aralığında olan ülkelerde kayıt dışı istihdamı etkileyen en önemli unsur işsizlik olmaktadır. İstihdamı sağlayan penceresinden bakıldığında işgücü maliyeti içerisinde yer alan vergi yükü ve diğer kanuni yükümlülüklerin kayıt dışı istihdam üzerinde ciddi bir etkiye sahip olduğu belirtilmektedir. Zaman zaman gündeme gelen asgari ücretin vergi dışı tutulması ile bölgesel asgari ücretin uygulanması gibi uygulamaların işgücü maliyetlerini düşüreceğinden kayıt dışı istihdamı makul seviyelere çekeceği kabul edilmektedir. Ayrıca işsizlik sigortası ve işverenler ödediği zorunlu katkı paylarının azaltılması da kayıt dışı istihdamı oranını düşüreceği öngörülmektedir²⁷.

1.1.2.2.2. Yarı Kayıtlı Ekonomi

Yarı kayıtlı ekonomi kapsamındaki faaliyetler yasal olmakla beraber kazançlar muafiyet ve istisnalar yoluyla ya da yasalara aykırı olarak kayıt dışı bırakılmaktadır²⁸.

Mükelleflerin daha az vergi ödemek ya da vergi ödememek için, yaptıkları ticari faaliyetin bir kısmını veya tamamını kayıt dışında tuttukları ekonomi olarak tanımlanmaktadır. Yarı kayıtlı ekonomi yapısı gereği kolayca gizlenebilen sektörlerde görülmektedir. Beyan yoluyla vergi ödeyen doktor, avukat ve muhasebeci gibi serbest meslek erbapları için yarı kayıtlı ekonomi, kazançlarını kayıt dışında tutabilecek olanaklar sunmaktadır²⁹.

Sosyal hayatta yaptığı işler dolayısıyla toplumun gözünde elde ettiği gelirin büyük bir kısmını vergi dışında tuttuğuna inandığı bazı meslek grupları mevcut. Bu meslek grubu mensuplarını şu şekilde sıralayabiliriz³⁰.

- a. Oto yedek parçası satanlar.
- b. Tarımsal ürün alım satımı yapanlar.
- c. Yüksek rant elde eden arsa ve arazi sahipleri.
- d. Sahte belge düzenleyenler.
- e. Küçük sanayi sitelerinde oto bakım işi yapanlar.

²⁶ Us, a.g.e., s. 16.

²⁷ Bozkurt ve Özbey, a.g.e., s. 83.

²⁸ Us, a.g.e., s. 10.

²⁹ İbrahim Halil Sugözü, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye*, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul, 2010, s. 8.

³⁰ Şinasi Aydemir, *KOBİ'ler ve Kayıt Dışı Ekonomi*, Türkiye Orta Ölçekli İşletmeler, Serbest Meslek Mensupları ve Yöneticiler Vakfı, Ankara, Kasım 1994, s. 17-18.

f. Otel ve eğlence merkezi işletenler.

Ticari faaliyetleri yasal olmasına karşın, bu faaliyetler sonucunda elde ettiği kazancının bir kısmını veya tamamını kayıtlara geçirmeyen kişilerin yapmış oldukları faaliyetler yarı kayıtlı ekonomi olarak tanımlanmaktadır. Ticari faaliyetlerini bu kapsamda yürüten mükellefleri ikiye ayırıp ayrı ayrı incelemek daha doğru olacaktır³¹;

a. Kazançlarını Kanunlara Rağmen Beyanda Bulunmayan Mükellefler; Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de vergi mükellefleri kazançların bir kısmını veya tamamını vergiyi toplamaya yetkili kurum ve kuruluşlardan gizleyerek, kazançların kayıt dışında kalmasına sebep olmaktadır. Vergi kaçırın mükelleflerin büyük bir kısmı bu yolu kullanmaktadır. Neredeyse bütün sektörlerde bulunan bu tip mükelleflerin olmasının nedeni içinde buldukları sektörün yapısından kaynaklanmaktadır. Bu sektörlerdeki kayıp kaçığın önlenememesinin nedeni denetiminin oldukça zor olmasından kaynaklanmaktadır.

b. Kazançlarını Yasal Olarak Kayıt Dışında Tutan Mükellefler; Ülkemizde bazı mükelleflerin elde ettiği kazançlar denetlenemediği için, bu kazançlara kanunlarla muafiyet getirilmiştir. Muafiyet getirilen kazançlar vergi dışında bırakılmışken bir kısmı da götürü usulle vergilendirilmiştir. Başka bir ifadeyle, hükümetler bu kazançları yasalar çerçevesinde kayıt dışı kalmasına izin vermektedir. Götürü usulle vergi ödeyen mükelleflerin 01.01.1999 yılına kadar gerçek kazançları bilinemiyordu çünkü bu faaliyetlerin hiçbiri belgelendirilmiyordu. Götürü usulle vergi ödeyen mükellefler yeteri kadar vergilendirilmedikleri gibi gerçek vergiyi ödeyecek olan mükelleflerle yaptıkları ticari faaliyetlerin de belgesiz olması dolayısıyla vergi ödemesi gereken kesimin de kazancının tam olarak bilinememesine sebep olmaktadır. Böylece iki taraftan vergi kaybına sebep olmaktadır. Bu da kayıt dışı ekonominin boyutunu daha da büyütmektedir. Ancak 22.07.1998 tarihli 23417 Mükerrer Sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 4369 sayılı kanunla götürü usul kaldırılmış yerine basit usulle vergilendirme getirilmiştir. Götürü usulünün yerine getirilen basit usule göre, basit usulle vergi ödeyecek olan mükellefler tüm ticari faaliyetlerinde aldıkları mal ve hizmet karşılığı yaptıkları ödeme için belge almak zorunluluğu getirilmiştir. Aynı şekilde belge düzenleme zorunluluğu da getirilmiştir. Yapılan değişiklik ile belge düzenleme sisteminin ekonomiye yerleşmesi ve kayıt dışılığın azaltılması amaçlanmıştır.

³¹ Şinasi Aydemir, “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine (I)”, *Vergi Dünyası*, 1995, Sayı: 161, 72-86, ss. 33-34.

1.1.2.2.3. Kayıtlara Girmeyen Ekonomi

Yapmış Oldukları işler yasal olmasına karşın vergi idaresince mükellefiyet kaydı olmadığı için bu grupta yer alanlar vergi ödememektedirler. Bu grupta yer alan çalışanlara örnek olarak³²;

- a. İnşaat işçileri,
- b. İşportacılar,
- c. Hamallar,
- d. Bilet ve jeton satanlar,
- e. Belediye hallerine girmeyip seyyar sebze ve meyve satanlar,
- f. İş takipçileri,
- g. Boş arazileri otopark olarak kullandıranlar,
- h. Canlı hayvan ticareti yapanlar.

Kayıtlara girmeyen ekonomi, muhtevası gereği yasal olmakla beraber kazancın tamamının kayıt dışı tutulduğu başka bir ifadeyle elde edilen kazancın beyan edilmediği durumları ifade etmek için kullanılmaktadır. Neredeyse bir sektöre dönüşmüş olan işportacılık, evde bakım hizmeti, ev temizliği gibi küçük çaplı işler bu grupta ele alınmaktadır. Bu işler boyutları itibariyle her yerde görülebilmesine karşın ağırlıklı olarak büyükşehirlerde yaygın olarak görülmektedir³³.

Kayıt dışı ekonomi konusunda bilimsel çalışmalar yapmış olan Friedrich Schneider kayıt dışı ekonomiyi, katma değere katkıda bulunan ve milli muhasebe kayıtlarında yer alması gereken ancak yer almayan tüm ekonomik faaliyetler olarak tanımlamaktadır. Kayıt dışı ekonomiyle ilgili ortak bir tanım bulunmaması rağmen yapısı ve sahip olduğu unsurlar itibariyle hâkim bir görüş oluşmaktadır³⁴.

1.2. KAYIT DIŞI EKONOMİYİ MEYDANA GETİREN SEBEPLER

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasındaki en önemli etmen insan unsuru olmakla birlikte, insan unsurunun yanında kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran pek çok sebep bulunmaktadır. Bu bölümde, kayıt dışı ekonomiyi oluşturan hukuki ve idari, mali ve ekonomik, siyasi, psikolojik ve sosyal sebepler incelenecektir.

³² Ferhat Selman, Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutu, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2007, ss. 9-10 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

³³ Nuray Yüzbaşıoğlu, **Kayıt Dışı Ekonomi ve İstihdam Üzerindeki Etkileri**, Türkiye Kamu-Sen Yayınları, Ankara, 2010, Sayı: 32, s. 9.

³⁴ Hakan Erkuş ve Kadir Karagöz, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini", **Maliye Dergisi**, 2009, Sayı: 156, 126-140, s. 9.

Tablo-2 Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri³⁵

A. Ekonomik Nedenler	B. Mali Nedenler
A1. Ekonomik istikrarsızlık ve Belirsizlik A2. Enflasyonist Baskılar A3. Gelir Dağılımındaki Adaletsizlik A4. Ekonomik Krizler A5. Nakit (Para) Ekonomisi A6. Haksız Rekabetin Boyutu A7. Uluslararası Rekabet Baskısı ve Taşeronlaşma A8. Enformel Sektörün Büyüklüğü	B1. Vergi Yükü Ve Adaletsizliği B2. Vergiye Karşı Direnç B3. Vergilendirme Ortamının Belirsizliği B4. Vergi Denetiminin Yetersizliği B5. Vergi Afları B6. Muhasebe Ve Müşavirlik Hizmetlerinin Yetersizliği
C. Psikolojik Nedenler	D. Teknolojik Nedenler
C1. Alışkanlıklar C2. Yasadışılık C3. Rakiplerin Durumu ve Ekonomik Faaliyetleri	D1. Teknolojik İşsizlik

Kayıt dışı ekonominin temel nedenlerinin tasniflendiği yukarıdaki tabloda, en çok gerekçelerin ekonomik ve mali nedenlerden kaynaklandığı görülmektedir. Özellikle gelir dağılımındaki adaletsizlik ve vergi yükünün oluşturmuş olduğu baskılar, mükellefleri kayıt dışılığa itmektir.

1.2.1. Mali ve Ekonomik Nedenler

Vergi mükelleflerinin iktisadi faaliyetlerini kanuni düzenlemeler çerçevesinde yapmamasının ya da faaliyetlerini kayıt dışında tutmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Bu nedenler³⁶;

- a. Vergi mevzuatından kaynaklanan güçlükler ve bürokratik süreçlerin zaman alması,
- b. Denetim elemanlarının ve mekanizmasının yetersiz kalması,
- c. Mükelleflerdeki vergi kaçırma arzusu,
- d. Mevcut Türk vergi sisteminin insan odaklı olmaktan uzak olması,
- e. İşletmelerin dönemlik kar hesaplamalarında enflasyonun yeteri kadar dikkate alınmaması,
- f. İşletme ortaklarından yönetici pozisyonunda bulunan kişi veya kişilerin(Kooperatifler ve ticari işletmeler dahil) diğer ortaklardan, alacaklılardan ya da çalışanlardan mal kaçırma arzusu (Konkardato ve hileli iflas talebinde olduğu gibi),
- g. Şirket yöneticilerinin yolsuzluk yaparak kayıt dışı faaliyetlere sebep olması.

³⁵ Bozkurt ve Özbey, a.g.e., s. 77.

³⁶ Sakıp Şeker, "Kayıt Dışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etkileri", *Yaklaşım Dergisi*, 1995, Sayı: 25, 76-100, s. 77.

1.2.1.1. Enflasyon

Enflasyon; fiyatlar genel seviyesinde görülen artış olarak tanımlanmakta olup, yol açtığı nominal gelir artışı daha fazla vergi ödenmesine sebep olmaktadır. Ödenmesi gereken daha fazla vergi yükü de kayıt dışılığın önünü açmaktadır. Kayıt dışı ekonominin bireyler ve genel ekonomi üzerinde bıraktığı etkileri aşağıdaki gibi şekilde özetleyebiliriz³⁷:

a. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmelerin haksız rekabet koşulları oluşturduğu, oluşan haksız rekabet koşullarının kayıtlı ekonomide yer alan diğer işletmeleri de etkilediği bilinmektedir. Ekonomik ve psikolojik bu etkilerden ülkemizdeki çoğu işletme payını almaktadır.

b. Vergi ve diğer mali yükümlülükler insanların kayıt dışı ekonomiye yönelmesindeki Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmelerin haksız rekabet koşulları oluşturduğu, oluşan haksız rekabet koşullarının kayıtlı ekonomide yer alan diğer işletmeleri de etkilediği bilinmektedir. nedenlerin başında gelmektedir. Kayıt dışında tutulan bu faaliyetlerin vergilendirilmesi mümkün değildir. Gerçekleşen vergi kayıpları kamu ekonomisinde finansman açıklarına haliyle bütçe açıklarına sebep olup bütçe açıklarının da borçlanmaya ve enflasyona sebebiyet verdiği bilinmektedir.

Kayıt dışı ekonominin nedenleri araştırılırken ülke ekonomilerinin yapısı da göz ardı edilmemelidir. Gelişmiş bir ekonomideki kayıt dışılığın nedenleri ile gelişmemiş veya gelişmekte olan bir ekonomideki kayıt dışılığın nedenleri birbirinden farklılık göstermektedir. Örneğin gelişmemiş veya gelişmekte olan bir ülkedeki en belirgin ekonomik problemlerin başında enflasyon gelmektedir. Enflasyondan kaynaklı nominal gelirlerin artışı, mükellefler açısından vergi diliminin değişmesine ve nihayetinde mükellefi daha fazla vergi yüküyle karşı karşıya bırakmaktadır. Artan vergi yükü mükellefleri kayıt dışına itmekte dolayısıyla kayıt dışı ekonominin daha da genişlemesine sebep olmaktadır³⁸.

Kayıt dışı ekonominin önlenmesi için vergi yükünün hafifletilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda vergi oranlarının düşürülmesi ve vergi tabanın genişletilmesi faydalı olacaktır. Ayrıca enflasyonun nominal gelir artışına sebep olup üst vergi dilimlerinden vergilendirilmesi önlenmelidir. Yüksek oranlardaki enflasyonun satın alma gücünü azalttığı göz önüne alındığında, enflasyonla

³⁷ Şeker, a.g.e., s. 20.

³⁸ Aslanoğlu ve Yıldız, a.g.e., s. 41.

mücadele için alınacak mali önlemler kayıt dışı ekonominin sınırlandırılmasında önemli rol oynayacaktır³⁹.

1.2.1.2. Vergi Yüküyle İlgili Sebepler

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler üzerinden elde edilen kazançların harcamalar aracılığıyla yeniden piyasada tedavüle girmesi ekonomideki diğer kişiler için gelire dönüşmektedir. Kayıtlı ekonomide olduğu gibi kayıt dışı ekonomiden de elde edilen kazançlar yurt içi piyasasındaki mal ve hizmetlere olumlu katkı sağlamakta böylece kayıt dışı döngüsü içerisinde yer alan sermaye ekonomide büyümeye yol açmaktadır. Kayıt dışı faaliyetlerden elde edilen kazanç vergi dışında tutulduğu için yatırım için kullanılacak fonlarda artışa yol açmakta dolayısıyla ekonominin büyümesi için katkı sağladığı söylenebilir⁴⁰.

Kayıt dışı ekonomi içerisinde elde edilip vergi ve diğer yasal yükümlülüklerden etkilenmeyen mal ve hizmetlerin piyasa içerisinde daha düşük fiyat ve ücretlerle sunulması bu tür mal ve hizmetlere olan talebi arttırmaktadır. Düşük fiyatlar ve ücretler de toplumun refah düzeyinde artışa yol açmaktadır. Kayıt dışı ekonominin etkilediği bu ekonomik pariteler kayıt dışılığın olumsuz sonuçlar doğurabileceği gibi olumlu sonuçları da doğurabileceğini bize göstermektedir⁴¹.

1.2.1.2.1. Yüksek Girdilerin Sebep Olduğu Maliyetler

Ticari faaliyetlerde bulunan işletmelerin kayıt dışı işlemleri tercih etmesinin en büyük nedenlerinden biri vergi ve diğer yasal yükümlülüklerin sebep olduğu mali yükün ağır olduğu gerçeğidir. Dünya Bankasının tespit ettiği veriler orta ölçekli bir ticari işletmenin ödediği vergilerin (Emlak vergisi, kurumlar vergisi, çevre vergisi vs.) bir yılda kazanılan brüt kârın %51,1 düzeyinde gerçekleştiğini göstermektedir. Avrupa Birliğine üye ülkelerde ise bu oran %40 seviyelerinde gerçekleşmektedir. Vergi yükünün hafifletilmesi için kurumlar vergisi %20 seviyesine çekilmiş ancak %5 oranına kadar arttırma ve düşürme yetkisi bakanlar kuruluna bırakılmıştır. Dolaylı vergilerden KDV ise harcamalar üzerinden alınan, mükelleflerin mal ve hizmeti

³⁹ Sarılı, a.g.e., s. 49.

⁴⁰ Ahmet Fazıl Özsoylu, *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi*, Bağlam Yayıncılık, Adana, 1996, s. 35.

⁴¹ Halim Murat Bulut, *Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Etkileri ve Kayıt Dışı ile Mücadele Yöntemleri: Türkiye Örneği*, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2007, s. 35 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

teslim aldıktan sonra ödedikleri, ardından mal ve hizmetin başka birine sunulmasıyla ödedikleri verginin yansıtılmasıyla gerçekleşmektedir⁴².

Kayıt dışı faaliyetler, aşırı yükümlülüklerin (sektöre girmenin yüksek maliyeti, ağır vergiler), denetimin sağlanamadığı, verimsiz politikaların olduğu sektörlerde ortaya çıkmaktadır. Özellikle düşük ve orta gelir sınıfı hayat standartlarını korumak için piyasanın şartlarından dolayı kayıt dışılığa zorlanmaktadırlar. Bütün bunların dışında yaptığı ticari faaliyetler yasalara aykırı olduğu durumlarda işletmeler kayıt dışı almayı tercih etmektedirler⁴³.

1.2.1.2.2. Gelir Dağılımındaki Dengesizlik

1982 yılında yürürlüğe giren Anayasamız "herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır" der. Anayasada da açıkça belirtildiği üzere vergi ödeme yükü mükellefler arasında adil bir şekilde dağıtılmıştır. Elde ettiği gelir ile doğru orantılı olarak artan vergi sistemi, az kazananın az çok kazananın çok vergi almayı hedeflemektedir. Vergi ödeme yükümlülüğünü zamanında yerine getirmeyen mükellefler daha sonra cezalarla karşı karşıya kalmakta ve vergi borcu giderek artmaktadır⁴⁴.

Gelir dağılımındaki eşitsizliği ölçmekte kullanılan Gini katsayısı, sıfır ile bir rakamları arasında değerler almaktadır. Ölçüm sonucunun sıfıra yaklaşması gelir dağılımındaki eşitliği, bire yaklaşması ise gelir dağılımında bozulmayı ifade etmektedir. Tablo 3'te gösterilen 2015 ve 2016 yılı sonuçlarının karşılaştırılması ile elde edilen verilere göre Gini katsayısı bir önceki yıla göre 0,007 puan artış ile 0,404 olarak tahmin edilmiştir.

⁴² Şafak Ertan Çomaklı, *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergisel Kayıt Dışılık*, Turhan Kitabevi, Erzurum, 2007, s. 46.

⁴³ Sarılı, a.g.e, s. 38.

⁴⁴ Mehmet Türker, "Vergi Sisteminin Bütünlüğü Bozuldu", *TÜRMOB Bilanço Dergisi*, 2009, Sayı: 158, 1-33, ss. 28-29.

Tablo-3 Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Sıralı Yüzde 20'lik Gruplar, 2015, 2016⁴⁵

Yüzde 20'lik fert grupları	2015	2016
Toplam	100,0	100,0
İlk yüzde 20 (En düşük)	6,1	6,2
İkinci yüzde 20	10,7	10,6
Üçüncü yüzde 20	15,2	15,0
Dördüncü yüzde 20	21,5	21,1
Son yüzde 20 (En yüksek)	46,5	47,2
P80/P20 oranı	7,6	7,7
Gini Katsayısı	0,397	0,404

Gelir referans dönemi bir önceki takvim yılıdır.
Tablolardaki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

Tablo-4 2002-2016 Yılları Arası Gini Katsayısı Oranları⁴⁶

Yıllar	Gini Katsayısı	P80/P20
2002	0,440	
2003	0,420	
2004	0,400	
2005	0,380	
2006	0,430	9,5
2007	0,410	8,1
2008	0,410	8,1
2009	0,420	8,5
2010	0,400	8,0
2011	0,400	8,0
2012	0,400	8,0
2013	0,400	7,7
2014	0,391	7,4
2015	0,397	7,6
2016	0,404	7,7

Tablo 4'te 2002 ile 2016 yılları arasında ölçülen Gini katsayısı oranları gösterilmiştir. Tabloya göre; 2002 ile 2016 yıllarında katsayının dalgalı olduğu görülmektedir. En düşük katsayı 2005 yılında tahmin edilmişken, en yüksek katsayı 2002 ve 2016 yılında olduğu tahmin edilmiştir.

⁴⁵ Türkiye İstatistik Kurumu, "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2016", <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24579> (Erişim Tarihi: 12.08.2018).

⁴⁶ <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24579> (Erişim Tarihi: 12.08.2018).

Kişi başı gelirin düşük, gelir dağılımının dengesiz, servet paylaşımının eşit olmadığı ülkelerde verginin toplanması güçleşmektedir. Ülkeler vergi gelirlerini arttırmak için düşük gelirli grupların vergi yükünü arttırmak yerine, bu grubun gelirlerini arttırıcı mali politikalar geliştirerek vergi adaletini sağlayıcı politikalarını uygulamaya çalışmalıdır. Aksi halde düşük gelirli bireyler yaşam standartlarını yükseltebilmek için kayıt dışı işlerde çalışarak ek kazanç yoluna başvurmaktadırlar⁴⁷.

1.2.1.2.3. Vergiye Karşı Gösterilen Direnç

Türkiye’de vergiye karşı gösterilen direnç, harcamalar üzerinden ve gelirler üzerinden, gelişmişlik düzeyine oranla daha yüksek olmaktadır. Kamu harcamaları finansmanı konusunda güçlükler yaşayan hükümet, vergi gelirlerini arttırmak için vergi oranlarını yüksek tutmak istemektedir. Fakat vergi oranlarının yükselmesi vergi gelirlerini her zaman için arttıramamaktadır. Yapılan çalışmalar vergi oranlarında optimum noktanın aşılması vergi gelirlerinde azalmaya neden olduğunu göstermektedir. Vergi oranlarındaki artış, kişilerin hem yatırım hem de çalışma kararlarını değiştirebilmektedir. Alınan vergi oranlarındaki artış kararları⁴⁸;

- a. Tasarrufları azaltacağından piyasadaki yatırım-tasarruf dengesini bozabilir,
- b. Yatırımcılar yatırımlarını kısımlı hatta mevcut yatırımları durdurabilir,
- c. Kişilerin çalışma arzularını olumsuz etkileyebilir,

d. Artan vergi yüküne karşılık bireyler ve işletmeler gelirlerinin bir kısmını ya da tamamını ilgili kurumlardan gizleyebilir. Nihayetinde kayıt dışı ekonominin zemini oluşmuş olmaktadır.

1.2.1.2.4. Yüksek İşgücü Maliyeti

Kayıtlı ekonomideki vergi ve diğer yasal yükümlülüklerin kayıt dışı ekonomide olmayışı mal ve hizmet maliyetlerini düşürdüğünden yurtdışı ve yurtiçi piyasalarında rekabet avantajı sağlamaktadır. Kayıtlı ekonomide yüksek maliyetlerden dolayı istihdam edilemeyen kişiler kayıt dışı ekonomi kapsamında daha çok tercih edilmektedir. Devletin kayıtlı ekonomi için ihtiyaç halinde bastığı ve aldığı borç paranın kayıt dışı ekonomiye transferi ile çoğalan etkisi yaratıp yatırımları ve büyümeyi etkileme oranı artmaktadır. Ayrıca devletin toplamış olduğu vergilerin verimsiz alanlara harcanması yerine ödenmeyen vergi yatırıma, üretime ve

⁴⁷ İlhan Gökalp, “Vergi Ödemeyi Etkileyen Ekonomik Faktörler”, Akademik Bakış, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı 12, s. 29, <http://www.akademikbakis.org/12/VOEF.htm> (Erişim Tarihi: 13.04.2018).

⁴⁸ Burak Ali Han Tecim, Kayıt Dışı Ekonomide Vergi ve Vergi Denetiminin Önemi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008, ss. 20-21 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

istihdama kaynak oluşturmaktadır. Kayıt dışı ekonominin yarattığı talep neticesinde işsizliği azaltıcı gelir dağılımına ise olumlu katkı sunduğu kabul edilmektedir⁴⁹.

1.2.2. Psikolojik ve Sosyal Sebepler

Kayıt dışı ekonominin varlığı sosyal, psikolojik, hukuki, ekonomik, politik ve ekonomik gibi birden çok nedene dayanmaktadır. Ülkelerin sahip olduğu ekonomik sistem ve ekonominin yapısal özellikleri kayıt dışı ekonominin oluşumunda rol almaktadır. Orta ölçekli işletme sayısının yüksek olduğu tarım ve hizmet sektörünün yaygın olduğu ekonomilerde istihdamın kayıt dışında tutulma oranı etkilemektedir. Ayrıca ekonomik krizler, yüksek enflasyon, maliyetlerin yüksekliği, az gelişmişlik düzeyi, gelirlerin yetersizliği gibi unsurlar da kayıt dışı ekonominin artmasına yol açmaktadırlar⁵⁰.

Yıllarca kronik yüksek enflasyon, ağır vergi yükü ve adaletsiz gelir dağılımıyla yaşamak zorunda kalan insanların kayıt dışı ekonomiye uyum gösterme konusundaki dirençleri vergi politikaları hazırlanırken göz ardı edilmemesi gerek unsurlardır. Uygulanması istenen politikaların kısa vadeli değil de orta ve uzun vadeli olarak belirlenmesi politikaların ekonominin yapısına ve mükelleflere uygun olarak seçilmesi gerekmektedir. Göz ardı edilmemesi gereken bir başka unsur da ekonomik yaptırımların ekonomik özgürlüklerin önüne geçmemesi gerçeğidir⁵¹.

1.2.2.1. Devlete Karşı Koyma Güdüsü

Gelişmiş ülkelerde, demokrasinin gereği olarak devletin yurttaşlarını denetlemesinin yanında yurttaşlar da devleti ve bağlı olduğu kuruluşları denetleme yetkisine ve hakkına sahiptirler. Türkiye'de demokrasinin işleyişine baktığımız zaman yasalara tabi olanların devleti denetleme yetkisine sahip olmadığı görülmektedir. Yasaların oluşumuna katılmayan ve uygulanmasını denetleyemeyen yurttaşlar tepkilerini kayıt dışı ekonomiye yönelerek ortaya koyabilmektedirler⁵².

Devlete olan bağlılığın azalması, başka bir deyişle devletin vatandaşlarının gözünde saygınlığını yitirmesi, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin toplumun bazı

⁴⁹ Osman Altuğ, *Kayıt dışı Ekonomi*, Cem Ofset Matbaacılık Sanayi A.Ş., İstanbul, 1994, s. 203.

⁵⁰ Vuşlat Us, "Kayıt dışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi, Türkiye Örneği, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni", 2004, <http://www.tek.org.tr> (20.04.2018).

⁵¹ Cuma Bozkurt, "Kayıt dışı Ekonominin Bir Değerlendirmesi ve Türkiye", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 2014, Cilt: 13, Sayı: 1, 41-58, s. 56-57.

⁵² Sarılı, a.g.e, s. 32.

kesimleri tarafından hoşgörüle karşılanmasına sebep olmaktadır. Kayıt dışı ekonominin toplum tarafından kabul görmesi, kayıt dışılığın büyüklüğünü etkilemektedir⁵³.

Devlete karşı koyma güdüsü çoğunlukla vergi kaçırmada görülmesine karşın, yasadışı faaliyetlerden bulunanların birçoğu için gerekçe aynı olmaktadır. Özellikle yasal faaliyetler içerisinde yer alıp faaliyetlerini kayıt dışında tutan mükelleflerin hepsini bu çerçevede değerlendirmek yanlış olur⁵⁴.

Kayıt dışı ekonominin tercih edilmesinin bir diğer nedeni de mükelleflerin vergi ödevlerini yerine getirirken benimsemedikleri hükümet ve politikardan dolayı devlete karşı koyma güdüsü olduğu söylenebilir. Genellikle tercih edilmeyen yönetimlere adaptasyon sorunu olan toplumlarda karşımıza çıkmaktadır⁵⁵.

1.2.2.2. Nüfus Politikası ve Köyden Kente Göçler

Türkiye'de 1950 yıllarından sonra yaşanan sosyal ve ekonomik değişimlerin kırsaldaki yansıması köyden kente göç şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Köyden kente yapılan göçlerin nedenleri kadar doğurduğu sonuçlar da Türkiye için incelenmesi gereken olguların başında gelmektedir. Kırsaldaki nüfus artışları neticesinde on binlerce insan şehir merkezlerine yönelmiş gerek kendileri gerekse de şehirler için yeni yaşam alanları yaratmışlardır. Köylerin hızla boşalması, tarım sektöründen kaçışlar ve şehirlerin yeni göçlere uyum sağlayamaması ileride yaşanılacak problemlerin habercisi olacaktır. Köyden kente yapılan hızlı göçlerin başlangıçtaki nedenleri Türkiye'deki yansımaları beklenen bir gelişme olarak görülmüştür. İlerleyen yıllarda köyden kente göçün sebepleri artarak devam etmiş olup köyün yaşadığı problemler kentlere taşınmıştır. Göçleri durdurmak hatta tersine çevirmek için yapılan düzenlemeler yetersiz kaldığı için göçe neden olan etkenler daha da artmıştır denilebilir⁵⁶.

1.2.2.3. Bilinçsizlik ve Güven Sıkıntısı

Türk vergi sisteminde birden çok istisna, muafiyet ve teşvik imkanlarına rağmen vergilendirmeler ekonominin tümünü ya da sektörel bazlı etkilerin bilimsel ve

⁵³ Ülker Toptaş, *Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri*, TES-AR Yayınları, No:26, Ankara, 1998, s. 32.

⁵⁴ Sugözü, 2008, a.g.e., s. 32.

⁵⁵ T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, *Vergi Politikalarının Üretim ve İhracata Etkileri*, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayınları, 2002, Sayı: 11, s. 25.

⁵⁶ Ertuğrul Güreşçi, "Türkiye'de Köyden Kente Göç ve Düşündürdükleri", *Sosyoekonomik*, 2011, Özel Sayı, 126-135, s.129.

sistemli bir şekilde incelenememektedir. Bağımsız bir şekilde incelenmesinin ilk nedeni; vergilendirmede daha fazla gelir elde etme arzusunun ikinci nedeni ise politik kaygılarının baskın olmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye'de özellikle gelir vergisinin yüksek oranlarda tutulması mükelleflerde bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde direnişe neden olmaktadır. Gösterilen direniş ekonomideki mal ve hizmetlerin büyük bir kısmının kayıt dışında tutulmasına sebep olmaktadır. Ayrıca ülkemizde yıllardan beri süregelen yüksek enflasyon ve sebep olduğu fiktif karların yüksek vergi dilimlerinde vergilendirilmesi, mükelleflerin daha fazla direniş göstermesine sebep olmaktadır⁵⁷.

Türk vergi sisteminde tercih edilen muafiyet ve istisnaların çokluğu vergi tabanını daraltmaktadır. Kamu harcamalarındaki sürekli artışa rağmen vergi tabanının genişletilememesi mevcut tabanın vergi yükünün artmasına sebep olmaktadır. Mükellefler bu yükü hafifletmek için mevcut çalışmalarını muafiyet ve istisna kapsamının dışına çıkartmamakta ya da aşan kısmı gizlemektedirler. Dolayısıyla kayıt dışı ekonominin biraz daha genişlemesine sebep olmaktadır⁵⁸.

1.2.3. Hukuki ve İdari Sebepler

Kanunların yeteri kadar basit ve anlaşılır olmaması, sürekli değişikliklere uğraması, yasal boşluklar, yaptırımların yetersiz kalması, kayıt dışılığın hukuki ve idari nedenlerini oluşturmaktadır. Kayıt dışılığın hukuki ve idari nedenleri arasında ayrıca; kamu alacaklarının takip edilememesi, vergi idaresinin yapısından kaynaklı yetersizlikler, muafiyet ve istisnalar, vergi en önemlisi mükelleflerin kanunlara olan güveninin azalması da yer almaktadır. Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasında hukuki ve idari sebeplerden bir tanesi de hamiline ekonomi olarak tanımlanan; hamile yazılı çek ve senet gibi gayrimenkul ödeme araçlarıdır. Zilyedinin ya da malikinin tespitinde ortaya çıkan zorluklar elde edilecek kazancın tespitini zorlaştırmakta bu yüzden bu kazancın beyan dışında tutulmasına yol açmaktadır⁵⁹.

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasına ve büyümesine neden olan hukuki ve idari nedenlerin (boşlukların) orta ve uzun vadeli planlarla ortadan kaldırılması gerekmektedir. Kayıt dışı ekonomiyle mücadelede alınacak kısa vadeli düzenlemeler yetersiz kalmakta olup ekonomideki yapısal sorunların çözümüne

⁵⁷ Alpay Yurdakul, "Ülkemizde Vergilemenin Bazı Özellikleri", *Türk Vergi Sistemi ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri Sempozyumu*, İstanbul Mülkiyeliler Vakfı, Yılmaz Ofset, İstanbul, 1990, s. 59.

⁵⁸ Sarılı, a.g.e, s. 41.

⁵⁹ Osman Altuğ, *Kayıt Dışı Ekonomiyle Kalkınma Modeli ve Mali Milat Uygulaması*, ASOMEDYA, 2002, 199-211, s. 201.

katkı sunamamaktadır. Hala ekonominin büyük bir kısmını ilgilendiren kayıt dışı ekonomiyle mücadelede yapılması gerekenlerin başında, sorunun kaynağını teşkil eden unsurların doğru tespit edilmesi ve var olan bu unsurlara yönelik tedbirlerin alınması gerekmektedir. Türkiye'de kayıt dışı ekonomiyi etkileyen nedenlerden biri de yüksek enflasyon oranlarıdır. Özellikle 1980'li yıllardan bu yana gerçekleşen yüksek enflasyon oranlarının sebep olduğu kayıt dışı ekonomi boyutlarının önlenmesi ya da küçültülebilmesi için enflasyonu düşürecek politikalara ihtiyaç duyulmuştur⁶⁰.

1.2.3.1. Rüşvet ve Yolsuzluk

Rüşvet, kamu çalışanlarının kamusal mal veya hizmetleri sunarken, kişisel çıkar karşılığında muhataplarına ayrıcalıklı davranmaları olarak tanımlanmaktadır. Sunulan bu tür ayrıcalıklı işlemler kamu çalışanlarının yetki ve görevlerini kötüye kullanmak suretiyle yapılmaktadır⁶¹.

Dünya Bankasının yapmış olduğu tanıma göre yolsuzluk " görevden doğan yetkilerin kişisel menfaatler doğrultusunda kötüye kullanımı" rüşvet ise "görevden doğan yetkilerin kişisel menfaatler doğrultusunda kötüye kullanımı sonucu elde edilen maddi kazanç" yaygın olarak kabul gören tanımlamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Rüşvet ve yolsuzluğun kayıt dışı ekonomi kapsamında kabul edilmesi gerektiğini savunan iktisatçıların olduğu gibi kayıt dışı kapsamda yer almamasını savunan iktisatçıların olduğunu belirtmek gerekir⁶².

1.2.3.2. Muafiyet ve Vergi Afları

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasının bir nedeni de vergi mevzuatımızın yetersiz olduğu kabul edilmektedir⁶³.

- a. Sürekli çıkarılan vergi afları,
- b. Vergi denetimindeki bürokratik hantallık,
- c. Öngörülen cezaların caydırıcı olmaması,
- d. Denetim sürecinin etkinliğini ve kalitesini belirleyen ilke ve standartların oluşturulamamış olması,
- e. Vergi mevzuatının yeteri kadar anlaşılır olmaması,

⁶⁰ Ülker Toptaş, *Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri*, TES-AR Yayınları No: 26, Ankara, 1998, s. 44.

⁶¹ Gülay Akgül Yılmaz, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları*, ISMMMO Yayını, Mart Matbaacılık, İstanbul, 2006, s. 32.

⁶² Vito Tanzi, "Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope, and Cures", *IMF Staff Papers*, 1998, Volume: 45, No: 4, 559-594, s. 211.

⁶³ Akif ve Şafak, a.g.e. 2009.

- f. Vergi oranlarının yüksekliği ve sık sık değişikliklere uğraması,
- g. İşgücü maliyetlerinin işveren için sigorta primleri ile vergi dışı kesintilerinin yüksek olması gibi bütün bu nedenler kayıt dışı ekonomiyi arttıran nedenler olarak kabul edilmektedir.

1.2.3.3. Hamiline Belge Düzenleme

Hamiline yazılı ya da nama yazılı olan belgeler kayıt dışı ekonomi açısından önem arz etmektedir. Hamiline yazılı belge elinde bulunduran kişiye ait olduğu kabul edilir ancak nama yazılı belgede malik bellidir. Kayıt altına alınması açısından malikin önceden belli olması belgenin takibi açısından işleri kolaylaştıracağından kayıt dışı ekonominin önlenmesi için belgelerin nama yazılı olması gerekmektedir⁶⁴.

Yasa dışı yollarla elde edilen paranın Türk finans piyasalarına dahil edilmesi (yani kara paranın meşrulaştırılması) sürecinde paranın kaynağını denetlenmemektedir. Bu da paranın aklanması için yasal zemin hazırlamaktadır. 1980'li yıllardan beri devlet iç borçlanma ihtiyaçlarını, devlet tahvili, hazine bonusu ve repo gibi araçlarla karşılamaktadır. Bu borçlanma araçlarının hamiline yazılı olması kara paranın aklanması için uygun araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Nerden geldiği belli olmayan paranın nereye gideceğinin de bilinmemesi devlet eliyle kayıt dışı ekonominin boyutunu arttırmaktadır. Hamiline yazılı tahvil ve Bono gibi iç borçlanma senetleri için ödenen faizlerin kimlerin kazancı olduğu bilinemediğinden vergilendirme konusunda da kayıplara yol açmaktadırlar. Görüldüğü gibi hamiline yazılı belgeler kayıt dışı ekonomiyle mücadelede işleri daha da zorlaştırmaktadır. Bunun yerine nama yazılı sistemin kayıt dışılığı azaltacağı savunulmaktadır⁶⁵.

Kayıt dışı ekonominin kontrol altına alınması için sadece idari düzenlemelerin yapılması yeterli olmamaktadır. Bunun yanında devletin saygınlığının artırılması gerekmektedir. Devletin saygınlığının artırılmasının dışında ve saygınlığını azaltıcı olan rüşvet, kayırmacılık ve yolsuzluğun ortadan kaldırılması gerekmektedir. Mükellefler ödedikleri vergilerin onlara hastane, yol, köprü, eğitim hizmeti gibi hizmetler olarak geri döneceğine inandırılmalıdır. Toplanan vergilerin verimli

⁶⁴ İbrahim Halil Sugözü, Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları: (1980-2004) Türkiye Örneği, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008, s. 37 (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**).

⁶⁵ Osman Altuğ, "Türkiye'de Kayıt dışı Ekonomi –Paradaki Sıfırların Artması– Rant Arama ve Enflasyon Vergisi Yönünden Yeniden Yapılanma", *Yeni Türkiye Dergisi*, Eylül-Aralık 1998, Sayı: 23-24, 3421-3430, s. 3427.

yatırımlara dönüşmesi devletin saygınlığını arttıracaktır. Bu sayede mükelleflerde vergiyi öderken daha istekli davranmasını sağlayacak vergi ahlakı ve vergi bilinci oluşacaktır. Kayıt dışı ekonomiyle mücadele etmenin en büyük yöntemi olan vergi bilincinin toplumda yer edinmesi, kayıt dışılığı azaltacak ve ekonominin daha istikrarlı hale gelmesini sağlayacaktır⁶⁶.

1.2.3.4. Sıkça Yapılan Düzenlemeler ve Karmaşık Mevzuat

Vergi sisteminin anlaşılır olmaması, vergi dışında tutulan ekonominin günden güne genişlemesi, mevzuatın karmaşıklığı, mevzuatın sürekli değiştirilmesi, muafiyetlerin genişletilmesi ve sürekli çıkarılan vergi afları kayıt dışı ekonominin temel nedenleri arasında yer almaktadır. Bunun yanında vergi cezalarının yetersiz olması, rüşvet, yolsuzluk, vergideki adaletsizlik, denetimlerin yetersizliği de kayıt dışı ekonominin varoluş nedenleri arasında yer almaktadır⁶⁷.

Diğer taraftan kurumlar ve gelir vergilerinde bulunan çok sayıda istisna ve muafiyetler vergi sistemini karmaşık hale getirmektedir. Vergiyle ilgili kanunların yanına tebliğleri de eklediğimizde mevzuatın karmaşıklığı daha da artmaktadır. Vergi mevzuatının sürekli revizyonlara uğraması, mükellefler açısından anlaşılabilirliğini ve uygulanabilirliğini zorlaştırmaktadır. Vergi mevzuatının sadeleştirilmesi kayıt dışı ekonomide denetimi arttıracığından kayıt dışılığın azalması konusunda fayda sağlayacaktır⁶⁸.

1.2.3.5. Vergi Denetimleri

Ekonomideki kayıt dışılığın azaltılması için sadece mevcut yasal ve idari düzenlemeler ile yetinmek yeterli olmayacağından yeni düzenlemeler ve yasal temellerin de oluşturulması gerekmektedir. Mükelleflerin vergi bilincinin artırılması için kamu harcamalarının doğru ve verimli kullanılması, vergi denetim personellerinin özlük haklarıyla ilgili düzenlemeler ile çalışma koşullarının düzeltilmesi de denetimlerin daha etkili olması açısından önem arz etmektedir. Vergi kaybına neden olan faaliyetlerin engellenmesi için yaptırımların artırılması, para ve

⁶⁶ Salih Özel, "Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı Sorunları ve Çözümleri", *Yaklaşım*, 1998, Sayı: 71, 11-24, s. 44.

⁶⁷ Debore Marc Germanongue, "A hidden Enemy", *Unesco Courier*, 1996, Volume: 49, Issue: 6, 22-24, pp. 7-8.

⁶⁸ Mustafa Ali Sarılı, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler", *Bankacılar Dergisi*, 2002, Sayı: 41, 32-50, s. 41.

idari cezaların yanında hapis cezalarında uygulanması kayıt dışı ekonomi ile mücadelede yasaların işlerliğini arttıracakı söylenebilir⁶⁹.

Türkiye dışında kayıt dışı ekonomiyile mücadele eden ülkelerin uygulamalarına baktığımız zaman örneğin Belçika, Çek Cumhuriyeti, Danimarka ve İspanya gibi ülkelerde vergisel denetimleri arttırmak için vergi personel sayıları artırılmıştır. Romanya'da kayıp oranlarının daha fazla görüldüğü inşaat, giyim ve tekstil sektörlerindeki denetim artırılmıştır. Portekiz ve Litvanya ' da restoran sektörüne, Norveç'te ise temizlik sektöründeki denetimler artırılmıştır. Örneklerden de anlaşılacağı üzere her ülkedeki kayıt dışı ekonomi faaliyet alanı farklı olduğundan alınan önlemler de farklılık göstermektedir⁷⁰.

1.2.4. Siyasi Sebepler

Kamu harcamalarının en büyük finansman kaynağı olan vergilerin hükümetler tarafından yeteri kadar toplanamaması, yeni vergiler ve vergi oranlarının sürekli değiştirilmesiyle telafi edilmeye çalışılmıştır. Türkiye'de 1980 sonrası uygulamaya konulan kanunlar mali amaçları ekonomik amaçların gerisinde bırakmasıyla muafiyet ve istisna kapsamı daha da genişletilmiştir. Bu uygulamalar mükelleflerin kazançlarını gizleme nedenlerini kısmen de olsa ortadan kaldırdığı için ekonomik büyüme oranları artış göstermiştir. Siyasal sebeplerin bir başka unsuru da sık sık getirilen vergi aflarıdır. Vergi aflarının tekrarlanması mükelleflerde vergiden kaçınmaya sebep olmaktadır. Vergisini zamanında ödeyen mükellefler de gelecek vergi affını beklemek istemekte ve ödemesi gereken vergisini geciktirmektedir⁷¹.

⁶⁹ Kuru, a.g.e., s. 49.

⁷⁰ Piet Renooy and Colin Williams, *Tackling Undeclared Work In European Union*, European Foundation For Improvement of Living and Working Conditions, 2008, 9-41, s. 33.

⁷¹ Kadir Boy, "Kayıt Dışı Ekonomi ve Gelir İdaresinin Yeniden Yapılanma Gerekliliği", *Vergi Dünyası Dergisi*, 2002, Cilt: 247, 21-29, s. 24.

İKİNCİ BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİYE YÖNELİK POLİTİKALAR, KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI, DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİ

2.1. KAYIT DIŞI EKONOMİYE YÖNELİK POLİTİKALAR

2.1.1. Kayıt Dışı Ekonomiye Yönelik Mali Politikalar

Kamusal ihtiyaçların karşılanması için sunulan kamusal mal ve hizmetlerin finanse edilebilmesi başta vergi olmak üzere tahsilatı zorunlu kılmaktadır. Devletin egemenlik gücüne dayanarak tahsil ettiği dolaylı ve dolaysız vergiler maliye politikasının amacına ulaşmak için kullandığı araçlardandır. Maliye politikalarının amaçlarından olan ekonomik büyüme ve kalkınma vergilerin doğru kullanılmasıyla ulaşılabilmektedir. Uygulanacak vergilerin dolaylı ya da dolaysız olması ülkelerin ekonomik yapısı ve gelişmişlik düzeyine göre belirlenmektedir. Harcamalardan alınan dolaylı vergiler; tasarrufların arttırılması, yerli sanayinin desteklenmesi ve tüketimin kısılması açısından ekonomiye katkı sağlamaktadır. Diğer taraftan kazançlar üzerinden alınan dolaysız vergiler, teşvikler ve vergi indirimleri ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır⁷².

2.1.1.1. Dolaylı ve Dolaysız Vergiler

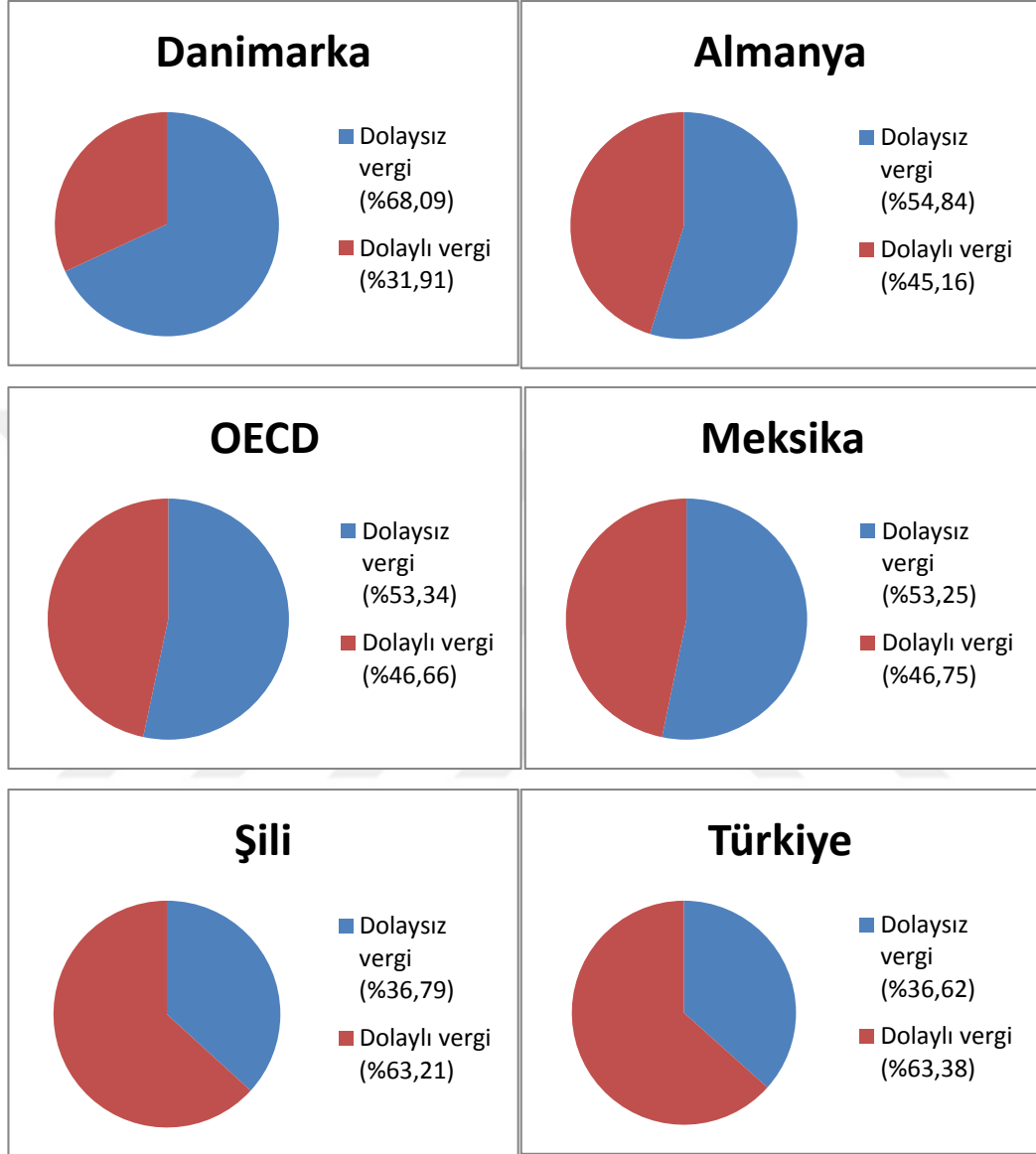
Türkiye'de vergi yükünün dağılımı, vergideki kayıp ve kaçak oranını etkileyen önemli bir etkidir. Türkiye'deki vergi mükellef sayısının yetersiz olması, gelir vergisi (ücretli kesim) mükelleflerinin var olan sayısının içerisinde payının yüksek olması vergi yükünün belli kesimde toplanmasına neden olmaktadır. Kurumlar vergisinden alınan payın yıldan yıla düşmesi gelir vergisi yükünün belli bir kesimde toplanmasına neden olduğunu göstermektedir. Dolaysız vergilerden yapılan tahsilatın istenilen düzeyde olmayışı bütçe finansmanının yönünü dolaylı vergilere çevirmekte bu da Türk Vergi Sistemi'nin bir başka olumsuz yönünü göstermektedir⁷³.

Grafik-1'de Danimarka ve Almanya gibi gelişmiş ekonomiye sahip ülkelerde dolaysız vergilerin toplam vergilerdeki oranı dolaylı vergilere daha yüksektir. Ayrıca Türkiye'nin de üye olduğu OECD ülkelerinin ortalaması incelendiğinde aynı şekilde dolaysız vergilerin payı dolaylı vergilerden daha yüksektir. Oysa Türkiye'de dolaylı

⁷² Esra Siverekli Demircan, "Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2003, Sayı: 21, 97-116, s. 97.

⁷³ Esra Siverekli Demircan, "Türkiye'de Vergi Politikalarının Siyasi Analizi: Siyasi Değişimin Vergi Kayıp ve Kaçaklarına Etkisi Üzerine Bir İnceleme", *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Antalya, 10-14 Mayıs 2004, s. 181.

vergiler (%63,38), toplam verginin çoğunluğunu oluşturmaktadır. Gelirine bakılmaksızın alınan dolaylı vergiler, vergilemedeki adil dağılımı olumsuz etkilemektedir.

Grafik-1 OECD Ülkelerinde Dolaylı ve Dolaysız Vergi Oranları⁷⁴

2.1.1.2. Vergi Sistemlerinde Reform İhtiyacı

Günümüzde vergi sistemleri değerlendirilirken üç ana kriter esas alınır. Bunlar; vergide adalet, etkinlik ve basit/anlaşılır olması. Modern vergi sistemlerinde bu kriterlerin dışında ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı teşvik etmesi arzu edilen durumların başında gelmektedir. Türkiye'de 1980 ve sonrasında uygulanan vergi

⁷⁴ Türkiye'de Dolaylı ve Dolaysız Vergiler, [http://www.seffalik.org/bilgi-bankasi/infografikler/#iLightbox\[gallery-1\]/28](http://www.seffalik.org/bilgi-bankasi/infografikler/#iLightbox[gallery-1]/28) (Erişim Tarihi: 12.08.2018).

mevzuatının adaletsiz, karmaşık ve maliyetli oluşu çalışmayı, tasarrufları ve yatırımları olumsuz yönde etkilediği bu yüzden ekonomideki gelişmeleri yavaşlattığı kabul edilmektedir. Tüm bu eleştiriler vergi konusunda reform ihtiyaç olduğunu göstermektedir⁷⁵.

Vergi sisteminin uzun vadede yaratacağı sosyal, siyasal ve ekonomik etkileri göz önüne alındığında sadece geliri ve gideri gösteren bir bilanço olarak değerlendirmemek gerekmektedir. Vergi sisteminin yaratacağı tüm etkiler önceden hesaplanmalı ekonomideki tüm değişkenleri kapsayacak şekilde tasarlanıp uygulanmalıdır. Türkiye'deki vergi sisteminin uygulamalarına bakıldığında maalesef modern normlara uygun hareket edilmediği görülmektedir. Sürdürülebilir mali ve ekonomik politikalar için; kayıt dışı ekonomi payının minimize edilmesi, vergi yükünün adil bir şekilde dağıtılması, sosyal dengeler gözetilecek şekilde daha kapsayıcı vergi reformlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Vergi koyan ve vergi ödeyen bütün kesimlerin müdahil olacağı etkin, açık ve basit olarak hazırlanmasına itina gösterilmelidir⁷⁶.

2.1.1.3. Vergi Denetimlerinin Düzeltilmesi

Türkiye'de kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ortaya çıkış nedenleri ve toplam ekonomideki payının büyümesinin arkasında yatan nedenlerinden bir tanesi de vergi idaresinin etkin olamadığı görüşüdür⁷⁷.

Merkez ve taşra teşkilatlarında görev yapan nitelikli denetim personellerinin özel sektöre geçmesini önlemek için çalışma şartlarının ve özlük haklarının yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Yapılacak olan düzenlemeler idarenin denetim kalitesini arttıracak böylece kayıt dışı ekonominin küçültülmesine katkı sağlayacaktır. Vergi kanunlarının çok iyi tasarlanması uygulamanın da çok iyi olacağı anlamına gelmez. Burada asıl önemli nokta kanunları uygulayacak ve denetleyecek olan idarenin yeterli ve nitelikli olmasının önemidir⁷⁸.

Kayıt dışı ekonomiyle kontrol altına alınması için ekonomide yer alan para ve mal hareketlerinin kontrol ediliyor olması gerekmektedir. İster gerçek kişilere isterse

⁷⁵ Adnan Gerçek, "ABD'de Vergi Reformu Tartışmaları ve Tek Oranlı Vergi (Flat Tax) Sistemi", *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, 1999, Cilt: 14, Sayı: 1, 125-136, s. 125.

⁷⁶ T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, *Vergi Politikalarının Üretim ve İhracata Etkileri*, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayınları, 2002, Sayı: 11, s. 179.

⁷⁷ Şinasi Aydemir, *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi*, Hesap Uzmanları Kurulu Yayınları, İstanbul, 1995, s. 183.

⁷⁸ Sarılı, a.g.e, s. 183.

de tüzel kişilere ait tüm menkul (bankalarda bulunan para, tahvil, senet vs.) ve gayrimenkul (arsa, arazi, bina vs.) iktisadi varlıkların maliye idaresinin kayıtlarında yer alması denetimi kolaylaştıracaktır. Ayrıca çek ve senetlerin nama yazılı olması ve bu kıymetli evrakların bankalar üzerinden tahsil edilmesi para akışını kontrol etmekte kolaylık sağlayacaktır. Gelişmiş ülkelerdeki gibi vatandaşlık numarası ile tüm iktisadi değerlere ulaşılabilir bir sistemin oluşturulması denetimi daha kolaylaştıracaktır. Hızla gelişen teknoloji ile önümüzdeki birkaç yıl içerisinde tüm işlemlerin elektronik ortamda kaydedileceği öngörülmektedir fakat dikkat edilmesi gereken konu yabancı sermayenin korkutulmaması gerektiğidir. Gerek yabancı sermayenin gerek yerli sermayenin ürkmemesi için bu konuda atılacak adımların şeffaf ve anayasal güvence altında, çalışmanın her aşaması hakkında bilgilendirilmeleri gerekmektedir⁷⁹.

2.1.1.4. Vergi Politikalarının Tekrar Ele Alınması

Vergi politikaları belirlenirken, vergilerin tarafsız olması ve ekonominin yapısına en az müdahaleyi ilke edinilmesi gerekmektedir. Ayrıca vergilerin fiskal amaçtan daha önemli olduğu unutulmamalıdır. Vergi sistemi ekonomideki değişimlere ayak uyduracak esneklikte olmalı. Daha fazla vergi tahsilatı için vergi artışlarından ziyade optimal vergi oranları belirlenmelidir. Vergi yükünün adil bir şekilde dağıtılması için tabanın genişletilmesi ve yayılı olması vergideki tarafsızlık ilkesiyle ulaşılmak istenen hedefler arasında yer almaktadır. Vergi politikalarının bu ilkeler ışığında tekrar ele alınması, gerekli yapısal düzenlemelerin yapılması vergi adaleti açısından oldukça önem arz etmektedir⁸⁰.

Ülkeler vergi politikalarını ve vergi sistemlerini, ekonominin yapısı ve gelişmişlik düzeyine göre belirlemektedir. Ülkelerini gelişmişlik düzeylerinin farklı olduğunu düşündüğümüzde uygulanacak olan vergi politikalarının da farklılık gösterdiğini söyleyebiliriz. Vergiler; genel olarak harcama, gelir ve servet üzerinden tahsil edilmektedir. Vergi sistemleri ile politikaların kalkınma, büyüme ve toplumsal yapı ile yakından ilişkili olduğunu kabul ettiğimiz takdirde vergi sistemlerinin ve vergi politikalarının da toplumsal yapıya göre düzenlenmesi önem arz etmektedir⁸¹.

⁷⁹ Acar, a.g.e., s. 237-238.

⁸⁰ Ali Rıza Gökbnar, *Türk Vergi Sisteminde Reform Gereği*, Nezihe Sönmez'e Armağan, İzmir, 1997, 301-324, s. 178.

⁸¹ Esra Siverekli Demircan, "Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi" *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2003, Sayı: 21, 97-110, s. 71.

Vergi politikaları belirlenmeden önce dikkat edilmesi gereken noktalar; milli gelirden kamu kesimine aktarılacak olan kaynak miktarı, vergi yükünün adil dağıtılması ile toplanacak vergilerin nereye harcanması gerektiği olmaktadır⁸².

2.1.1.5. İstihdam Üzerinde Bulunan Vergi Baskılarının Azaltılması

Türkiye'de halkın genel vergi yükünün gelişmiş ülkelere göre daha düşük olmasına karşın kayıtlı ekonominin vergi yükü daha yüksektir. Personel çalıştırma maliyetlerinin artmasıyla işverenler istihdamdan uzaklaşmakta bu da vergi gelirlerini azaltmaktadır. İşverenin personel çalıştırmak için ödediği ücret ile personelin cebine giren net ücreti saptamak için kullanılan net ücret/işgücü maliyeti oranı rekabet yönünden işgücü maliyetlerinin sağladığı avantaj ya da dezavantajları ortaya koymaktadır. Bütün ülkeler net ücret/ işgücü maliyeti oranını olabildiğince büyütüp istihdam maliyetlerini düşürmek istemektedirler. Ülkemizde de kayıt dışı ekonomiyle etkin mücadele etmenin en belirgin yolu; istihdam maliyetlerinin düşürülmesi, istihdam oranının büyütülmesi ve politikaların geliştirilmesi olmaktadır⁸³.

Kayıt dışı ekonomiyle mücadelede kullanılan genel teoriler ve politikaları incelediğimizde kısaca; vergi sisteminde reform, vergi yükünün daha adil dağıtılması, dolaysız vergilerin genel vergilerdeki oranının arttırılması, faizlerin düşürülmesi, vergi denetimlerinin daha etkin yapılması, istihdam üzerindeki vergi baskısının azaltılması, vergi affı, muafiyet ve istisnaların yeniden gözden geçirilerek kontrol altına alınması gibi önlemlerin alınması gerekmektedir. İdare hukuki açıdan ise vergi mevzuatının yeniden düzenlenmesi, kurumlar arası koordinasyonun güçlendirilmesi ve elektronik ticaretle ilgili kanuni mali önlemlerin arttırılması gerekmektedir. Devletin saygınlığını arttırmak ve vatandaşlarda vergi bilincini oluşturmak için verilecek eğitim ve seminerler de sosyal açıdan kayıt dışı ekonomiyle mücadele etmenin yollarından sayılmaktadır. Ayrıca ülkedeki siyasal istikrarsızlığın önlenmesi ve siyasal iktidarın güven oluşturması siyasal açıdan alınacak önlemler arasında yer almaktadır⁸⁴.

2.1.1.6. Vergi Yükünün Adaletli Bir Şekilde Ele Alınması

Türkiye, kayıt dışı ekonomiyle yapacağı etkin mücadele sonucunda vergi gelirlerini arttırabilecek ülke konumundadır. Türkiye ekonomisinin yapısı gereği vergi

⁸² Esra Siverekli Demircan, "Türkiye'de Vergi Politikalarının Siyasi Analizi: Siyasi Değişimin Vergi Kayıp ve Kaçaklarına Etkisi Üzerine Bir İnceleme", **19. Türkiye Maliye Sempozyumu**, Antalya, 2004, 10-14, s. 71.

⁸³ DPT, a.g.e., s. 182.

⁸⁴ Sugözü, 2008 a.g.e., ss. 173-174.

oranlarının arttırılması ya da yeni vergilerin konulmasıyla vergi gelirlerini arttırabilmesi mümkün görünmemektedir. Kayıt dışı ekonominin ulaştığı büyüklük nedeniyle vergi dışında tutulan alanın büyüklüğü, kayıt dışı faaliyetlerin kayıtlı işletmelerin aleyhine oluşturduğu haksız rekabet koşullarının ortadan kaldırılması için yapılan çalışmalar konunun ne kadar önem arz ettiğini göstermektedir⁸⁵.

Türkiye'de son yıllarda makroekonomik ekonomik dengelerin bozulmasının temel nedeni kamu açıklarıdır. Kamu açıkları da toplanan gelirlerin kamu harcamaları için yeterli olmayışından ortaya çıkmaktadır. Kamu harcamalarında etkinliğin sağlanamaması ile savurganlığın önlenememesi kamu giderlerinin fazla oluşunu açıklamaktadır. Diğer taraftan vergi politikalarının etkinsizliği ile vergiyi toplamaya yetkili idarenin yetersiz oluşu sorunun gelir yetmezliği yönünü oluşturmaktadır⁸⁶.

2.1.2. Kayıt Dışı Ekonomiye Yönelik Sosyal Politikalar

2.1.2.1. Devletin Saygınlığının Sağlanması

Vatandaşların ödemiş oldukları vergilerin devlet yöneticileri tarafından doğru yere harcanmadığı, yolsuzluk, rüşvet ve zimmet gibi olayların oldukça yaygın olduğu toplumlarda vergi ahlakının tesis edilmesi zor olmaktadır. Bu yüzden vergi ahlakı ve vergi bilincinin yerleşmesi için öncelikle devletin kendi içinde sosyal sorumluluk ve ahlakı içselleştirmesi gerekmektedir⁸⁷.

Devletin vatandaşları; saygınlığını zedeleyecek olan rüşvet, kayırmacılık ve yolsuzlukla mücadele ettiğine; mükellefleri de toplanan vergilerin kamu ihtiyaçlarına yönelik harcanacağına inandırması gerekmektedir⁸⁸.

Türkiye'de bozuk olan gelir dağılımının düzeltilmesi, sosyal ihtiyaçlara daha fazla kaynak tahsis etmesi yoksullukla mücadeleye yönelik çalışmalara katkı sağlamaktadır. Yapılacak olan bu çalışmalar kayıt dışı istihdamın ve kayıt dışı faaliyetlerin kısmen de olsa azalmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca devletin sunmuş olduğu bu hizmetlerin sağladığı memnuniyet mükelleflerde vergiye gönüllü uyumu olumlu yönden etkileyecek olup, kayıt dışı ekonominin boyutunu da azaltabilmektedir. Vatandaşlarda oluşacak olan güçlü ve sosyal bir devlet

⁸⁵ Acar, a.g.e., s. 180.

⁸⁶ Gökbnar, a.g.e., s. 71.

⁸⁷ Coşkun Can Aktan, *Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi*, TOSYÖV Yayınları, Ankara, 2000, s. 95.

⁸⁸ Salih Özel, "Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı Sorunları ve Çözümleri", *Yaklaşım Dergisi*, 1998, Sayı: 71, 14-24, s. 15.

düşüncesi, kayıt dışı ekonomi faaliyetlerinin azalması açısından önemli bir rol oynamaktadır⁸⁹.

2.1.2.2. Vergi Bilincinin Oluşturulması

Vergi bilincinin oluşmaması ya da istenilen düzeye çıkarılamamasının nedeni mükelleflerde yer edinen olumsuz düşüncelerdir. Yapılan bir anket çalışmasına göre mükelleflerin vergi ödeme konusunda isteksiz davranmasının temel nedeni; ödenen verginin yolsuzluklar ile harcandığı ve bu paranın hizmet olarak geri dönmediği düşüncesinin hakim olduğu görülmektedir⁹⁰.

Vergi bilinci, mükelleflerin ödediği vergiler ile kendisi için sunulan kamusal mal ve hizmetler arasındaki ilişki olarak açıklanabilir. Bireyler talep ettikleri kamusal mal ve hizmetlerin ancak ödediği vergilerle finanse edilebileceği gerçeğinin bilincinde olması gerekmektedir. Bu bilinç bireyin içinde yer aldığı çevrenin etkisi altında oluşmaktadır⁹¹.

Türkiye'de farklı nedenlerden dolayı mükelleflerde vergi ödeme bilincinin düşük olduğu görülmektedir. Mükelleflerde vergi bilincini oluşturmak için idarenin mükelleflere güvenmesi ve mükelleflerin vergi borçlarını gönüllü olarak ödeyebilmeleri için gerekli tedbirleri alması gerekmektedir⁹².

Kayıt dışı ekonominin ülkelerdeki gelişmişlik düzeyiyle ters orantılı olmasının temel nedeni, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki kamu şeffaflığının sağlanamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Kamu ihtiyaçlarının çok büyük bir kısmının finansörü olan vergilerin kazanç elde eden her kesimden toplanamaması, vergi ödeyen kesimleri olumsuz etkilemektedir. Kamuoyunun vergiler hakkında yeterli bilinçlendirilememesi, kayıt dışı istihdamın karşı karşıya kaldığı riskleri bilememesi kayıt dışı ekonominin daha da genişlemesine sebep olmaktadır⁹³.

⁸⁹ Gülay Akgül Yılmaz, "Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları", *ISMMMO Yayını, Mart Matbaacılık*, 2006, ss. 95-96.

⁹⁰ Nazmi Karyagdı, *Toplam Kalite Yönetimi ve Türk Vergi İdaresi*, Ankara Sanayi Odası Yayın No: 51. Ankara, 2001, s. 133.

⁹¹ Fatih Savaşan ve Hakkı Odabaş, "Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Nedenleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2005, Cilt: 1, Sayı: 10, 1-28, s. 8.

⁹² Mehmet Tosuner ve Zeynep Arıkan, *Vergi Uyuşmazlıklarının İdari Aşamada Çözümü ve Türk Vergi Yargısı*, Maliye Bölümü Masaüstü Yayıncılık, İzmir, 2003, s. 133.

⁹³ İl. Kayıt Dışı Ekonominin Sebepleri, "G. Kayıt Dışı Ekonomi ve Sosyal Bilinç", http://www.kayitliekonomiyegecis.gov.tr/alt.php?sayfa=k_7_sosyal_bilinc (Erişim Tarihi: 16.04.2018).

2.1.3. Kayıt Dışı Ekonomiye Yönelik Ekonomik Politikalar

Kayıt dışı ekonominin önlenmesi için mevcut yasal mevzuatımızın güncellenmesi ve değişen teknoloji ile zamanın ruhuna uygun önlemlerin alınması gerekmektedir. Yapılacak değişikliklerin ardından ekonomik olaylar için hızlı ve basit önlemlerin ele alınması, kayıt dışı ekonomiyle mücadelede avantaj sağlayacaktır. Ekonomik alanda uygulanacak para ve politikalarının yasal dayanağı için yapılacak değişiklikler dışında, sosyal yaşamı koruyacak düzenlemelere de ihtiyaç duyulmaktadır. Bunlar⁹⁴;

a. Ekonomik hayatın korunması için özel hukuk kurallarının korunması ve konulması,

b. Kredi imkânlarının kullanılabilir hale getirilmesi ve borç yükü bulunan işletmelerin iyi niyet çerçevesinde yasal düzenlemelerin yapılması,

c. Ticari hayatın kamusal karar risklerinden koruyacak düzenlemelerin yapılması,

d. Kamusal görev ifa eden görevlilerin kişisel menfaat elde etmelerini imkansız hale getirebilecek düzenlemelerin yapılması,

e. Borçlu sıfatındaki kişilerin yükümlülüklerini yerine getirmeyecek şekilde ortadan kaybolmaları önlenip alacaklıların alacak haklarının güvence altına alınması. Şeklinde sıralanabilir.

Ekonomik faaliyetler neticesinde vergiye tabi kazancın ya da zararın doğru şekilde tespit edilmesi, yapılmış olan tüm ticari faaliyetlerin mevzuata uygun bir şekilde belgelendirilmesine bağlıdır. Türkiye’de kayıt dışı faaliyetleri, dolayısıyla vergi ziyanına yol açacak işlemlerin temel nedeni belgelerin düzenli ve gerçekçi bilgiler içermeyen şekilde hazırlanması olarak ifade edilmektedir. Belgelerde yanlış işlem kaydedilmesinin önüne geçilecek düzenlemelerin yapılması gerekmektedir⁹⁵.

Ticari işlemlerin tarafsız belgelere dayandırılması konusunda kredi kartı kullanımının artırılması önemli bir ivme kazandırabilir. Kredi kartı ve diğer sanal paralarla yapılacak işlemler kayıt dışı faaliyetleri önemli oranda azaltabilir. Maliye Bakanlığının kredi kartı kullanımını yaygınlaştırarak hesapları kontrol altına alması, ticari işlemleri kısmen kayıt dışına çıkarılmasını önlemektedir. Bu konuda Güney Kore geçmişte yapmış olduğu çalışmalarla kayıt dışı ekonomiyle mücadelede önemli yol almıştır. Kredi kartı kullanımını kayıt dışı işlemlerin önlenmesinde başarılı bulan Maliye Bakanlığı, ilerleyen dönemlerde tüm iş yerlerinde kredi kartı kullanılmasını

⁹⁴ Friedrich Schneider and Enste Dominik, “Shadow Economies: Size Causes and Consequences”, *Journal of Economic Literature*, 2000, Volume: 38, 77-114, pp. 77-78.

⁹⁵ T.C. Başbakanlık DPT, *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi*, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Yayın No. 2661, 2002, s. 83.

sağlayan POS cihazlarını zorunlu hale getirebilir. Yapılacak böyle bir düzenlemeyle özellikle kredi kartı kullandırtmayan eğlence mekanları, doktor muayenehaneleri gibi işletmeler tarihe karışacaktır. Bu düzenlemelerin başarılı olabilmesi için mevcut kullanılan kartlardan alınan işlem ücretleri ve aidatlar gibi kesintilere yönelik vatandaşların lehine düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Diğer bir taraftan kredi kartlarının gelir ve servete orantılı kullanımı da sağlanmalıdır aksi halde borçlanma miktarı kontrol edilemez noktalara ulaşabilir⁹⁶.

2.1.4. Kayıt Dışı Ekonomiye Yönelik İdari ve Hukuki Politikalar

2.1.4.1. E-Ticaret ile İlgili Hukuki Düzenleme İhtiyacı

Yürürlükte bulunan kanunlardan özellikle vergi kanunları elektronik ticaretin beraberinde getirdiği sorunları çözmekte yetersiz kalmaktadır. Elektronik ticaret muhtevası gereği ülkeler arası işlemleri kolaylaştırmakta ve vergiyi doğuran olayı nispeten daha düşük oranlarda vergilendiren ülkelere kaydırmaktadır. Ticaretteki payının günden güne arttıran elektronik ticaret yasal altyapıların hazırlanması ve vergi kanunlarında gerekli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Yapılacak olan düzenlemeler elektronik ticareti kısıcı ya da cezalandırıcı nitelikte olmayıp bilakis kolaylaştırıcı nitelikte olmalıdır. Dünyanın her tarafından kullanıcısı bulunan dolayısıyla rekabetin çok yüksek olduğu bu alan için yapılacak düzenlemeler yerli üreticileri destekler nitelikte olmalıdır. Aksi halde ülke ekonomisi budan zarar görebilir⁹⁷.

Günden güne büyüyen elektronik mecradaki küresel ticaretin vergiye etkisi yapılan ticari işlemlerin tespit edilememesidir. Elektronik ortamda sunulan hizmetlerin fiziki dolaşımının gerekli olmadığı sermaye hareketi, müzik eserlerinin ticareti gibi tespiti zor hareketlerin vergilendirilmesi de oldukça zor olmaktadır. Elektronik ticaretle ilgili gerekli yasal alt yapının düzenlenmesi ve çalışmaların yapılması önem arz etmektedir⁹⁸.

2.1.4.2. Vergi Mevzuatlarında Yapılması Gerekenler

Vergi kanunlarının yeteri kadar anlaşılır olmaması ve sürekli değişikliklere maruz kalması, verginin kesinlik ve açıklık ilkelerine engel oluşturmaktadır. Vergi sistemindeki bu belirsizlikler mükelleflerde vergiye karşı direnç meydana

⁹⁶ Hüseyin Sümer, "Önce Alışveriş Sonra Kart", *Aksiyon Dergisi*, 2004, Sayı: 479, <https://www.aksiyon.com.tr> (Erişim Tarihi: 05.04.2018).

⁹⁷ Sugözü, 2008, a.g.e., s. 184.

⁹⁸ Sugözü, 2008, a.g.e., s. 92.

getirmektedir. Karışık mevzuatın yanında mükelleflerin eğitim düzeyine bağlı olarak vergi bilincinin yeterli seviyede yerleşmemiş olması kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin varlığına sebep oluşturmaktadır⁹⁹.

Yasalar tekrar gözden geçirilmeli, günümüz ihtiyaçlarına yanıt verebilecek hale getirilmeli, basit ve anlaşılır olmalıdır. Tüzük, Yönetmelik, Genel Tebliğ, Genelge, mükerrer maddeler ve geçici maddeler eklenerek mevzuat tek tip haline getirilmelidir. Böylece daha gerçekçi, standart, dağınıklıktan kurtulmuş ve zamanın ihtiyaçlarına cevap verecek değişiklikler sağlanmalıdır. Mevzuatın takibi için Mevzuat Takip Birimleri kurulmalıdır¹⁰⁰.

2.1.4.3. Kurumlar Arasında Koordinasyon Sağlanması

Kayıt dışı ekonomiyle mücadelede gerekli düzenlemeleri yapan hükümet, bu düzenlemelerin korunması ve kayıt dışılıkla mücadelede yalnız kalmaması için tüm kurum ve kuruluşların konuyla ilgili sorumluluklarını yerine getirmesi gerekir. Bu kamu kurum ve kuruluşlarına örnek olarak¹⁰¹,

- a. Belediyeler,
- b. Borsalar,
- c. Noter,
- d. Üretici birlikleri,
- e. Sosyal güvenlik kurumları,

f. Gümrük odaları vs. Bu kurum ve kuruluşların görev alanlarına giren bilgileri Gelir İdaresi Başkanlığıyla paylaşması için gerekli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir

Gelişmiş ülkelerde kayıt dışı ekonomi ile mücadele; kurumların beraber hareket etmesi ve farkındalığın yükseltilmesiyle doğrudan sağlanmaya çalışılmaktadır. Avrupa Birliği Komisyonu da bu koordinasyonu bir üst kurul oluşturarak kurmaya çalışmaktadır. Her bir ülkenin kayıt dışı ekonomiyle mücadele için belirlediği politikalar denetleme kurumlarının koordinasyonu ile yürütülmektedir. Avrupa Birliği üye ülkesi Fransa, ülkedeki %4-14 arasındaki kayıt dışı istihdamla mücadeleyi, MILUTMO'nun (bakanlıklar arası irtibat bürosu) kurulması, hizmet fişi

⁹⁹ Vuslat Us, "Kayıt Dışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği", Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, 2004, s. 89, https://www.econstor.eu/bitstream/10419/83270/1/dp_2004-17.pdf (Erişim Tarihi: 16.05.2018).

¹⁰⁰ Ülker Mavral, *Kara Para Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Türkiye'ye Yansımaları*, Vergi Denetmenleri Derneği Yayını, Ankara, 2001, s. 89.

¹⁰¹ Sugözü, 2008, a.g.e., s. 184.

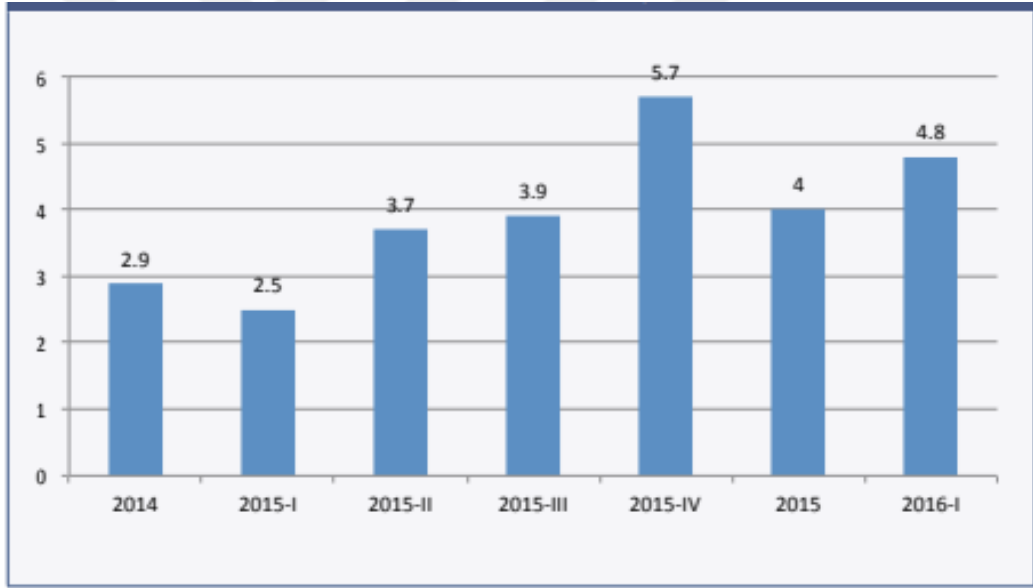
sisteminin yürürlüğe girmesi ve mevzuatın daha etkinleştirilmesi ile koordinasyonun artırılmasını sağlayarak sürdürmektedir¹⁰².

2.2. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI

2.2.1. Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

Kayıt dışı ekonomi çerçevesinde yapılan tüm çalışmalar, bu problemin nedenleri ve doğurduğu sonuçlar üzerinde durulmuştur. Daha iyi sonuçlar elde edilmek için ülkenin çalışan nüfusu, enflasyon oranı, vergi yükü, işsizlik oranı, GSMH, GSYİH, kişi başı milli gelir gibi birçok faktör analizlere dahil edilmiştir. Yapılan tüm çalışmalarda, gerçekte var olan ama milli gelir hesaplarına dahil edilmeyen rakamların doğru tahminlerle büyüklüğünün ortaya konulması amaçlanmaktadır¹⁰³.

Tablo-5 2016 Yılı Birinci Çeyrekte Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Oranı ¹⁰⁴

Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) yayınlamış olduğu verilere göre Türkiye ekonomisi 2016 yılının birinci çeyreğinde bir önceki yılın birinci çeyreğine göre %4.8 oranında büyümüŐtür. Tablo 7'ye göre 2015 yılında Türkiye ekonomisi dört çeyrekte de büyüme trendi sağlayarak yıllık ortalama %4 büyüme başarısı göstermiştir.

¹⁰² Mehmet Tunç, Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede Geliştirilen Stratejiler Uygulanan Politikalar ve Gelişmiş Ülke Örnekleri, Türkiye İŞ Kurumu Genel Müdürlüğü, 2007, s. 70 (**Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi**).

¹⁰³ Kankılıç, a.g.e., (Erişim Tarihi: 26.04.2018).

¹⁰⁴ www.tuik.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 15.05.2018).

2.2.1.1. Yasa Dışı Faaliyetler Kapsamında Kayıt Dışı Ekonomi

Kayıt dışı ekonomiyi tanımlarken dar anlamda ve geniş anlamda diye ayırmak mümkündür. Geniş anlamda kayıt dışı ekonomi, yasal olmanın yanında yasa dışı (kumar, fuhuş, silah kaçakçılığı, kadın ticareti vb.) ekonomik faaliyetlerin tamamını kapsamaktadır. Dar anlamda kayıt dışı ekonomi ise yasal olup belgelere bağlanmamış (gelirin düşük gösterilmesi gibi) faaliyetleri kapsamaktadır¹⁰⁵.

Kayıt dışı ekonomi, ticari faaliyetlerin devletten gizlenmiş olup kayıt altına alınmayan, kayıtlara geçirilmediği için de denetlenemeyen tüm ticari ilerler olarak tanımlanmaktadır. Devlete bildirilmeyen bu faaliyetler, devletin yayınlamış olduğu GSYİH'da yer almadığı için yayınlanan büyüme rakamları gerçekleri yansıtmamaktadır. Bu yüzden kayıt dışı ekonomi için devletin yayınlamış olduğu GSYİH'da yer almayan her türlü kazançlar olarak da tanımlanmaktadır. Kayıt dışı ekonominin unsurlarına baktığımızda yapılan ticari faaliyetin yasaklı olup olmaması oldukça önem arz etmektedir. Kumar oynatmak, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi yasalarca yasaklanmış olup ceza hukukunun kapsamına giren faaliyetler yer altı ekonomisi olarak tanımlanmaktadır. Bu tür faaliyetler yasaklanmış olup yaptırımları bulunan faaliyetlerdir. Diğer bir unsur ise yasalarca yapılması uygun görülen faaliyetlerden elde edilen kazancın kısmen ya da tamamen gizlenerek vergi dairesine bildirilmeyen beyan dışı kalan ekonomik faaliyetlerdir. Bu faaliyetlere beyan dışı ekonomi denilmektedir. Beyan dışı ekonomi, bir kişinin veya bir işletmenin elde ettiği gerçek kazancı ile devlete bildirdiği kazancı arasında farka eşittir¹⁰⁶.

2.2.1.1.1. Yolsuzluk

Sosyo-ekonomik koşullar göz önüne alındığında genel kabul görmüş bir tanım yapmak oldukça zor olmakta fakat uluslararası kuruluşlar yolsuzluğu şu şekilde tanımlamaktadır. Görevin özel çıkar için kötüye kullanılması çıkarılacak sonuçlar arasında yer almaktadır. Ülkelerdeki demokrasi ile ters orantılı olan yolsuzluk halkın devlete olan güvenini doğrudan etkilemekte dolayısıyla kayıt dışı ekonomiyi de doğrudan etkilemektedir. Yolsuzluğu ayyuka çıkmış olan ülkelerde mükellefler

¹⁰⁵ Nihat Işık ve Mustafa Acar, "Kayıt Dışı Ekonomi Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2003, Sayı: 21, 117-136, s. 118.

¹⁰⁶ Telif Hakkı, a.g.e., 2015.

ödediği vergilerin kendilerine eksik döneceğini bildikleri için vergi ödemekten kaçınmaktadırlar. Bu da kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü daha da arttırmaktadır¹⁰⁷.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin tüm ekonomideki payının düşük olduğu ülkelerde, vergi gelirlerinin daha yüksek, vergi düzenlemelerinin ise daha şeffaf ve nispeten daha az olduğu bilinmektedir. Ayrıca düşük vergilendirmelerin de olduğu bu tip ülkelerde yolsuzluk da oldukça düşük seviyelerdedir¹⁰⁸.

Kamu kurum ve kuruluşların mülkiyet haklarının sağlanmasında yeterli desteği sağlaması, bağımsız ve tarafsız yargının tahsis edilmesi, yolsuzluğu azaltmakta yeterli özeni göstermesi kayıt dışı ekonomide yer alan kişi ve şirketlerin kayıtlı ekonomiye geçmelerine katkı sağlayacaktır. Kamu kurum ve kuruluşları bu görevleri yerine getirdiği takdirde nispeten daha küçük ölçekte kayıt dışı ekonomi içerisinde yer alan kişi ve şirket kalacaktır¹⁰⁹.

2.2.1.1.2. Korsanlık

Son yıllarda neredeyse tüm ülkeler, uluslararası piyasada yer alabilmek için rekabet gücü yüksek ürünlere yönelmektedir. Bu doğrultuda şirketler için markalaşma oldukça önem kazanmakta ve yaygınlaşmaktadır. Şirketler için diğer önemli bir konu da marka değerini korumak olarak karşımıza çıkmaktadır. Ticari ürünlerin dışında kültürel ürünler, kasetler, plaklar gibi çok satılan ve karlı olan ürünler ruhsat anlaşmaları ve telif hakkı yasalarıyla korunmaktadır. Ancak üretim maliyetlerinin yüksek olması taklitçilere ve kaçakçılara büyük fırsatlar sunmaktadır. Taklit ürünlerinin üretimi ve pazarlanması neredeyse dünyanın her tarafında görülen bir sektör haline dönüşmüştür. Özellikle eğlence sektöründeki kolay taklit, sektörü hedef haline getirmektedir. Kolay kazancın adresi haline gelen korsancılık çok düşük maliyetlerle yüksek kazancın sağlandığı sektörlerin başında gelmektedir. Korsanlar, uluslararası telif hakkı ve ticari marka yasalarına aykırı davrandıkları bu iş kolunun icrasını oldukça gizli yürütmekte olup vergi ve diğer yasal mevzuatların dışında tutmaktadırlar. Böylece vergi ödemeyecek haksız kazanç elde etmektedirler¹¹⁰.

¹⁰⁷ Eric M. Uslaner, "Coping and Social Capital: The Informal Sector and the Democratic Transition", *Conference on Unlocking Human Potential: Linking Formal and Informal Sectors*, Finland, 2004, s. 18.

¹⁰⁸ Simon Johnson et al., "Regulatory Discretion and the Unofficial Economy" *American Economics Review*, 1998, s. 17.

¹⁰⁹ Andrews et al., a.g.e., s. 18.

¹¹⁰ Nurettin Aydın, Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Kayıt Altına Alınmasına Yönelik Önlem ve Öneriler, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2000, s. 21-22 (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

Korsancılık sektörü sadece Türkiye'de değil neredeyse bütün ülkelerde sorun teşkil etmesine rağmen halen önlenememiştir. Korsancılık sektörünün önüne geçilememesinin nedeni kayıt dışı ekonomidir. Bu ürünlerin çoğu seyyar tezgâhlarda bandrolsüz olarak satılmaktadır. Bandrolsüz olmaları bu ürünlere sahte ürün sıfatı kazandırmıştır. Seyyar tezgâhlarda satılan bu ürünlerin maliyetleri düşük olduğu için ucuz fiyattan pazarlanmakta olup, fiyat avantajı sağladığı için oldukça tercih edilmektedirler. Korsan sektörü telif hakları yasalarını ihlal etmekte ancak toplumda oluşan korsan ürün talebi sektörün büyümesine neden olmaktadır. Korsancılıkla mücadele etmenin en önemli yolu toplumun eser sahiplerinin haklarına saygı göstermeleri konusundaki hassas davranışları ve bu konuda bilinçlenmesinden geçmektedir¹¹¹.

2.2.1.1.3. Tefecilik

Tefecilik; literatürde kanunlara aykırı olarak borç para verme işlemi olarak tanımlanmaktadır. Her ne kadar tefecilik kanunlara aykırı olsa da, bu işlemler esnasında düzenlenen belgeler (ipotek, çek, senet, satış vaadi sözleşmesi vb.) kanunlara uygun olarak düzenlenip, borç para verme işlemine güvenilirlik kazandırılmaya çalışılmaktadır. Konuyla ilgili Türkiye'de yapılan bir çalışmada şu sonuçlar elde edilmiştir¹¹².

a. Birçok tefeci; hukukçu ve tahsilat yapacak bir çeteye çalışmaktadır. Bu kişiler borçlularla iletişime geçen bazen tehdit bazen de fiziksel şiddete başvurarak tahsilatı gerçekleştirmektedirler.

b. Tefeciler, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı, hayali ihracat gibi yasaklı birçok faaliyetin finansörlüğünü üstlenmektedirler.

c. Türkiye'de 2.000'den fazla tefeci, senede 100 trilyon (1993 fiyatlarıyla) Türk Lirasına hükmetmektedirler. Bu işlemlerden vergi alınmadığı için devlet zarara uğratılmaktadır.

d. Tefeciler rahat çalışabilmek için bazı kamu görevlilerine, mafya üyelerine, politikacılara ciddi miktarda parayı haraç ya da sadaka olarak aktarmaktadırlar.

e. Terör örgütü mensuplarına düzenli kaynak aktarmaktadırlar.

f. Tefeciliğin önlenmesiyle devletin kamu kaynaklarındaki azalmanın önüne geçilmesinin yani sıra tefeciliğin neden olduğu sosyal sorunlar da önlenebilecektir.

¹¹¹ Sevil Gemrik, Fikri Mülkiyet Hakları Bağlamında Korsan Yayıncılığın Ekonomi Politikası, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Isparta, 2008, s. 46 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

¹¹² Münevver Katkat, Muhasebede Vergi Yönünden Denetimin Kayıt Dışı Ekonomi Üzerindeki Başarısı, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2017, ss. 65-66 (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**).

Mevcut şartlarda fon bulamayan kişilerin veya müteşebbislerin çaresizliklerinden faydalanılarak yapılan sömürünün önüne geçilmiş olacaktır. Tefecilikte ilgili gerekli düzenlemelerin yapılmaması ve tefeciliğin önlenmemesi durumunda bir taraftan var olan finansal sistem zarar görecektir, bir taraftan kamunun kaynakları azalacak bir taraftan da tefecilik sektöründen elde edilen fonların geri ödenmesindeki sıkıntılar sosyal düzeni bozacaktır¹¹³.

Tefecilerin, yüksek faiz oranları karşılığında fon kullandırmaları yönüyle ekonomideki finansal kurumların işleyişine oldukça benzemektedir. Gerek tefeciler gerekse de finansal kurumlar ihtiyaç sahibi kişilere belli bir süreliğine belli bir miktar faiz karşılığında fon arz etmektedirler. Aralarındaki fark finansal sistemin yasalar çerçevesinde yürüttüğü işlemleri, tefeciler yasa dışı olarak yapmaktadırlar. Ancak tefecilik sistemi içerisindeki geri dönüşler de sisteme dahil edilmediği için kayıt dışı ekonomi boyutunu daha da büyütmektedir¹¹⁴.

2.2.1.2. Vergi Bakımından Kayıt Dışı Ekonomi

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin esas nedeni vergideki kayıp ve kaçığın önlenememesidir. Bunun dışında Türk vergi sistemindeki muafiyet ve istisnaların fazla oluşu vergi denetimlerinin yetersiz oluşu, vergiyi toplamaya yetkili idarelerin etkin çalışmaması, bürokratik hantallık kayıt dışı ekonominin diğer unsurlarını oluşturmaktadır¹¹⁵.

Türkiye’deki kayıt dışı faaliyetler vergisel açıdan değerlendirildiğinde, çoğunlukla yasal olan faaliyetlerin muhasebe kayıtlarına eksik veya yanlış yansıtıldığı görülmektedir. Bu işlemler vergi mükellefi olan ya da mükellefiyet kaydı olmayan gerçek veya tüzel kişiler tarafından yapılmaktadır. Türkiye’de yapılan araştırmalarda kayıt dışı faaliyetlerin önemli bir kısmı vergi mükellefi olup, yapmış oldukları ticari işlemlerin bir kısmını veya tamamını muhasebe defterlerin yansıtmayan kesim tarafından yapıldığı gözlemlenmiştir¹¹⁶.

¹¹³ Ali Osman, “Uygulamada Tefecilik Suçu”, *Ankara Barosu Dergisi*, 1996, Sayı: 2, 233-237, s. 27.

¹¹⁴ Ömer Faruk Korkmaz ve Ömer Yazan, “Ulusal Fon Döngüsünü Sınırlandıran Bir Faaliyet Olarak Tefecilik”, *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 2012, Cilt: 1, Sayı: 2, 59 – 70, s. 65.

¹¹⁵ DPT, a.g.e., s. 3.

¹¹⁶ Bilanço, “Kriz Kayıt Dışı Ekonominin Boyutlarını Artırıyor, Bilanço”, *TÜRMOB Aylık Yayın Organı*, 2002, Sayı: 73, 1-10, s. 2.

2.2.1.3. İstihdam Bakımından Kayıt Dışı Ekonomi

Kayıt dışı istihdam son zamanlarda, küresel rekabetin artması, bilgi ve iletişim teknolojisinin gelişmesiyle kayıt dışı ekonomide büyük sorun haline gelmiştir. Kayıt dışılığı içerisinde barındıran üretimdeki esnekliğin artması ve buna birlikte kayıt dışı istihdamın toplam istihdamdaki oranının günden güne artması sorunu daha da büyümektedir. Kayıt dışı istihdam, çalışma hayatını düzenleyen hukuk kurallarına ve sosyal güvenlik mevzuatına uyulmaksızın bireylerin kendi nam ve hesabına çalışılması ya da kaçak işçi çalıştırılması olarak kabul edilmektedir. Kayıt dışı ekonomi faaliyetlerden kaçak işçilik karşımıza dört farklı şekilde çıkmaktadır¹¹⁷;

- a. Çalışanın hiçbir şekilde kayıtlarda yer almaması,
- b. Çalışan kayıtlarda yer almasına karşın, çalışanın prim günlerinin düşük gösterilmesi,
- c. Çalışanın aldığı ücretleri kayıtlardan gizlemesi,
- d. Kayıt dışı istihdamın oluşmasının en önemli nedenleri çalışanın ve işverenin sigorta, prim ve vergi yükünün oluşturduğu baskı olarak ifade edilmektedir. Türkiye’de uygulamadaki net maaş üzerinden yapılan işçi işveren ücret anlaşmaları, mükellefin işçi olduğu fakat verginin ödenmesinde sorumlu olan işverenin üzerinde baskı oluşturmasına sebep olmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin genel ekonomi üzerinde olumlu etkileri de bulunmaktadır. Olumlu etkilerinden biri ekonominin genelinde istihdam fırsatını yaratmasıdır. Kayıt dışı faaliyetlerde bulunan işletmeler, kayıtlı faaliyetlerde bulunan işletmelere nazaran daha düşük maliyetlerle üretim yapabilmektedir. Vergi ve diğer yasal yükümlülüklerin olmayışı kayıt dışı faaliyetlerde bulunan firmalarda emek talebini arttırmaktadır. Ayrıca sosyal refah seviyesinde de iyileşmeye olabilmektedir¹¹⁸.

2.2.2. Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Edilmesi Adına Yapılmış Uygulamalar

Dünyada her ülkenin kendine özgü piyasa yapısının olduğu kabul edildiğinde karşı karşıya kaldıkları kayıt dışı faaliyetlerin de farklı olduğu sonucu çıkmaktadır. Bir ülkenin ekonomisinde bulunan öncelikli problem başka bir ülkede öncelikli

¹¹⁷ Kankılıç, a.g.e., s. 2.

¹¹⁸ Fethi Ögünç ve Gökhan Yılmaz, *Estimating The Underground Economy in Turkey, The Central Bank of The Republic of Turkey*, Discussion Paper, September, 2000, s. 50.

olmayabilir. Ülkelerin ekonomik yapılarının farklı olması, haliyle kayıt dışı ekonomiye karşı önlemlerini de farklı kılmaktadır¹¹⁹.

Türkiye'de kayıt dışı ekonomiye ilişkin çalışma Osman Altuğ tarafından 1994 yılında "Kayıt dışı Ekonomi" adlı kitap ile ele alınmıştır. Konu 11–15 Mayıs 2006 tarihlerinde 21. Türkiye Maliye Sempozyumu'nda ve 15.06.2006 tarihinde Vergi Konseyince Kayıt Dışı ile Mücadele Şurası'nda ele alınmıştır. Kayıt dışı ekonomiyle ilgili çalışmalar son senelerde artmasına karşın problem hala çözülememiş ve istenilen sonuçlar elde edilmemiştir¹²⁰.

Ülkemizde kayıt dışı ekonomiyle mücadelede Maliye Bakanlığı oldukça yetkilidir. Kayıt dışı ekonominin oluşumuna ve genişlemesine neden olan neredeyse tüm fiiller için öngörülen idari ceza ve yaptırımlar mevzuata yer almaktadır. Ancak bu kadar müeyyideye rağmen kayıt dışı ekonominin büyümesi önlenememektedir. Bütün bu idari yatırımlara rağmen kayıt dışı faaliyetlerin kontrol altına alınmaması mücadelenin sadece kanun ve kanunların uygulanmasıyla başarılamayacağını göstermektedir. Asıl önemli olan, mükelleflerin vergi yüklerini hafifletmek ve vergi adaletini sağlamaktır. Sadece denetimleri arttırmak kısa vadede sorunu çözebilmekte fakat orta ve uzun vadede kalıcı çözüm sağlayamamaktadır. Ayrıca vergi mevzuatının karmaşıklığı da denetimin etkinliğini etkileyen özel sebepler arasında sayılmaktadır¹²¹.

Vergi mevzuatının karmaşıklığı sadece kanunlardan kaynaklanmıyor, kanunların dışında kanunların uygulanmasını kolaylaştırmak için yürürlükte bulunan tebliğler de karmaşıklığı arttırmaktadır. Vergi mevzuatının sürekli değişikliğe uğraması, mevzuatı sadelikten uzaklaştırmakta ve uygulanabilirliğini azaltmaktadır. Tüm bu olumsuzluklar mükellefleri, kayıt dışı faaliyetlere itmekte ve bu sektörü daha büyütmektedir. Kayıt dışı ekonomiyle yapılacak mücadelenin doğru sonuçlar verebilmesi için mükelleflerin vergi yükünün hafifletilmesi ve mevzuatın sadeleştirilmesi gerekmektedir¹²².

¹¹⁹ TBB, *Türk Vergi Sisteminin Önündeki*, Temel Engeller ve Çözüm Önerileri, TBB Yayını, s. 137.

¹²⁰ Abdulkadir Bilen, "Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Çabalar", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 2007, Sayı: 36, 134-143, s. 134.

¹²¹ Ahmet Bumin Doğrusöz, "Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele Açısından Vergi Hukuku Özel Hukuk İlişkilerine Bakış", *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Antalya, 10-14 Mayıs 2004, 158-176, s. 187.

¹²² Sarılı, a.g.e, s. 189.

2.3. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİ

2.3.1. Dünyada Kayıt Dışı Ekonomi

Gerek gelişmiş gerekse de gelişmekte olan tüm ülke ekonomilerinin ortak sorunu olan kayıt dışı ekonominin; tanımı, nedenleri, kapsamı ve ölçme yöntemlerinin tespiti, ülkelerin sahip oldukları ekonominin yapısından dolayı oldukça zorlaşmaktadır. Kapsadığı alanın (ekonomik, mali, hukuki, siyasi, toplumsal, tarihsel ve küresel boyutları) oldukça geniş olması ortak tanımlamaların yapılmasını güçleştirmektedir. Yine de ortak bir tanım yapılmak istendiğinde; GSMH'da yer alması gereken yalnız yer almayan dolayısıyla GSMH'ya katkı sağlamayan tüm ekonomik faaliyetler olarak tanımlamak mümkün olmaktadır¹²³.

Kayıt dışı ekonominin; ekonomilerde yarattığı gelir kayıpları dikkate alındığında, kayıt dışı ekonominin OECD ülkelerinin ekonomik politikalarına yön verici konumda olduğu gözlemlenmektedir. OECD ülkelerinde vergi toplamaya yetkili kamu kurumlarının yapmış oldukları araştırmalar, kayıt dışı ekonominin genel ekonomi içerisinde ciddi boyutlarda olduğunu ve büyük gelir kayıplarına neden olduğu vurgulanmıştır. OECD ülkelerinde kayıt dışı ekonominin belirleyicileri; vergiler, sosyal güvenlik kesintileri regülasyonlar, kamusal hizmetler, vergi ahlakı ve yaptırımlar gösterilmektedir¹²⁴.

OECD'ye üye ülkelerinin gelişmişlik düzeyi dikkate alındığında gelişmekte olan ülkelere kıyasla daha iyi konumda olmasına rağmen kayıt dışı ekonomi boyutu küçümsenmeyecek seviyede olduğu görülmektedir.

¹²³ Friedrich Schneider and Dominik Enste, "Shadow Economies: Size, Causes and Consequances", *Journal of Economic Literature*, 2000, Volume: 38, Issue: 1, 77-114, s. 78.

¹²⁴ Erdoğan Teyyare, "OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi ve Kurumsal Kalite İlişkisi", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 2018, Cilt: 14, Sayı: 1, 51-65, s. 57.

Tablo-6 OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu (1999-89/2012)¹²⁵

ÜLKELER	1989/90	1994/95	1997/98	1999	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2012	Ortalama
Avustralya	10.1	13.5	14.0	14.4	14.3	13.9	13.7	13.5	13.5	13.4	-	13.43
Belçika	19.3	21.5	22.5	22.7	22.1	22.0	21.8	21.3	17.8	17.1	16.8	20.44
Kanada	12.8	14.8	16.2	16.3	15.9	15.7	15.5	15.3	15.5	15.4	-	15.34
Danimarka	10.8	17.8	18.3	18.4	18.0	18.0	17.6	16.9	14.3	13.8	13.4	16.11
Almanya	11.8	13.5	14.9	16.4	15.9	16.3	16.0	15.3	14.6	13.7	13.3	14.7
Finlandiya	13.4	18.2	18.9	18.4	17.9	17.7	17.4	17.0	14.2	13.7	13.3	16.37
Fransa	9.0	14.5	14.9	15.7	15.0	15.0	14.8	14.7	11.6	11.0	10.8	13.36
Yunanistan	22.6	28.6	29.0	28.5	28.2	27.4	26.9	26.5	25.0	24.3	24.0	26.45
İngiltere	9.6	12.5	13.0	12.8	12.6	12.5	11.4	12.2	10.9	11.0	10.3	11.8
İrlanda	11.0	15.4	16.2	16.1	15.9	16.0	15.6	15.4	13.1	12.8	12.7	14.56
İtalya	22.8	26.0	27.1	27.8	26.7	27.0	27.1	26.8	22.0	22.2	22.6	25.28
Japonya	8.8	10.6	11.1	11.4	11.2	11.2	10.7	10.3	11.0	11.0	10.8	10.73
Hollanda	11.9	13.7	13.5	13.3	13.1	13.3	13.2	13.0	10.2	9.8	9.5	12.22
Norveç	14.8	18.2	19.6	15.3	19.0	19.0	18.5	18.0	18.6	18.2	18.6	18.33
Avusturya	6.9	8.6	9.0	10.0	9.7	9.8	9.8	9.5	8.5	8.0	7.6	8.85
Portekiz	15.9	22.1	23.1	23.0	22.6	23.0	23.3	23.0	19.5	19.4	19.4	21.3
İsveç	15.8	19.5	19.9	19.6	19.1	18.7	18.6	17.5	15.4	14.7	14.3	17.59
İsviçre	6.7	7.8	8.1	8.8	8.6	8.8	8.5	8.1	7.8	8	8.3	8.13
İspanya	16.1	22.4	23.1	23.0	22.4	22.4	22.4	22.2	19.5	19.2	19.2	21.08
ABD	6.7	8.8	8.9	8.8	8.8	8.7	8.5	8.4	9.3	9.1	9.0	8.63
Yeni Zelanda	9.2	11.3	11.9	13.0	12.6	12.2	12.1	12.0	12.0	12.0	12.1	11.85
Türkiye	-	-	-	32.7	32.8	31.8	30.0	28.0	29.4	29.0	30.6	30.53
Şili	20.2	20.2	20	19.9	19.6	19.4	18.9	18.4	20.5	19.8	19.9	19.70
Meksika	31	30.8	30.9	30.8	30.1	30.5	29.9	30.0	30.0	30.0	30.0	30.36
Polonya	29.2	28.9	28.2	27.7	27.7	27.5	26.9	25.4	24.6	23.8	23.4	26.66
Slovenya	-	-	-	7.3	27.1	26.6	26.2	25.3	23.5	23.7	23.7	22.92
Güney Kore	12.1	12.5	11.9	11.4	11.2	11.2	10.7	10.3	11.0	11.0	10.8	11.3
ORTALAMA	14.34	17.26	17.76	18.03	18.44	18.33	18.03	17.33	16.41	16.11	16.17	17.14

OECD ülkelerinde 1989/1999-2012 kayıt dışı ekonomi ortalaması %17 seviyelerinde olduğu tahmin edilmektedir. Türkiye'nin de %30 seviyelerinde olduğu tahmin edilmektedir. İçerisinde Türkiye'nin de yer aldığı ortalamanın üzerindeki ülkelerin kayıt dışı ekonomiyle mücadele politikalarını tekrar gözden geçirmeleri ve hukukun tarafsız gücünü kullanarak kayıt dışı ekonomiyi kontrol altına alması gerekmektedir¹²⁶.

¹²⁵ Schneider and Williams, a.g.e., s. 54.

¹²⁶ Teyyare, a.g.e., s. 63.

2.3.2. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi

Türkiye’de 1980 sonrası tercih edilen ihracata yönelik büyüme modelinde yeterli oranda verimlilik elde edilebilmesi için sermaye birikimine ihtiyaç duyulmuştur. Sermaye birikiminin yetersiz olduğu Türkiye ekonomisinde kurumlar vergisinde indirimle gidilmiş, ihracata istisnalar getirilmiştir. Ayrıca sermaye birikimini arttırmak için kayıt dışı ekonomi kapsamındaki fonların kayıtlı ekonomiye dahil edilmesi kolaylaştırılmıştır. Yürütülen politikalar da vergi yükünün yüksek gelire sahip kesimlerden alınıp düşük gelire sahip kesimlere yükletilmesine sebep olduğu görülmüştür. Ancak oluşan vergi yükü dağılımı, gelirin adil dağılımını zedelemiş olup, üretimden uzak rant ekonomisinin oluşmasına zemin oluşturmuştur. Ayrıca sermaye birikimini arttırmak için kayıt dışı ekonomi kapsamındaki fonların kayıtlı ekonomiye dahil edilmesi kolaylaştırılmıştır¹²⁷.

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin yüksek oranlarda seyretmesinin bir diğer önemli nedeni de; idarenin etkin olmayan denetimleri olduğu kabul edilmektedir. İdarenin etkili bir denetim mekanizması oluşturabilmesi için mükelleflerin bir takvim yılı içerisinde gelir ve servetlerinde gerçekleşecek net artışları izleyebileceği bir sistem oluşturmaları gerekmektedir. Oluşturulacak sistemin de ayrıca sürekli denetlenmesi ve hızlı müdahalelere olanak verecek düzeyde olması denetimin etkinleştirilmesi için gerekli olduğu savunulmaktadır¹²⁸.

Kayıt dışı ekonomi boyutunun doğru ölçülmesi, ekonomide karar alıcıların tutarlı politikalar belirlemesine yardımcı olmaktadır. Çünkü kayıt dışı ekonominin tahmini yalnızca boyutunu tespit etmek için kullanılmaz aynı zamanda tüm para ve maliye politikalarının belirlenmesinde önemli bir değişken olarak ele alınmaktadır¹²⁹.

Yapılan araştırmalar bütçe açıklarının arttığı dönemlerde kayıt dışılığın da arttığını göstermektedir. Böyle dönemlerde hem bütçe açıklarındaki artış hem de kayıt dışılıktaki artış, kayıt dışı ekonominin doğurduğu vergi kaybını ve ekonomideki tahribatını ölçmek için çeşitli çalışmalar yapılmıştır¹³⁰.

Kayıt dışılığın istihdam ve yatırım açısından kısa vadede yarattığı yanıltıcı olumlu etkileri uzun vadede ekonomiye ciddi zararlar vermektedir. Ekonominin

¹²⁷ DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, *Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, 2001, s. 7.

¹²⁸ Bilen, a.g.e., s. 138.

¹²⁹ Sugözü, a.g.e., s. 138.

¹³⁰ Gülay Akgül Yılmaz, *Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları*, Mart Matbaacılık Sanatları Tic. ve San. Ltd. Şti., İstanbul, 2006, s. 143.

yapısal sorunları arasında yer alan kayıt dışılığın kontrol altına alınması için, kısa vadeli önlemlerin yerine orta ve uzun vadeli kalıcı önlemlerin alınması gerekmektedir. Etkili çözümler için¹³¹;

1. Kayıtlı ekonominin özendirilmesi,
2. Stratejik eylem planının hazırlanması,
3. Kurumlar arası koordinasyonun sağlanması,
4. Denetim mekanizmasının güçlendirilmesi ve yaptırımların daha caydırıcı olması,
5. Kalıcı ve etkin olması,
6. Toplumsal mutabakatın sağlanması ve güçlendirilmesi,
7. Sürekli çalışma gruplarının oluşturulması,
8. Etkin izleme ve değerlendirme sisteminin oluşturulması,
9. En önemlisi kayıt dışı ekonomiyle mücadele, devlet politikası haline gelmelidir.

Türkiye ekonomisinin önemli bir kısmının kayıt dışı olduğu kabul edilmekle birlikte yapılan çalışmalar ortak bir rakam üzerinde uzlaşmamaktadırlar. Bunun da nedeni kayıt dışı ekonominin tahmini için yapılan çalışmaların birçoğunun farklı sonuçlar elde etmiş olmalarıdır. Elde edilen sonuçların birbirinden farklı olması sadece Türkiye'ye özgü bir durum olmayıp başka ülkelerde yapılan çalışmalarda da farklı sonuçlar elde edilmiştir. Kayıtlı ve kayıt dışı faaliyetlerin iç içe geçmiş olması, doğru tahminlerin önünde engel oluşturmaktadır¹³².

¹³¹ Gelir İdaresi Başkanlığı, *Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008-2010*, Ankara, 2009, s. 38.

¹³² Aslanoğlu ve Yıldız, a.g.e., s. 136.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİYİ ÖLÇME VE HESAPLAMA YÖNTEMLERİ VE ETKİLERİ

3.1. KAYIT DIŞI EKONOMİYİ ÖLÇME VE HESAPLAMA YÖNTEMLERİ

3.1.1. Doğrudan Ölçme Yöntemleri

Kayıt dışı ekonomiyi tahminde kullanılan doğrudan yöntemin en büyük avantajı, belli bir dönemde kayıt dışı ekonomi hakkında ayrıntılı veri toplamanın mümkün olabilmesidir. Ayrıca iyi hazırlanmış anketler kayıt dışı ekonominin yapısı hakkında da bilgi verebilmektedir¹³³.

Gelir elde etmiş kişiler ile araştırma yapılarak kayıt dışı ekonomi doğrudan ölçülebilir. Bu yöntemi; anket yapan kuruluşlar, bankalar, vergi idaresi ve istatistik kuruluşları kullanabilmektedir. Bu yöntemde gelir elde etmiş kişilere belli bir dönemde ne kadar gelir elde ettikleri, elde ettikleri gelirin ne kadarını kayıta da yansıttıkları sorulur. Araştırma veya anket sonucu elde edilmiş bilgiler kendi arasında tasnif edilerek kayıt dışı ekonomik verilere ulaşılmaya çalışılmaktadır¹³⁴.

Doğrudan yaklaşımın ikinci yöntemi ise sosyal güvenlik kurumlarının ve vergi dairelerinin yaptığı incelemelere dayanmaktadır. Vergi daireleri, elde edilmiş kazançlarla ilgili yapılan beyanlar ile denetim sonucu elde edilmiş verileri karşılaştırarak kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmeye çalışmaktadır. Fakat senelik yapılan vergi denetimleri, vergi kaçakçılığının tamamını belirlemekte yetersiz kalmaktadır¹³⁵.

Yapılan anket çalışmalarından elde edilen verilerin gerçeğe yakın sonuçlar vermesi için, ankete katılacak kişi ve kuruluşların anketin güvenilirliğini sağlayacak sayıda ve rastgele belirlenmesi gerekmektedir. Ayrıca ankete katılacakların isim ve adres gibi kişisel bilgilere de yer verilmemesi gerekmektedir. Ancak kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin bir kısmının yasa dışı olduğu düşünüldüğünde ankete katılan

¹³³ Toptaş, a.g.e., s. 36.

¹³⁴ Yusuf Kıldış, "Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2000, Cilt: 2, Sayı: 2, 1-10, ss. 6-7.

¹³⁵ Hakan Çetintaş ve Hasan Vergil, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2003, Cilt: 4, Sayı: 1, 15-30, s. 16.

kişi ve kuruluşların gerçek bilgileri saklama eğiliminde olduğu bu da anket sonuçlarının güvenilirliğini zayıflatmaktadır¹³⁶.

3.1.1.1. Anket

Daha çok bağımsız kuruluşlarca hazırlanan anketlerde, katılımcılara sorulan sorulara verilen cevapların derlenmesiyle kayıt dışı ekonomik büyüklük tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Anket; yapılan ticari faaliyetin kayıtlı olup olmadığı, işlemlerin kanuni belgelere yansıtılıp yansıtılmadığı veya ne kadarının kanuni belgelere yansıtıldığı gibi sorulardan oluşmaktadır. Anket yöntemi kayıt dışı ekonominin boyutunu tespit etmekten ziyade ekonominin yapısını inceleme konusunda daha fazla fayda sağladığı için istatistik kurumları tarafından tercih edilmektedir. Kayıt dışı ekonomik büyüklüğün tahmini için; işyeri anketleri, hane halkı anketleri, vergi anketleri ve zaman kullanım anketleri gibi farklı anket eşitleri kullanılmaktadır. İşyeri anketleri; kayıt dışı ekonomik faaliyette bulunan üreticiler ile üretilen mal veya hizmeti satın alan alıcıların iş yerlerinde yapılır. Hane halkı anketleri; kayıt dışı ekonomide bazen alıcı bazen de üretici olarak yer alan hane halkıyla hazırlanmaktadır. Vergi anketleri; vergi dışında tutulan kazancın tespiti için vergi kaçağının olduğu işyerlerini vergiyi haneleri belirlemek için kullanılmaktadır. Zaman kullanım anketleri ise saklı ve açık ekonomik faaliyetlerde bulunan kişilerin bu faaliyetleri gerçekleştirirken harcadıkları zaman ve parasal karşılıkların tespit edilmesine yönelik anketler olarak tanımlanabilir¹³⁷.

Anket yönteminde mikro düzeyde yapılan bu ölçümlerde elde edilen bilgilerden genelleme yapılarak kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin büyüklükleri tahmin edilmeye çalışılır. Belirli bir zaman diliminde ele alınan kayıt dışı ekonomi hacminin belirlenmeye çalışıldığı anket yöntemi önemli rol oynamaktadır¹³⁸.

Yapılan anketlerde, mükelleflere kayıt dışı faaliyet içerisinde de yer alıp almadılar veya faaliyetlerinin ne kadarlık kısmı kayıt dışında tutuluyor diye sorular sorulup kayıt dışılığın hesaplanabilmesi için datalar toplanılır. Toplanan bu datalar gerçeği yansıtması için sorulacak soruların özenle hazırlanması gerekir. Ayrıca anket sonuçlarının güvenilir olması için ankete katılacak kişi veya kuruluşların rastgele seçilmesi, yeterli sayıda olması ve ankete katılanların kişisel bilgilerinin ankette yer almaması gerekmektedir. Kayıt dışı ekonominin büyük bir kısmının

¹³⁶ Adil Temel vd., "Kayıt Dışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türkiye Ekonomisindeki Büyüklüğü", *Yaklaşım Dergisi*, 1994, Cilt: 9, Sayı: 104, 10-33, s. 16.

¹³⁷ Kankılıç, a.g.e., s. 1.

¹³⁸ zsoylu, 1996, a.g.e., s. 29.

yasalara aykırı olduğu düşünöldüğünde ankete katılacak kişilerin verecekleri bilgilerin gerçeği yansıtmayacağı bu yüzden anket yöntemiyle elde edilecek bilgilerin güvenilir olmadığı kabul edilmektedir¹³⁹.

3.1.1.2. Vergi İncelemeleri

Vergi incelemeleri sonucu mükelleflerin kısmen veya tamamen beyan etmediği kazançların tespit edilmesiyle kayıt dışı ekonomik büyüklük tahmin edilmeye çalışılır. Vergi inceleme yetkisini elinde bulunduran idarenin görevlendirdiği kişi veya kişiler yaptıkları inceleme sonucunda ortaya çıkarılan matrah farkları ile kayıt dışı istihdamdan yola çıkarak kayıt dışı ekonominin boyutları tespit edilmeye çalışılmaktadır. Modern vergi sistemlerinde mükellefler vergiye tabi kazançlarını idareye kendileri beyan etmektedirler. Beyan usulünün bir sonucu olarak mükellefler kazancının bir kısmını ya da tamamını bilerek ya da bilmeyerek idareye eksik bildirimde bulunmaktadırlar. Vergi incelemesine konu olan bu bildirimlerden hareketle beyanlardaki eksiklikler saptanıp oluşan matrah farkları tespit edilir. Böylece bulunan matrah farkları baz alınarak kayıt dışı ekonomik büyüklük tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Fakat bu yöntemle kayıt dışı ekonomi değil de ekonominin vergilendirilmemiş kısmı saptanmaktadır. Yaklaşımın temel eleştirisi kayıt dışı ekonomik büyüklüğün değil de vergilendirilmemiş ekonomik büyüklüğün tahmin edilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bazı ekonomik faaliyetlerin vergi dışında tutulmasına karşın GSMH içerisinde gösterilmesi kayıt dışı ekonominin vergilendirilmemiş ekonomiden daha kapsamlı olduğunu göstermektedir. Vergi Usul Kanunu'nda yer alan 127 ile 152. maddelerinde görölen inceleme, yoklama, bilgi toplama ve arama kurumları ile hedeflenen, mükelleflerin beyan etmiş oldukları ile fiili olarak elde edilmiş olan kazançlar arasında bulunan farkları minimuma indirmektedir¹⁴⁰.

3.1.2. Dolaylı Yoldan Ölçme Yöntemleri

Gösterge yaklaşım veya makro yaklaşım olarak nitelendirilen dolaylı ölçme yöntemi, makroekonomik göstergelerin zaman içinde değişimi gözlemlenerek kayıt dışı ekonomik verilere ulaşılmaya çalışılmaktadır. Kayıt dışı ekonominin dolaylı yoldan ölçülmesinde en çok kullanılan yöntemler¹⁴¹;

¹³⁹ Temel vd., a.g.e., s. 29.

¹⁴⁰ Burak Ali Han Tecim, Kayıt Dışı Ekonomide Vergi ve Vergi Denetiminin Önemi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İzmir, 2008, s. 34 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

¹⁴¹ Us, a.g.e., s. 37.

a. İstihdam Yaklaşımı: Nüfusun sivil gücü arzının ve istihdamın zaman içinde gelişimi incelenerek kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır.

b. GSMH Yaklaşımı: üretim, gelir ve harcama olmak üzere üç farklı yöntem kullanılır. Bu yöntemlerden hangisi kullanılırsa kullanılsın GSMH rakamları eşit çıkması gerekmektedir.

c. Parasalcı Yaklaşım: Parasal istatistikler kullanılarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır.

Kayıt dışı ekonomide iş gücüne katılımdaki değişimlerin diğer etkenlerden daha fazla etkilendiği varsayımından hareketle yola çıkılmaktadır. İş gücüne katılma oranındaki zaman içerisindeki azalma veya diğer ülkelerle karşılaştırıldığında gerçekleşen daha düşük katılma oranı, iş gücünün kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomiye kaymış olabileceğini göstermektedir¹⁴².

3.1.2.1. İstihdam Yaklaşımı

İstihdam yaklaşımında; işgücü arzı, istihdam ve nüfusun zaman içerisindeki değişimi incelenerek kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin büyüklükleri tahmin edilmeye çalışılır. İşgücü arzının tüm nüfusa oranı ile istihdamın tüm nüfusa olan oranının benzer yönde gelişme göstermesi beklenmektedir. İşgücünün nüfusa olan oranında herhangi bir değişiklik olmazken istihdamın nüfusa olan oranında görülecek düşme kayıt dışı istihdamın arttığını göstermektedir. İstihdam yaklaşımındaki temel eksiklik hesaplamaların yapıldığı dönemdeki sosyal gelişimlerin ve ikinci bir işte çalışanların gözardı edilmesidir. Sosyal gelişmeler bazen istihdamın toplam nüfus içerisindeki payını yükseltirken bazen de işgücünün toplam nüfus içerisindeki payını küçültüp kayıt dışı istihdam hakkında yanlış sonuçlar doğurabilmektedir¹⁴³.

İstihdam yaklaşımında, iş gücünün, nüfusun ve istihdamın zaman içerisindeki değişimi ve gelişimi gözlemlenerek kayıt dışı ekonominin boyutları tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Bu yaklaşıma göre; iş gücü arzındaki değişimin toplam nüfusa oranı ile istihdamdaki değişimin toplam nüfustaki değişime oranının aynı yönlü ve benzer oranlarda olması beklenilmektedir. İş gücü arzı artmışken istihdamın toplam nüfus içerisindeki payı artmamış ya da azalmışsa bu durumda kayıt dışı istihdam söz konusu olabilmektedir. Ayrıca sosyal güvenlik kuruluşlarına bağlı kayıtlı çalışan ile

¹⁴² Sugözü, 2008, a.g.e., s. 38.

¹⁴³ Sarılı, a.g.e, s. 36.

resmi olarak çalışan görünen kişi sayısının farklı olması da kayıt dışı istihdamın olduğunu göstermektedir¹⁴⁴.

3.1.2.2. Gayri Safi Milli Hasıla Yaklaşımı

Ülkemizde GSMH hesaplamaları harcama, gelir veya üretim yöntemlerinden biri seçilerek yapılmaktadır. Bazı ülkeler GSMH hesaplamalarını yaparken birden fazla yöntemi aynı anda kullanabilmektedir. Yöntem olarak hangisi seçilirse seçilsin sonuçların aynı olması gerekmektedir. Fakat kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin varlığı yöntemlerin farklı sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Yöntemlerden harcama yöntemi ile bulunan rakam en büyük GSMH değerini, gelir yöntemiyle bulunan rakam ise en düşük GSMH değerini vermektedir. Her iki yöntemin karşılaştırılması sonucu ortaya çıkan fark bize kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hakkında bilgi vermektedir. Gelir yöntemiyle bulunan büyüklük ile üretim yöntemi ile bulunacak değer de karşılaştırılabilir. Ayrıca harcamalar yöntemiyle kayıt dışı faaliyetlerden elde edilen kazançların harcamalara dönüşme aşamasında tespiti mümkün olmaktadır. Ancak altın ve döviz yatırımının yüksek olduğu ve yurt dışı transferlerin yüksek olduğu dönemlerde bu yöntem sağlıklı sonuçlar veremeyebilir¹⁴⁵.

Kayıt dışı ekonominin dolaylı yoldan ölçme yöntemlerinin başında GSMH yöntemiyle elde edilen verilerin hesaplanması gelmektedir. GSMH; Üretim, Gelirler ve Harcamalar yoluyla elde edilen verilerin karşılaştırılması ile kayıt dışında kalan kısım tahmin edilmeye çalışılmaktadır¹⁴⁶.

¹⁴⁴ Elif Tunç, Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele ve Türkiye Örneği, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 10 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

¹⁴⁵ Temel vd., a.g.e., s. 31.

¹⁴⁶ Mehmet Bulut, "Vergilendirme ve Kayıt dışı İstihdam Üzerine Bir Analiz", *Akademik Bakış Dergisi*, 2013, Sayı: 37, 1-15, s. 14.

Tablo-7 Milli Gelirin Üretim, Harcamalar ve Gelir Yolu ile Hesaplanması¹⁴⁷

Üretim Yolu	Harcamalar Yolu	Gelir Yolu
Gayri Safi Katma Değerler	Özel Nihai Tüketim	Maaşlar ve Ücretler
Tarım	+Devlet Nihai Tüketimi	+Mülkiyet geliri
+İmalat	+Gayrisafi sabit sermaye teşekkülü	+Net Kira
+Elektrik, gaz, su	+Stok değişimleri	+Net Faiz
+İnşaat	+Mal ve hizmet ihracatı	+Temettü
+Ticaret	+Dış alem net faktör gelirleri	+Net Kar
+Ulaştırma		+Aşınma ve Eskime
Gayri Safi Milli Hasıla	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	Gayri Safi Milli Gelir

Tablo 7'den de anlaşılacağı üzere GSMH hesaplamalarında ister üretim, ister harcamalar isterse de tüketim yoluyla yapılan hesapların eşit olması gerekmektedir. Bu hesaplamalar sonucunda ortaya çıkacak fark bize kayıt dışı ekonomin varlığını göstermektedir.

Tablo-8 Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Sonuçları¹⁴⁸

Yıl	Çeyrek	GSYH cari fiyatlarla (Milyon TL)	GSYH cari fiyatlarla (Milyon \$)	GSYH zincirlenmiş hacim endeksi (2009=100)	GSYH değişim oranı (%)
2013	I	355 813	199 176	28 048	3,1
	II	387 128	210 821	30 205	4,7
	III	417 849	213 020	33 005	4,3
	IV	406 499	200 028	31 298	4,6
2014	I	411 255	185 961	29 413	4,9
	II	428 259	202 407	30 907	2,3
	III	463 902	214 751	33 645	1,9
	IV	446 356	196 989	32 104	2,6
2015	I	497 687	202 703	133,7	3,6
	II	562 948	211 238	148,4	7,2
	III	631 512	225 103	163,2	5,8
	IV	646 500	222 835	166,3	7,5
2016	I	563 891	191 396	140,1	4,8
	II	631 233	217 634	155,7	4,9
	III	666 176	225 232	161,8	-0,8
	IV	747 226	228 482	173,4	4,2
2017	I	650 190	176 110	147,7	5,4
	II	736 550	205 456	164,1	5,4
	III	828 936	235 029	180,1	11,3
	IV	889 231	234 451	185,9	7,3

¹⁴⁷ Özsoylu, 1996, a.g.e., s. 25.

¹⁴⁸ "Türkiye, 2017'de Yüzde 7,4 Büyüdü", <https://www.dunya.com/ekonomi/turkiye-2017de-yuzde-74-buyudu-haberi-409315> (Erişim Tarihi: 15.05.2018).

Üretim yöntemi kullanılarak yapılan GSYİH tahmini, 2017 yılının dördüncü çeyreğinde %7.3 artmıştır. Bu hesaplamada zincirlenmiş hacim endeksi (2009=100) kullanılmıştır. Cari hesaplarla GSYİH %19 artarak 889.231 milyon TL olmuştur. Takvim etkilerinden arındırılmış GSYİH zincirlenmiş hacim endeksi, 2017 yılı dördüncü çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre %7.4 artış göstermiştir. Yine mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış GSYİH zincirlenmiş hacim endeksine göre bir önceki yılın aynı çeyreğinden %1.8 oranında artış göstermiştir.

Tablo-9 Gelir Yöntemiyle GSYH Bileşenlerinin Gayrisafi Katma Değer İçerisindeki Payları, IV. Çeyrek: Ekim-Aralık 2017¹⁴⁹

Yıl	Çeyrek	İşgücü ödemeleri (%)	Üretim üzerindeki net vergiler (%)	Sabit sermaye tüketimi (%)	Net işletme artışı/Karma gelir (%)
2015	I	36,9	0,7	18,5	44,0
	II	34,2	-0,5	17,0	49,3
	III	31,4	-0,3	15,6	53,3
	IV	31,2	-0,6	16,0	53,5
2016	I	40,8	-0,3	18,9	40,6
	II	38,1	-0,8	17,2	45,5
	III	35,6	-0,8	16,5	48,7
	IV	32,8	-0,8	16,2	51,8
2017	I	38,8	-1,0	18,1	44,1
	II	36,3	-0,7	16,9	47,6
	III	32,6	-0,8	15,8	52,3
	IV	31,5	-0,6	16,0	53,0
2018	I	37,8	-0,8	18,6	44,4

2015 ve 2018 (1. çeyrek) yıllarında işgücü ödemelerinin gayri safi yurt içi hasıladan aldığı pay Tablo-9'da gösterilmektedir. 2017 yılının 4. çeyreğinde işgücü ödemelerinin gayri safi yurt içi hasıladan aldığı pay % 31.5 olarak gerçekleşmiştir. 2016'da aynı çeyrekte bu oran %32. 8 olarak gerçekleşmiştir. 2018'in 1. çeyreğinde ise 37.8 olarak gerçekleşmiştir. Tabloda yer alan göstergelere göre her üç (2015,2016,2017) yılda iş gücünün GSYİH'dan aldığı pay 1. çeyrekte daha yüksek iken 4. çeyreğe geldikçe düzenli olarak azalma görülmektedir.

¹⁴⁹ "Türkiye, 2017'de Yüzde 7,4 Büyüdü", a.g.e.

3.1.2.3. Parasalcı Yaklaşım

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü tahmin etmek için para piyasasındaki hareketlenmeler takip edilmektedir. Piyasadaki para talebinin arttığını gösteren dolaşımdaki paranın toplam mevduata oranının artması gibi emareler kayıt dışı ekonominin genişlemiş olabileceğini göstermektedir. Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün tahmin edilmeye çalışıldığı bu yaklaşım kendi içerisinde işlem hacmi yaklaşımı, ekonometrik yaklaşım ve emisyon (sabit oran) hacmi yaklaşımı olmak üzere üçe ayrılmaktadır¹⁵⁰.

Parasalcı yaklaşım metodu; ekonomide geçmiş bir zaman baz alınır. Baz alınan bu zamanda kayıt dışı ekonomi sıfır kabul edilir. Piyasada toplam para miktarında görülen artış ile kıyaslanabilecek başka bir ekonometrik endeks seçilir. Hesaplamalar sonucunda para miktarındaki artış diğer endekste ki artıştan daha fazla olması durumunda kayıt dışı ekonominin genişlemiş olduğu kabul edilmektedir¹⁵¹.

3.1.2.3.1. İşlem Hacmi Yaklaşımı

İşlem hacmi yaklaşımı Fisher'in miktar teorisi eşitliği kullanılarak kayıt dışı ekonomik büyüklük tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Teori, işlem hacminde meydana gelen değişimin milli gelirdeki değişime oranlamasıyla kayıt dışı ekonomik büyüklüğü açıklamaya çalışır. Fisher'in miktar teorisinin emisyon hacmi teorisinden avantajı, emisyon hacmi yaklaşımında dikkate alınan peşin paranın yanında senet ve çek gibi ödeme araçlarının da dikkate alınmasıyla açıklanabilir. Paranın dolaşım hızının hem kayıtlı ekonomide hem de kayıt dışı ekonomide aynı kabul edilmesi ve işlem hacminin miktarının hesaplanmasındaki zorluklar yaklaşımın eksikleri olarak kabul edilmektedir¹⁵².

¹⁵⁰ Temel ve Yazıcı, a.g.e. s. 32.

¹⁵¹ Namık Kemal Uyanık, *Bir Bölüm Finansal İşlemler ve Vergilendirilmeleri*, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları Yayın No: 226, İstanbul, 2001, s. 318.

¹⁵² Sarılı, a.g.e., s. 35.

Tablo-10 Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutlarını Ölçmeye Yönelik Yapılan Çalışmalar¹⁵³

ARAŞTIRMACILAR	TAHMİN YÖNTEMLERİ	YILI	TAHMİNİ BÜYÜKLÜK (GSMH’NİN %’İ)
ALTUĞ	Vergi Yaklaşımı	1992	35,0
DERDİYOK	Ekonometrik Yaklaşımı	1984	27,3
	Vergi Yaklaşımı	1991	40,4
ILGIN	Emisyon Hacmi Yaklaşımı	1998	82,5
	Emisyon Hacmi Yaklaşımı	1993	56,9
	Ekometrik Yaklaşımı	1992	48,8
ÖZSOYLU	GSMH Yaklaşımı	1990	7,50
	İşlem Hacmi Yaklaşımı		11,5
KASNAKOĞLU	Ekonometrik Yaklaşımı	1990	7,8
TEMEL	Vergi Yaklaşımı	1991	16,4
	Ekonometrik Yaklaşımı		7,9
YAMAK	Ekonometrik Yaklaşımı	1994	10,0
AKTÜRK	Ekonometrik Yaklaşımı	2002	16,2
MALİYE BAKANLIĞI	Input-Output Yöntemi (Girdi-Çıktı Yöntemi)	1998-2004	26-37
SCHNEIDER, F. SAVAŞAN, F.	Model Yöntemi	1999-2005	31-35
ARDOR, H.N.	Nakit Para Talebi Yöntemi	1975-2006	21,16 - 68,44

Türkiye’de 1990-2002 yılları arasında yapılan kayıt dışı ekonomi tahminleri, kullanılan yöntemlerden dolayı oldukça farklılık göstermektedir. Yapılan araştırmalarda en yüksek oran emisyon hacmi yaklaşımında görülürken en düşük oran GSMH yaklaşımında görülmektedir. 1990 ile 2000 yılları arasındaki tahminler kayıt dışı ekonominin dalgalı olduğunu sürekli artış ya da azalışın olmadığını göstermektedir.

Edward Fiege tarafından geliştirilmiş olan bu yöntem; resmi GSMH ile zaman içerisindeki işlem hacmi arasında sabit bir ilişki olduğu varsayımına dayanmaktadır. Irving Fisher’in miktar eşitliği teorisinden hareketle oluşturulan bu yöntemde, işlem hacmindeki değişimin milli gelirdeki değişime oranlamasıyla kayıt dışı ekonomi tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Diğer bir deyişle, ülkedeki para miktarı hem kayıtlı hem de kayıt dışı ekonomideki toplam para miktarına eşittir¹⁵⁴.

¹⁵³ Bekir Sami Oğuztürk ve Ertuğrul Kutay Ünal, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2017, Cilt: 3, Sayı: 28, 325-336, s. 330.

¹⁵⁴ Gaye Dinler Arslanoğlu, Kayıt Dışı İstihdam: Gaziantep Örneği, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2013, s. 27 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

3.1.2.3.2. Ekonometrik Yaklaşım

Ekonometrik yaklaşım, tedavüldeki para talebinin gelir üzerinden alınan vergilere olan duyarlılığının ölçülmesi sonucu illegal amaçlar için kullanılan para miktarını tahmin etmede kullanılan bir yöntemdir¹⁵⁵.

Kayıt dışı ekonomideki işlemlerin yalnızca nakit parayla yapıldığı ve kayıtlı ekonomi ile kayıt dışı ekonomideki paranın dolaşım hızının aynı olduğu varsayımı diğer parasalcı yaklaşımlarda olduğu gibi ekonometrik yaklaşımda da mevcuttur. Nakit paranın, geniş anlamda paraya oranının, kamu personel harcamalarının toplam kamu harcamalarına oranı, kişi başına düşen reel gelir, mevduat faiz oranı, ortalama vergi oranı ve enflasyon oranına bağlı olduğu bu yöntemde, nakit para talebi bir regresyon analizi ile tahmin edilmeye çalışılmaktadır. İkinci aşamada ise vergi değişkeni sıfır alınarak verginin olmadığı durum ortaya çıkarılıp ikinci nakit para talebi tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Birinci ve ikinci para talebi tahminleri arasındaki fark kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin nakit para talebinin miktarını açıklamaktadır. Son olarak kayıt dışı nakit para talep düzeyi kullanılıp paranın dolaşım hızından da faydalanılarak kayıt dışı ekonomik büyüklük hesaplanmaya çalışılmaktadır¹⁵⁶.

Kayıt dışı ekonomik verilerin doğru tahmin edilmesi, hükümetlerin ekonomiyle ilgili alacağı kararlar açısından oldukça önem arz etmektedir. Yapılan tahminler gerçeğe ne kadar yakınsa alınacak kararların ve politikaların doğru sonuçlar vermesi de o kadar kolaylaşacaktır. Kayıt dışı ekonomiyi doğru hesaplama sadece mücadele açısından değil uygulanacak para ve maliye politikaları açısından da oldukça önemlidir¹⁵⁷.

Kayıt ekonominin hesaplanmasında kullanılan dolaylı yöntemler bazı ekonomik göstergelerdeki (gayri safi yurt içi hasıla, nakit oran vb) farklılaşmalardan yola çıkarak tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Öte taraftan sadece ekonometrik yöntem kayıt dışı ekonomiyi etkileyen faktörleri göz önünde bulundurmuş fakat bunu da tek bir faktörle sınırlandırmıştır. Halbuki kayıt dışı ekonomi birden fazla faktörden etkilenmektedir. Sıradan bir regresyon modelinde kayıt dışı ekonomi bağımlı değişken, kayıt dışılığa neden olan faktörler bağımsız değişken olarak ele alındığı

¹⁵⁵ Sugözü, 2010, a.g.e., s. 41

¹⁵⁶ DPT, "Vergi Özel İhtisas Komisyon Raporu", **9. Kalkınma Planı (2007–2013)**, Ankara, 2006, s. 41.

¹⁵⁷ Sugözü, 2010, a.g.e., ss. 41-42.

zaman, bağımsız değişkenlerin katsayılarının tahmin edilmesi kayıt dışı ekonominin de bilinmeyen bir değişken olması nedeniyle mümkün olamamaktadır¹⁵⁸.

3.1.2.3.3. Emisyon Hacmi/Sabit Oran Yaklaşımı

İşlem hacmi yaklaşımında, kayıt dışı ekonominin belirlenmesi için nakit para hareketleri izlenilmektedir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin peşin parayla yapıldığı varsayılmakta bu yüzden çek ve senet gibi diğer ödeme araçları yaklaşıma dahil edilmemektedir. Modelde kayıt dışılığın olmadığı bir dönem baz alınır, bu durumda emisyon hacminin mevduata olan oranı sabit kabul edilmektedir. Bu oranın artması paraya olan talebin arttığı ve kayıt dışı ekonominin de arttığını göstermektedir. Yaklaşımın modele dahil etmediği peşin para dışındaki ödeme araçları ve kayıtlı ekonomi ile kayıt dışı ekonomideki paranın dolaşım hızının aynı olması çıkan sonuçlarda güvensizlik ve eksikliğe yol açmaktadır. Çünkü kayıt dışı ekonomide para dışındaki ödeme araçları yaygın olup kayıt dışı ekonomideki paranın dolaşım hızı daha yüksektir¹⁵⁹.

3.1.3. Karma Ölçme Yöntemleri

Üretimde kullanılan fiziksel girdilerden elektrik kullanımında farklılıklar incelenerek kayıt dışı ekonomi tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Bu yaklaşım, tüm ekonomik faaliyetler üretim aşamasında elektrik tüketimi ile yakından ilişkili olduğu varsayımına dayanmaktadır. GSYİH'nın hesaplanan resmi verileri doğrultusunda üretimde kullanılmış olan elektrik tüketimi ile üretilen elektrik miktarı arasındaki farkın kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde kullanıldığı ve bu miktarın kayıt dışı ekonomi miktarına eşit olduğu kabul edilmektedir. Model az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler açısından güvenilir ve daha kolay veri elde etme avantajı sunmaktadır. Ancak kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin tamamının elektrik tüketimine ihtiyaç duymadığı unutulmamalıdır. Bunun yanı sıra bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin elektrik tüketimine olan bağımlılığı zamanla değiştirebileceği ve ülkeler arası üretim tekniklerin değişebileceği göz ardı edilmemelidir. Elektrik tüketiminin arttığı ekonomilerde üretimin elektriğin yoğun kullanıldığı mallara yöneldiği ekonominin yapısından kaynaklı olduğu varsayımı yaklaşımın güvenilirliğini azaltmaktadır. Bu varsayıma rağmen geçmiş tahminlere nazaran elde edilen veriler geçmişe göre

¹⁵⁸ Bruno S. Frey and Friedrich Schneider, *Informal and Underground Economy*, Department of Economics, Johannes Kepler University, Economic Working Paper Series, 2000, No.4, p. 58.

¹⁵⁹ Sarılı, a.g.e., s. 38.

daha güvenilir kabul edilmekte fakat yine de güvenilirliği konusunda şüpheler barındırmaktadır¹⁶⁰.

Kayıt dışı ekonomik verilerin daha sağlıklı bilgiler verebilmesi için, basit elektrik tüketim yaklaşımı ile değiştirilmiş elektrik tüketim yaklaşımı modellerinin harmanlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Değiştirilmiş toplam elektrik tüketimden elde edilmiş olan esneklik değerleri kullanılmak suretiyle basit elektrik tüketim yöntemiyle kayıt dışı ekonomik verilere ulaşılmaya çalışılmaktadır. Karma yöntem olarak adlandırılan bu yöntemle yapılan araştırmalarda 1979-2000 seneleri arasında kayıt dışı ekonomik büyüklüğü %20, 1998-2003 seneleri arasında da %24 olarak tahmin edilmiştir¹⁶¹.

3.1.3.1. Elektrik Tüketimi Yöntemi Açısından Kauffmann ve Kaliberda Yöntemi

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü ölçmek için geliştirilen bu yöntem, basit elektrik metoduna dayanmaktadır. Kaufmann ve Kaliberda (1996)'nin geliştirmiş olduğu bu metoda göre, elektrik tüketim miktarı ekonomik faaliyetlerin ölçülmesinde en başarılı yöntem kabul edilmektedir. Basit elektrik tüketim modeli, elektrik tüketiminin gelire olan esnekliğinin bire eşit olduğu varsayımından hareket etmektedir. Bu varsayıma göre, elektrik tüketim miktarındaki artış hızının GSMH artış hızına eşit olacağı, tahmin edilen GSMH ile resmi olarak yayınlanan GSMH arasındaki farkın kayıt dışı ekonomik büyüklüğü yansıttığı kabul edilmektedir¹⁶².

3.1.3.2. Elektrik Tüketimi Yöntemi Açısından Lacko Yöntemi

Elektrik tüketim yaklaşımı kullanılarak kayıt dışı ekonominin tahmin edilmeye çalışıldığı diğer bir yöntem ise Lacko Yöntemi 'dir. Bu yöntem kayıt dışı ekonominin hane halkı elektrik tüketimi ile doğrudan ilişkili olduğu tezine dayanmaktadır. Bu yöntemle, ülkelerin kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde kullanılan elektrik miktarına ulaşılmaya ve bu veriler ile ülke sıralamalarına ulaşılmaya çalışılmaktadır. Ancak kayıt dışı ekonominin ölçülebilmesi için kayıt dışı ekonomide kullanılan bir birim elektriğin kaç birim GDP ürettiği bilinmelidir. Yöntemle elde edilecek veriler bilinmeyeceği için, başka bir yöntemle elde edilen kayıt dışı ekonomi ile sonuçlar diğer ülkelerdeki hesaplamalarda baz alınmaktadır. Fakat kayıt dışı ekonomiyi hesaplayabilmek için başka bir yöntemle elde edilmiş verilerin baz alınması çıkacak

¹⁶⁰ Artem Prokhorov, "The World Unobserved Economy: Definition, Measurement and Optimality Considerations", 2001, s.136, <http://www.msu.edu/~prohorov/a.pdf> (Erişim Tarihi: 18.05.2018).

¹⁶¹ Vuslat Us, "Türkiye Ekonomisinde Kayıtdışı Ekonomiyi Ölçmeye Yönelik Ampirik Çalışma: Elektrik Üretimi Yaklaşımı", *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2006, Cilt: 8, Sayı: 1, 1-18, s. 117.

¹⁶² Vuslat, Us, a.g.e., s. 103.

sonuçlara olan güveni azaltmaktadır. Yöntemin eleştirileri arasında, kayıt dışı faaliyetlerin tamamının elektrik tüketimine ihtiyaç duymadığı ve kayıt dışı faaliyetler sadece hane halkından meydana gelmediği gibi gerekçeler yer almaktadır¹⁶³.

3.1.4. Dinamik Genel Denge Yaklaşımı

Genel denge makroekonomi modeli, mal piyasasının, sermaye ve işgücü piyasaları ile ödemeler dengesinin sağlanması için mal fiyatlarının, karlılığın ve reel döviz kurunun kendi içinde ayarlanmasıyla dengeye getirilir. Modelde her bir dönem kayıtlı ekonomideki kesim reel ücretleri bölgesel işgücü piyasası için sabitlenerek, işgücü piyasasındaki denge ise işsizlik oranı aracılığıyla sağlanmaktadır. Dolayısıyla mal piyasasındaki sektörel her ürün için toplam talep ve toplam arz eşitlenmelidir¹⁶⁴.

Mikro temelli dinamik modelde ekonomik bireylerin tercihleri belirleyici etken olarak görülmektedir. Ekonominin işleyişi ekonomik bireylerin almış olduğu karar mekanizmalarına bağlıdır. Bu yüzden bireylerin fayda fonksiyonunu nasıl belirlediği oldukça önem arz etmektedir. Makro iktisattaki önemli analiz aracı olan dinamik genel denge (DGD) modelinde karar verici olan tüketiciler her zaman alternatif tercihlerle karşı karşıya kalabilmektedir¹⁶⁵.

3.1.5. Model Yaklaşımı

Kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmek için kullanılan dolaylı ve dolaysız yöntemlerde sadece tek bir değişkenden hareket edilmesine karşın model yaklaşımında tüm değişkenler bir arada kullanılmaktadır. Model yaklaşımında, enflasyon, işsizlik, GSYİH, ekonomik büyüme oranları, ticaret hacmi ve kamu harcamaları gibi tüm değişkenler eş zamanlı olarak dikkate alınmaktadır¹⁶⁶.

Kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmeye yarayan yöntemler genelde kayıt dışılığı en çok etkileyen makroekonomik göstergelerden sadece birini seçip varsayımını bu gösterge üzerinden oluşturmaktadır. Bu yöntemler kayıt dışı ekonominin para, mal ve işgücü piyasaları üzerindeki etkileri incelemektir. Ayrıca bu metotlar sadece kayıt

¹⁶³ Friedrich Enste Schneider and H. Dominik, "Shadow Economies: Size Causes and Consequences", *Journal of Economic Literature*, 2000, Volume: 38, pp. 57-58.

¹⁶⁴ Erinç Yeldan vd., "Türkiye'de İstihdam-Büyüme İlişkisi Üzerine Bölgesel Hesaplanabilir Genel Denge Modeli Uygulaması", *Çalışma Toplum*, 2012, Cilt: 32, Sayı: 1, 11-50, s. 27.

¹⁶⁵ Murat Taşdemir, "Dinamik Genel Denge Modellerinde Zamanlar Arası Tercihler: İndirgenmiş Fayda Teorisi ve Yetersizlikleri", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2006, Cilt: 1, Sayı: 12, 114-129, s. 116.

¹⁶⁶ Nazım Kankılıç, "Kayıt Dışı Ekonomi (Sebepleri, Ölçüm Metotları, Boyutu ve Sonuçları)", *DEĞÜ-DER*, 2016, <http://www.vmhk.org.tr/kayit-disi-ekonomi-sebepleri-olcum-metotlari-boyutu-ve-sonuclari/> (Erişim Tarihi: 26.04.2018).

dışılığın boyutunu tahmin etmeye çalışırken model yaklaşımı, kayıt dışı ekonominin hem etkilerini hem de nedenlerini araştırmaktadır. Bu yönüyle daha kapsamlı ve daha gerçekçi sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Model yaklaşımı, gözlenemeyen değişkenleri tahmin edebilmek için gözlemlenebilir değişkenler türetmektedir¹⁶⁷.

Model, ölçülemeyen değişkenlerin birbirleri arasında nedensellik bağının olduğunu ve modelde kullanılan, gözlemlenen değişkenlerin ise ölçülemeyen değişkenlerin yansıması olduğu varsayımına dayanmaktadır. Model; yapısal denklem modeli ve ölçüm modeli olarak ikiye ayrılmaktadır¹⁶⁸.

a. *Yapısal Denklem Modeli*: Ölçülemeyen değişkenlerin birbirleriyle olan nedensellik ilişkileri tanımlanmakta ayrıca modeldeki açıklanan ve açıklanmayan değişkenler belirlenmektedir.

b. *Ölçüm Modeli*: Gözlemlenen değişkenler ile ölçülemeyen değişkenler arasındaki bağ belirtilmektedir. Bir başka ifadeyle, gözlemlenebilen değişkenlerin geçerliliğini ve güvenilirliğini tanımlamaktadır.

3.2. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ETKİLERİ

Kayıt dışı ekonominin etkileri incelendiğinde, öncelikle devletin temel gelir kaynağı olan vergilerde aşınmaya sebep olmaktadır. Vergiler; toplayan (devlet) açısından gelir, ödeyen (vergi mükellefi) açısından yük olarak tanımlanabilir. Kayıt dışı faaliyetlerin artması vergi kayıp ve kaçaklarını arttıracığı için her iki tarafı doğrudan ilgilendirmektedir. Mükellefler açısından vergi kaçağı gelir anlamı taşıırken devlet açısından gider anlamı taşımaktadır. Devlet açısından mali sistemin bozulmasına, kayıtlı ekonomide faaliyet yürüten mükellefler açısından vergi adaletinin bozulmasına sebep olmaktadır. Diğer taraftan kayıt dışı sektörde yer alan çalışanlar, sosyal güvenlik kurumlarına prim ödemedikleri için sosyal güvenlik sisteminin bozulmasına neden olmaktadır. Ayrıca kayıtlı ekonomide faaliyet yürüten işletmelerin vergi yükünün artmasına ve piyasadaki rekabetin bozulmasına nihayetinde bir tarafın haksız kazanç elde etmesine yol açmaktadır¹⁶⁹.

Kayıt dışı ekonominin, sosyal, siyasal, ekonomik ve mali gibi birçok etkisinin olduğu kabul edilmektedir. Kayıt dışı ekonomi esas olarak olumsuz etkiler bıraktığı

¹⁶⁷ Schneider, a.g.e., pp. 134-135.

¹⁶⁸ Schneider, a.g.e., p. 135.

¹⁶⁹ Telif Hakkı, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Etkileri", Herdem Avukatlık Bürosu, 2015, <http://herdem.av.tr/trkiyede-kayt-ekonomi-ve-etkileri/> (Erişim Tarihi: 16.05.2018).

bilinmektedir fakat genel ekonomiye olumlu katkılarının da olduğu kabul edilmektedir¹⁷⁰.

Kayıt dışı ekonomi, öncelikle istihdamı artırır. Bir diğer etkisi tüketimin artmasına bu da GSMH'nin büyümesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca vergi ve diğer yasal yükümlülüklerin sebep olduğu baskıyı azaltarak toplumsal kaosu önler. Normal şartlarda piyasada iş bulamayacak olan vasıfsız kişilerin iş bulmaları da olanak verir. Ancak olumlu tarafları ekonomide yaratılan tahribatın yanında küçük kaldığı için kayıt dışıyla mücadeleden alınacak başarılar ekonominin gücüne güç katacaktır. Olumsuz etkilerine baktığımızda, ekonomik göstergelerde sapmalara bu yüzden para ve maliye politikalarının başarısız olmalarına sebep olmaktadır. Ayrıca vergi kayıplarına, haksız rekabete ve ekonomi kaynaklarının yanlış aktarılmasını ve verimsiz alanlarda kullanılmasına sebep olmaktadır¹⁷¹.

3.2.1. Kayıt Dışı Ekonominin Olumlu Etkileri

Kayıt dışı ekonominin olumsuz tarafların yanında olumlu tarafları da bulunmaktadır. Bunlar¹⁷²;

- a. İstihdama katkı sağlaması,
- b. Atıl kaynakların ekonomiye dahil edilmesi,
- c. Düşük maliyetlerin yol açtığı düşük fiyatlı arza olanak vermesi,
- d. Enflasyonu düşürmesi,
- e. Çalışma saat ve koşullarında esneklik şansı vermesi,
- f. Tüketimi arttırması,
- g. Vergi dışında tutulan kazancın yatırıma dönüşmesi gibi etmenler sayılabilir.

Kayıt dışı ekonominin bu olumlu yönleri gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonomiyle mücadeleyi isteksiz yapmalarına sebep olmaktadır. Çünkü kayıt dışı ekonomi düşük ve orta gelirli bireylere sağladığı vergisel avantaj ülke ekonomisinin kalkınmasına yardımcı olmaktadır. Ülkemize TÜSİAD tarafından yaptırılmış olan bir araştırmada, özellikle imalat sektöründeki kayıt dışılığın %10 oranında azaltılması piyasada 50 ile 300 bin çalışanın işsiz kalabileceğini göstermiştir. Kayıt dışı ekonomideki istihdam boyutu, bu yolda yapılacak önleyici çalışmaların önündeki en büyük engel olarak görülmektedir¹⁷³.

¹⁷⁰ Bilen, a.g.e., s. 136.

¹⁷¹ Hakkı Çiftçi, "Kayıt Dışı İstihdamın Ekonomik Etkileri", *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 2018, Cilt: 10, Sayı: 1, 1-17, ss. 10-11.

¹⁷² Halil Bağdınlı, "Kayıt Dışı Ekonomi İle Mücadele Edilmeli mi?", *Dünya*, 2006, Sayı: 26, 27-41, s. 27.

¹⁷³ Bağdınlı, a.g.e., ss. 27-28.

Kayıt dışı ekonominin, genel ekonomiye olan olumlu katkılarının başında GSMH'ya yapmış olduğu pozitif yönlü katkıdır. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerdeki hacim artışının ekonomiyi büyümeye yaptığı olumlu katkı iki nedene bağlanmaktadır. Bunlardan birincisi, kayıt dışı istihdamda yer alan çalışanların almış oldukları ücretlerde vergi kesintileri olmayacağından emek arzının emek fiyatına olan esnekliğinin yüksek olduğu hipotezi altında, emek arzının artacağı yönündeki düşünce oluşturmaktadır. Buradan çıkan sonuç, kayıt dışı ekonominin istihdamı arttıracığı şeklindedir. Diğer bir neden ise, kayıt dışı dolaşan para tek başına tüketimi arttıracak ve GSMH büyüme sağlanacaktır. Türkiye gibi piyasaya giren paranın kaynağına bakılmayan ülkelerde, ekonomiye dahil edilen her birim para ekonominin gelişmesine katkıda bulunmaktadır¹⁷⁴.

Ülkelerdeki kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin yaygınlığı göz önüne alındığında neoklasik iktisadi bakışa göre, büyük şehirlerde hizmet sektörünün taleplerine cevap veren küçük ve orta ölçekli imalathaneler, ekonominin geneline hareketlilik kazandırırken aynı zamanda devletin piyasa üzerindeki belirleyici gücüne de sınırlama getirmektedir¹⁷⁵.

Kayıt dışı ekonominin içerisinde yer aldığı ekonominin yapısı da oldukça önem arz etmektedir. Kronik enflasyon sorununu barındıran, tasarruf yetersizliği nedeniyle yatırımın yetersiz kaldığı, kırsaldan kente göçün önlenemediği, kamu harcamalarında israfın olduğu, vergi ve diğer yasal yükümlülüklerin ağır yük oluşturduğu, sık sık ekonomik krizlerin olduğu bir ekonomide kayıt dışı ekonomi, mevcut piyasanın korunabilmesi için önemli rol oynayabilmektedir. Zira oluşabilecek bir kaos; isyana, bölünmeye yol açabileceği ihtimalini de barındırmaktadır¹⁷⁶.

3.2.2. Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Etkileri

Kayıt dışı ekonomi makroekonomik göstergelerin işleyişini etkilediği, kamu finansmanını güçleştirdiği için ekonomiyle ilgili politikaların belirlenmesinde zorluklara ve uygulanan politikaların başarısız olmasına sebep olmaktadır. Benzer nedenler gelişmekte olan ülkelerin yanında gelişmiş ülkelerde de kayıt dışı ekonominin önlenmesinde önem kazanmaktadır. Kayıt dışı ekonomiyle mücadele

¹⁷⁴ Sugözü, 2010, a.g.e., s. 52.

¹⁷⁵ Friedrich Schneider, Dominik H. Enste, "Shadow Economies: Size, Causes and Consequences", *Journal of Economic Literature*, 2010, Sayı: 38, s: 89.

¹⁷⁶ Sadık Kırbaş, *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi, Yolsuzluk, Siyasetin Finansmanı*, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2012, ss. 68-69.

etmenin ilk aşaması, sorun teşkil eden büyüklüğün doğru şekilde saptanması ve hesaplanmasıdır¹⁷⁷.

Kayıt dışı ekonomi geniş anlamda ele alındığı zaman, kayıt dışı tüm faaliyetlerin devletin haberi olmadan yürütülmesi nedeniyle elde edilmiş verilerin güvenilirliğini azaltmaktadır. İstatistiki anlamda gerçeği yansıtmayan veriler, ülkenin gelir dağılımı, refah düzeyi, fiyatlar genel seviyesindeki artış, işsizlik gibi konuların doğru tespit edilmemesine sebep olmaktadır. Eldeki yanlış veriler de ülkedeki uygulanacak para ve maliye politikalarının istenilen hedeflere ulaşmasını engellemektedir. Sonuçta birbirleriyle senkronize olan para ve maliye politikalarının başarısız olmalarına sebep olmaktadır¹⁷⁸.

Tablo-11 2002–2015 Yılları arası Türkiye’de Kişisel Gelir Dağılımı (%)¹⁷⁹

Yıllar	Maaş ve Ücret	Yevmiye	Müteşebbis	Tarım	Tarım Dışı	Gayrimenkul	Menkul Kıymet	Transfer
2002	35,8	2,9	34,5	13,2	21,3	4,1	5,1	17,5
2003	38,7	3,1	32,0	9,8	22,2	3,6	2,6	20,0
2004	38,7	3,5	31,8	9,4	22,4	2,7	2,2	21,2
2005	39,2	3,3	28,8	9,5	19,3	2,9	2,7	23,0
2006	40,8	3,7	24,2	7,1	17,1	3,1	6,1	17,8
2007	39,7	4,0	23,2	6,4	16,8	4,1	7,0	18,2
2008	41,9	4,1	22,4	6,2	16,1	4,4	4,2	19,1
2009	42,9	3,5	20,4	5,4	15,0	5,0	5,3	19,6
2010	43,7	3,6	20,2	6,3	13,8	4,2	4,5	20,5
2011	44,8	3,6	21,4	6,8	14,6	3,9	3,8	19,4
2012	46,5	3,4	20,4	6,8	13,6	3,5	3,3	20,0
2013	48,3	3,2	19,6	6,4	13,2	3,3	3,1	19,7
2014	49,1	3,3	18,5	5,3	13,2	3,3	2,9	20,1
2015	49,7	2,8	18,8	5,0	13,8	3,3	2,6	20,0

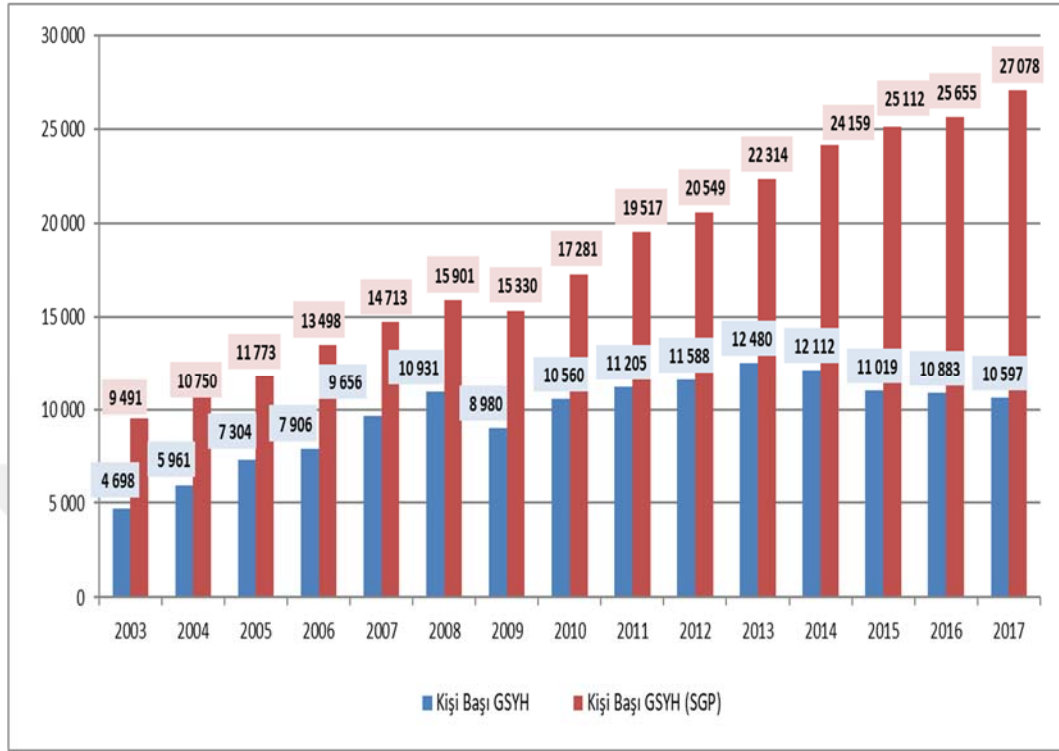
Fonksiyonel gelir dağılımına göre oluşturulmuş 2002-2015 istatistiki veriler Tablo 11’de gösterilmiştir. Tabloya göre; Türkiye’de 2002-2015 yılları arasında maaş ücretlerde istikrarlı bir artış trendi gözlemlenmektedir. 2002 yılında ücret ve

¹⁷⁷ Ercan Baldemir vd., “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin MIMIC Model ile Tahminlenmesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, 2005, Cilt: 10, Sayı: 2, 231-243, s. 231.

¹⁷⁸ Murat Şeker, “Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini Türkiye Örneği-I” Vergici ve Muhasebeciyle Diyalog, Mayıs 2006, Sayı: 217, 106-137, s. 136.

¹⁷⁹ TÜİK, “Hane Halkı Bütçe Anketleri ve Gelir ve Yaşam Araştırmaları”, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1011 (Erişim Tarihi: 13.05.2018).

maaşların aldığı pay %35,8 iken, 2015'te bu payın düzenli bir şekilde artış gösterdiği ve %49,7'ye yükseldiği söylenebilir.

Grafik-2 Kişi Başına Düşen GSYH¹⁸⁰

2017 yılı kapsamında kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla, 2003 senesine göre yaklaşık 3 kat artış göstermiştir. Bunun sonucunda KBGSYH 2003 yılında 4.698 dolar iken 2017 yılında 10.597 dolara yükselmiştir. 2017 yılında satın alma gücü paritesi (SGP) kapsamında kişi başına gayrisafi yurt içi hasıla 27.078 dolar civarına yükselmiştir.

¹⁸⁰ T.C. Ticaret Bakanlığı, Ekonomik Görünüm, 2018, <https://www.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/bilgi-merkezi> (Erişim Tarihi: 13.08.2018).

Tablo-12 2009-2017 Yılları Arasında Çalışılan Saat Başına Endeks¹⁸¹

	Endeks			Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre Yüzde Değişim		
	Sanayi	İnşaat	Ticaret-Hizmet	Sanayi	İnşaat	Ticaret-Hizmet
2009	61,6	46,5	59,0			
2010	65,4	53,3	63,3	6,2	14,6	7,3
2011	72,8	64,8	71,9	11,2	21,7	13,5
2012	79,3	76,5	79,3	8,9	18,1	10,3
2013	85,7	85,8	85,7	8,1	12,1	8,1
2014	91,2	91,3	90,9	6,3	6,4	6,1
2015	100,0	100,0	100,0	9,7	9,5	10,0
2016	110,4	119,1	111,8	10,4	19,1	11,8
2017	112,5	123,1	113,9	1,9	3,4	1,9

2009-2017 yılları arasında çalışılan saat başına endeks tablosuna göre 2009 yılında sanayi alanında çalışanların çalışılan saat başına endeksinin 61,6, inşaat alanında çalışanların 46,5, ticaret ve hizmet alanında çalışanların ise 59 olduğu görülmektedir. 2009 yılından sonraki yıllarda giderek artış gösteren endeks oranının; 2017 yılında sanayi alanında çalışanların çalışılan saat başına endeksinin 112,5, inşaat alanında çalışanların 123,1 ve ticaret-hizmet alanında çalışanların ise 113,9 oranına yükseldiği gözlemlenmektedir.

3.2.2.1. Haksız Rekabet Oluşturma

Kayıt dışı üretim yapan veya hizmet sunan şirketler kısa vadede kurtuldukları vergi ve diğer yasal yükümlülükler avantaj gibi görünse de uzun vadede şirketlerin kurumsallaşamamasına ve ölçek ekonominin getirilerinden yararlanamamasına sebep olmaktadır. Ayrıca faaliyetlerin vergilendirilmemesi kayıtlı ekonomide yer alan girdi maliyetlerinin artmasına ve uluslararası piyasalarda rekabet gücünün azalmasına sebep olmaktadır. Kayıt dışı faaliyetlere bulunan şirketler ve bireyler, kayıtlı ekonomide yer alan şirketlere ve bireylere kıyasla daha ucuz iş gücü ve maliyetlere sahip oldukları için rekabet avantajı elde ederler. Bu da kayıtlı

¹⁸¹ <https://www.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/bilgi-merkezi> (Erişim Tarihi: 13.08.2018).

ekonomide yer almayı zorlaştırmakla birlikte sektörün daralmasına, firmaların sektörden çıkmasına ya da kayıt dışı faaliyetlere geçmesine neden olmaktadır. Piyasadaki rekabet şartlarının korunması verimliliği arttıracaktır. Rekabet şartlarının bozulmasına neden olan faaliyetler beklenen büyüme oranlarını ve istenilen refah düzeyini olumsuz yönde etkilemektedir¹⁸².

Hükümetler ekonomiyle ilgili aldığı kararları toplumun genel çıkarı ve bireysel yararlarının yanında sosyal faydaları düşünerek almaktadırlar. Bunun yanında kaynakların doğru ve etkin kullanılmasını da göz ardı etmezler. Kayıt dışı ekonominin istenilmeyen faaliyetler olduğu, emek yoğun ve nispeten daha az teknoloji yoğunluklu olduğu varsayıldığında kaynak dağılımını bozduğu, kaynakların verimsiz kullanıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Ticari faaliyetlerini kayıt dışı yürüten kişiler veya firmalar kayıtlı yürüten kişiler veya firmalara nazaran daha az vergi yüküyle sağlamış oldukları avantaj piyasada haksız rekabet koşulları oluşturmaktadır. Böyle bir ekonomide piyasa yapısı bozulmakta ve kaynakların etkin tahsis fonksiyonu işlevini yitirmektedir. Piyasadaki büyük firmaların sebep olduğu kayıt dışılığın yanında orta ve küçük ölçekli firmaların kayıt dışı faaliyetlerde bulunması, piyasanın merkezilikten uzaklaşıp optimum ölçek ekonomisinin sağlayacağı avantajların kaybolmasına sebep olmaktadır¹⁸³.

3.2.2.2. Yabancı Sermayenin Ülke Ekonomisine Girmesini Engelleme

Yabancı sermaye, ülke dışından bir kaynağın ülkeye belli anlaşmalar çerçevesinde ekonomiye dahil edilmesidir. Bu anlaşmalar lisans anlaşmaları, portföy yatırımı veya doğrudan yatırım şeklinde olabilir. Yabancı sermaye hareketlerine bakıldığında, bu hareketlilik üç şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Bunlar;

a. Gelişmiş ekonomiler tarafından gelişmemiş veya gelişmekte olan ekonomilere kredi, hibe ya da bağış türündeki resmi sermaye hareketleri oluşmaktadır.

b. Mevcut ticari koşullar altında kâr elde edebilmek için başka bir ülkede portföy yatırımı yapmak suretiyle gerçekleşen mali yatırımlardır. Bu yatırımlar tahvil, menkul değerlerin alım satımı veya hisse senedi gibi menkul kıymetlerin alım satımı yoluyla yapılan sermaye hareketlerinden oluşmaktadır.

¹⁸² Kankılıç, a.g.e.

¹⁸³ DPT, a.g.e., ss. 54-55.

c. Doğrudan yapılan fiziki yatırımlardır. Bu grupta yer alan yatırımlar yabancı sermayenin ülke içinde yeni bir tesis kurması veya var olan bir tesise ortak olması şeklinde gerçekleşmektedir¹⁸⁴.

Dünyadaki piyasaların günden güne birbirine yaklaşması olarak adlandırılan küreselleşme süreci, sınırlar arası sermaye hareketlerini artırmıştır. Son yıllarda Türkiye'nin de ciddi miktarda ülke ekonomisine dahil etmeyi başardığı yabancı sermayenin, ülke ekonomisine salt yarar ya da salt zarar verdiği konusunda farklı fikirler olsa da henüz bir fikir birliğine varılamamıştır. Bu yüzden doğrudan yabancı sermayenin olumlu ve olumsuz etkileri ayrı ayrı ama bir arada incelenmelidir. Sermaye yetersizliği olan Türkiye gibi ülkelerde yabancı sermaye ekonominin büyümesi açısından avantaj sağlayabilir. Ekonomiye dahil olan bu sermaye istihdam yarattığı gibi devlet için de vergi kaynağıdır. Ayrıca cari açıkla mücadele konusunda ülkeye yarar sağlamak ve dış piyasalarda rekabet gücü kazandırmaktadır. Ancak piyasada büyük yatırımlara sahip olan yabancı sermaye aynı zamanda yerli sermayenin de oluşumuna engel olabilmektedir. Yerli sermayenin gelişmemesi ekonomiyi yabancı sermayeye bırakmak olarak yorumlanabilmektedir. Ülke için ekonomik bağımsızlığı tehlikeye atabilecek kararların alınmasında daha dikkatli olunması gerektiği, yerli sermayenin gerek yurt içinde gerekse de yurt dışında rekabet edebileceği zeminin oluşturulması gerekir. Kısa vadede ekonomik büyüme ve kalkınma için gerekli yabancı sermayeden faydalanılmalı ancak uzun vadede yerli sermayenin ekonomiye hakim olabileceği şartlar oluşturulmalı¹⁸⁵.

3.2.2.3. Fason Üretimi Teşvik Etme

Türkiye'de faaliyet gösteren işletmelerin büyük bir kısmı orta ölçekli işletmelerden oluşmaktadır. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmelerin yapısına bakıldığında, bunlardan büyük bir kısmının şirketleşmemiş orta ölçekli işletmeler olduğu gözlemlenmektedir. Sermaye birikiminin yetersiz oluşu, fon maliyetlerinin yüksek oluşu gibi problemler küçük işletmelerin işlerini zorlaştırmakta fakat kriz dönemlerinde daha esnek davranabilmeleri bu işletmelere avantaj sağlayabilmektedir. Buna rağmen kayıt dışı faaliyetlerin büyük bir kısmı bu tür işletmelerde görülmektedir. Özellikle istihdamın ve fon maliyetlerinin ağır yükü dolayısıyla üretim maliyetlerine katlanamayan büyük ölçekli işletmeler, üretimin bazı

¹⁸⁴ Murat Bay vd., "Doğrudan Yabancı Yatırımları Türkiye'ye Çekmek İçin Yapılması Gereken Düzenlemeler", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2007, Cilt: 1, Sayı: 12, 253-263, s. 254.

¹⁸⁵ Zübeyir Turan, "Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülkemiz Ekonomisine Etkileri ve Katkıları", *Mevzuat Dergisi*, 2010, Yıl: 13, Sayı: 149, <https://www.mevzuatdergisi.com/2010/05a/01.htm> (Erişim Tarihi: 11.05.2018).

aşamalarını küçük ölçekli işletmelere yaptırarak maliyetleri düşürme yolunu tercih etmektedirler. Büyük işletmeler yaptırdıkları fason üretime kendi markalarını yazdırarak maliyetlerini düşürmekte fakat kayıt dışı üretim yapan küçük ölçekli işletmelerin etkisi büyük işletmelere de sirayet etmektedirler¹⁸⁶.

Fason imalathanelerin ortaya çıkmasına sebep olan büyük ölçekli işletmelerin maliyeti düşürme çabası, piyasaya yeni taşeron işletmelerin dahil olmasına sebep olmaktadır. Fason işletmeler, eksik istihdam ve vergi yükünden daha rahat sınırlabildiği için birçok sanayi kuruluşları tarafından tercih edilmektedirler. Büyük firmalardaki yüksek işgücü maliyeti ve sürekli çalışan bulundurmanın verdiği ağır yükten kurtulma çabası piyasada yeni taşeron firmaların türemesine, dolayısıyla kayıt dışı faaliyetlerin artmasına sebep olmaktadır¹⁸⁷.

3.2.2.4. Ekonomik Göstergelerdeki Kararlarda Tutarsızlık Oluşturma

Kayıt dışı ekonominin olumsuz etkilerinden en belirginini, hükümetin ekonomi politikalarını oluşturma aşamasında görülmektedir. Hükümetlerin hedeflemiş oldukları büyüme, kalkınma, işsizlik, istihdam gibi makroekonomik göstergelerin kayıt dışı ekonomi yüzünden ıskalanması vatandaşların ekonomi politikalarına olan güveni sarsmaktadır. Mevcut verilerle oluşturulan politikaların etkisinin kırılması ya da tamamen işlevsizleşmesi hükümetleri zora sokabilmektedir. İstikrarlı ekonomi politikalarının belirlenmesi ve uygulanabilmesi için istihdam ve üretim gibi kilit istatistiklerin sapma yaratmaması oldukça önemlidir. Kayıt dışılığın kaynağından gelen yanlış ve eksik bilgilere göre oluşturulacak para ve maliye politikalarının başarısız olmaları ve ekonomide istenilmeyen sonuçların doğmasına sebep olabilir¹⁸⁸.

3.2.2.5. Bütçe Açığı ve Borçlanmaya Neden Olma

Kayıt dışı ekonominin devlet bütçesinde yarattığı tahribatın en önemli sonucu bütçe açıklarıdır. Hükümetlerin önceden belirlediği bütçe gelir ve gider tahminlerinin gerçekleşmemesine neden olmakta böylece oluşan bütçe açıkları borçlanmayla giderilmeye çalışılmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler sınıfında bulunan Türkiye, kayıt dışı ekonomiyle ilgili çalışmalarına 1980' yıllardan bu yana ağırlık vermiştir. 1985-2002 yılları arasında yapılan çalışmalardan elde edilen bilgiler kayıt dışının %24 ile

¹⁸⁶ Sarılı, a.g.e., s. 42.

¹⁸⁷ Enis Bağdadioğlu, "Kayıt dışı İstihdam ve Asgari Ücret", <http://www.turkis.org.tr/içerik/makalekayitdışıistihdamveasgariucet.htm> (Erişim Tarihi: 29.04.2018).

¹⁸⁸ Yılmaz Ilgın, Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları, Ankara, 1999, s. 45 (DPT Uzmanlık Tezi).

%180 arasında gerçekleştiği gözlemlenmiştir. 2000' li yıllarda bu oranın yükselmesinin temel sebebi 2001 yılındaki kriz olarak açıklanmaktadır¹⁸⁹.

3.2.2.6. Vergi Kaybına Neden Olma

Kayıt dışı ekonominin temel sebebi, mükelleflerin kazançlarını paylaşmak istememeleridir. Kazançlarının tamamını ya da bir kısmını beyan etmeyen mükellefler devletin temel geliri olan vergi gelirlerini azaltmaktadır. Eksik beyanla gösterilen katma değer, katma değer vergisinin, mükellefiyet durumuna göre eksik gösterilen gelir veya kurumlar vergisi de devletin dolaysız vergi gelirlerini aşındırmaktadır. Ayrıca vergisini eksik ödeyenlerle tam ödeyenler arasında adaletsizlik olmakta ve gelir dağılımında adaletsizlik oluşmaktadır¹⁹⁰.

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, ülkedeki bölgeler arası gelir farklılığı, işsizlik, kişi başı gelir gibi neredeyse bütün sosyoekonomik göstergeleri etkilediği kabul edilmektedir. Kayıt dışı ekonomi, kaynakların dağılımında etkinsizliği ve gelir dağılımında adaletsizliğe neden olduğu için toplumdaki refah kaybına ve devlete olan güvenin sarsılmasına sebep olmaktadır¹⁹¹.

3.2.2.7. Toplumsal Bozulmaya Neden Olma

Kayıt dışı faaliyetlerin etkilerini sadece finansal boyutuyla düşünüp, sosyal etkilerini göz ardı etmek bu olguyu hafife almak anlamına gelir. Bu faaliyetler kamu gelirlerini azaltmakla kalmayıp mevcut piyasa dengelerini de bozmaktadır. Bozulan piyasa dengesi ticari ahlakın bozulmasına, sosyal ahlakın erozyona uğramasına yol açmaktadır¹⁹².

Kayıtlı ekonomide faaliyet göstermesi kişi ve işletmeler, piyasadaki yaygın kayıt dışı faaliyetleri gördükçe devletin piyasa üzerindeki otoritesine olan güvenlerini yitirmektedir. Piyasada oluşan otorite boşluğunu gören kayıt dışı işlemciler, faaliyetlerini daha da arttırmakta, kayıt dışı ekonominin doğası gereği faaliyetlerini yasal düzenlemelerin dışında yürütmeye devam etmektedirler. Kayıt dışılığın artması, adalet ve hukuk sisteminin etkinliğini yitirmesine, oluşacak boşluğu yeraltı

¹⁸⁹ "Herdem Hukuk Bürosu", Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Etkileri, <http://herdem.av.tr/tr/trkiyede-kayit-ekonomi-ve-etkileri/> (Erişim Tarihi: 29.04.2018).

¹⁹⁰ Kankılıç, a.g.e.

¹⁹¹ Funda Yurdakul, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi: Bir Model Denemesi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2008, Cilt: 63, Sayı: 4, 205-221, s. 212.

¹⁹² Nur Ekesan, "Kayıt Dışı Ekonomi, Nereye Kadar?", http://www.turktrade.org.tr/durum/durum_ocak_2006/nurekesan.html (Erişim Tarihi: 13.05.2018).

ilişkilerinin doldurmasına neden olabilecektir. Oluşabilecek yeni sistemde suç ve suçlu sayısının artmasına, toplumun zararlı ve ahlâk dışı gördüğü, fuhuş, uyuşturucu ve insan ticareti, kumar gibi faaliyetlerin artmasına sebep olabilir. Bu yüzden kayıt dışı ekonomiye karşı alınacak tedbirler belirlenirken sadece ekonomi boyutuyla ele alınmamalıdır. Toplumdaki ahlâk düzeyini de çok ciddi etkileyebilecek bu olguya karşı radikal kararlar alınmalıdır¹⁹³.

¹⁹³ DPT, a.g.e., s. 8.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LİTERATÜRDE YER ALAN KONU İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

“Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi: Bir Model Denemesi” başlıklı çalışmada; Türkiye’de 1985-2006 yılları arasındaki kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ve etkileri tahmin edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Basit Parasal yöntem kullanılmıştır. Elde edilen tahmin sonuçlarına göre, hesaplanan kayıt dışı GSMH’ın, kayıtlı GSMH’a oranı, kayıt dışı ekonominin olmadığı varsayılan 1986 yılı dışın %1,15 ile %51.15 aralığında değişiklik gösterildiği belirlenmiştir. Kurulan ekonometrik modelde, Engle-Granger’in İki Aşamalı tahmin yöntemi kullanılmıştır. Tahmin sonuçları ekonomik faktörlerden sabit sermaye yatırımları ve GSMH’daki yüzde artışının GSMH’ya oranının kayıt dışı ekonomi üzerinde etkili olduğu saptanmıştır. Mali faktörlerden de katma değer vergisinin ve vergi yükünün toplam vergi gelirleri içindeki payının kayıt dışı ekonomi üzerinde etkili olduğu belirtilmiştir. Diğer faktörlerden nüfus artış oranı ile işsizlik oranı değişkenleri kayıt dışı faaliyetleri artırıcı etkiye sahip olmalarına rağmen, elde edilen katsayılar anlamlı bulunmamıştır. Aynı şekilde kriz dönemlerinin kayıt dışı ekonomi büyüklüğü üzerindeki etkisi saptanamamıştır. Kayıt dışı ekonominin nedenleri arasında en etkili etmenlerin başında vergilendirmeler ve vergi yükü gelmektedir. Vergi yükü ile kayıt dışı ekonomi arasında doğru orantı olduğu görülmüştür. Vergi yükünün artmış olduğu dönemlerde kayıt dışı ekonomik büyüklüğün arttığı gözlemlenmiştir. Türkiye’de de vergi yükünün yüksek oluşu kayıt dışı ekonominin boyutunu arttırmaktadır. Türkiye’de 1985 yılında %10.8 olan vergi yükü, 2000 yılında %21,1’e 2006 yılında %26,3’e yükselmiştir. Bu çalışmada da görüldüğü üzere artan vergi yükü kayıt dışılıkla artışa sebep olmuştur. Çalışmanın bir başka önemli noktası katma değer vergisinin vergi gelirleri arasında payını oluşturmaktadır. Katma değer vergisinin vergi gelirleri arasındaki payının artması kayıt dışı faaliyetleri artırmıştır. Diğer taraftan, sabit sermaye yatırımlarının GSMH içerisindeki payının artması üretimde intihar ve kaynak verimliliğini arttıracığından kayıt dışı ekonomiyi baskılayacağı belirtilmiştir¹⁹⁴.

“Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye’de Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri” başlıklı çalışmada: Türkiye’de kamu finansmanına kaynak ayırmaya yaşanan sıkıntılar son yıllarda kayıt dışı ekonomi kavramının tartışılmasına sebep olmuştur. Genel olarak kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasındaki sosyolojik, ekonomik ve mali açıdan sebepler incelenmiştir. Kayıt dışı ekonominin, genel ekonomiye olası olumlu ve

¹⁹⁴ Yurdakul, a.g.e.

olumsuz etkileri tartışıldıktan sonra, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin tahmininde kullanılan başlıca yöntemler açıklanmıştır. Çalışmanın izleyen bölümlerinde Türkiye'de kayıt dışı ekonominin büyüklüğü üzerinde durulmuştur. Kayıt dışı ekonominin Türkiye ekonomisine olan olumlu ve olumsuz etkileri açıklandıktan sonra kayıt dışı faaliyetlerin Türkiye ekonomisindeki büyümeyi etkileyen birçok değişken belirlenmeye çalışılmıştır. Kayıt dışı ekonominin makroekonomik değişkenleri etkilediği, bu etkilerin çoğunlukla olumsuz olduğu belirtilmiştir. Ülke ekonomilerindeki en önemli değişkenlerden birinin ekonomik büyümeyi gösteren GSYİH'daki pozitif yönlü değişimdir. Ekonomik büyüme olarak tanımlanan GSYİH'daki artış kayıt dışı ekonomiden doğrudan etkilendiği belirtilmiştir. Yapılan bu çalışmanın esas konusu kayıt dışı ekonominin Türkiye'de ekonomik büyümeye olan etkisi ekonometrik olarak ölçülmeye çalışılmıştır. Çalışmada esas konusu olan ekonomik büyüme ve kayıt dışı ekonomi ile büyüme arasındaki ilişki ekonometrik olarak test edilmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışma sonucu elde edilen veriler, kayıt dışının ekonomik büyümeye az da olsa büyümenin hızını azaltıcı etkisi olduğunu göstermiştir. Ayrıca kayıt dışı ekonomi ile kişi başına düşen gelir arasında pozitif ilişki olduğu sonucu saptanmıştır. Bu da kayıt dışı ekonomideki artışın kişi başına düşen milli gelirden artış yarattığı sonucunu doğurmuştur. Kayıt dışı faaliyetlerden elde edilen kazançlar özellikle düşük gelir grubunda yer alan hane halklarının reel gelirlerini artırmalarına ve nihayetinde refah seviyelerinde artışa yardımcı olduğu saptanmıştır. Kayıt dışı ekonominin kişisel gelir dağılımındaki olumlu etkisi düşük gelirli kişilerde da olsa gelir dağılımındaki adaletsizliği azalmıştır. Bu etkiler yüksek gelirli kişilerde farklı şekilde sonuçlar doğurmuştur. Yüksek gelirli grupların ekonomik faaliyetlerden elde ettiği kazançlar daha çok gerek yurt içinde gerekse de yurt dışında spekülasyon yatırımlara aktarıldığı için ülke ekonomisindeki katma değer oldukça yetersiz olduğu saptanmıştır¹⁹⁵.

“Kayıtdışı Ekonomiyi Tahmin Yöntemleri ve Türkiye’de Durum” başlıklı çalışmada; kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmede doğrudan ve dolaylı yöntemler kullanılmıştır. Türkiye’de 2002 yılı Program verilerine göre 2000 yılında sivil istihdamın sadece %57’si sigortalı olarak kayıtlarda yer almıştır. Basit parasal yöntemle tahmine göre ise Türkiye’de 1968-2001 yılları arasındaki sivil istihdamın %45’i kayıt dışı istihdam olarak hesaplanmıştır. Vergi incelemeleri sonucu elde edilen verilere göre Türkiye’de 1985-2001 yılları arasında vergi mükelleflerinin %65.7’si kazançlarını vergi idarelerinden gizlemişlerdir. Kayıt dışı

¹⁹⁵ Ahmet Salih İkiz, Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye’de Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2000 (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**).

ekonomiyle mücadele etmek sadece ekonomik istikrar için değil aynı zamanda ülkedeki sosyo ekonomik yapının daha sağlıklı bir yapıya kavuşması için oldukça önemli olduğu belirtilmiştir. Bu yolda yapılacak olan hesaplama yöntemlerinden hareketle oluşan açıkları sosyal ve ekonomik politikalarla kapatılması, kayıt altına alınması mümkün olabilmektedir. 1970'lerden bu yana birçok ülkede tartışılan kayıt dışı ekonomi, Türkiye'de de 1990'lardan sonra tartışılmaya ve araştırılmaya başlanmıştır. 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlıkları kapsamında kayıt dışı ekonomiyle ilgili özel ihtisas komisyonu kurulmuştur. Bu da konuya verilen önemi göstermektedir. Yapılan bu çalışmada kayıt dışı ekonominin tanımı, kapsamı, nedenleri ve sonuçları hakkında bilgilerin verilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca ölçüm yöntemleri verilmesi dolaylı yöntemlerle elde edilmiş olan veriler değerlendirilmiştir¹⁹⁶.

“Türkiye’de Kayıt dışı Ekonominin Tahmini” başlıklı çalışmada; Tanzi metodolojisinden yararlanılarak 1971 ile 2000 yılları arasında kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ekonometrik olarak tahmin edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada nakit para talebi kullanılarak elde edilen tahmine göre 2000 yılında Türkiye ekonomisinin %24’ü kayıt dışı olduğu tahmin edilmiştir. Türkiye’de 1971-2000 yılları arasındaki kayıt dışı ekonominin tahmin edilmeye çalışıldığı bu çalışma 3 bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde, kayıt dışı ekonominin tanımı, kayıt dışı ekonominin nedenleri ile genel ekonomi üzerindeki etkileri incelenmiştir. İkinci bölümde, kayıt dışı ekonominin boyutları tahmin edilmeye çalışılmıştır. Son olarak üçüncü bölümde ise Tanzi’nin metodolojisinden yararlanılarak Türkiye’deki kayıt dışı ekonomi oranları tahmin edilmeye çalışılmıştır. Çalışmadan elde edilen rakamların yıllar itibariyle dalgalandığı gözlenmemiştir. Özellikle 1990’lı yıllarda bu oranların oldukça büyük olduğu hesaplanmıştır. Öyle ki 1995 yılında kayıt dışı ekonominin büyüklüğü %31 olarak hesaplanmıştır. Bundan 1998 yıkıldı %29, 1999 yılında ise %26 olarak ölçülmüştür. 2000 yılına geldiğimizde Türkiye ekonomisindeki kayıt dışı hacim 38 katrilyon iken, bu rakamın resmi ekonomiye oranı %24. 7 olarak gerçekleşmiştir. Yapılan çalışmaların açıkladığı sonuçlar her ne kadar tahminlere dayansa da ortaya çıkan oranlar kayıt dışı ekonominin oldukça geniş yer kapladığı ve önemli boyutlara ulaştığını göstermiştir. Kayıt dışı ekonominin olumlu tarafları olmasına rağmen, sosyal yapı ve ekonomi üzerinde yaratacağı tahribatın etkisi düşünüldüğünde, bu

¹⁹⁶ Yılmaz Iğın, "Kayıtdışı Ekonomiye Tahmin Yöntemleri ve Türkiye’de Durum", *DPT Planlama Dergisi*, 2002, DPT’nin Kuruluşunun 42. Yılı için Özel Sayı, 145-155.

faaliyetlerin kayıt altına alınması ve boyutunun sürdürülebilir oranlara indirilmesi Türkiye ekonomisinin geleceği açısından oldukça önem kazanmıştır¹⁹⁷.

“Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye Ekonomisindeki Büyüklüğünün Tahmin Edilmesi” başlıklı çalışmada; Türkiye’de uzun süredir tartışılmaya başlanan kayıt dışı ekonomi tanımı konusunda bir uzlaşıyla varılamadığı belirtilmiştir. Bu yüzden yapılan yorumlar birbirinden farklılık göstermektedirler. Kayıt dışı ekonomik çalışmalar kesin sonuçlar vermemesine rağmen Schneider (1998), Fiege (1998,1996), Tanzi (1993,1999) ve diğer araştırmacıların sayesinde elde edilen veriler bilimsel temellere dayandırılmıştır. Bu çalışmada kayıt dışı ekonominin tanımı ve kapsamı bir çerçeveye yerleştirilmiş olup, bireyleri kayıt dışı ekonomiye iten nedenler hakkında bilgi verilmiştir. Kayıt dışı ekonominin bütün ekonomiye olan etkisi tartışılmış ve Türkiye’de konuyla ilgili yapılan çalışmalardan elde edilen ampirik bulgular sunulmuştur. Bu çalışmada kayıt dışı ekonominin boyutlarını tahmin etmek için; basit elektrik yöntemi, parasal oran yaklaşımı, ekonometrik yaklaşım ve vergi denetimleri yöntemi metotları kullanılmıştır. Kullanılan tüm yöntemlerden farklı sonuçlar elde edilmiştir. Farklı sonuçların sebebi, her yöntemin kayıt dışı ekonominin farklı bir boyutunu ele almasından kaynaklanmıştır. Ancak çıkan sonuçlar, kayıt dışılığın siyasal ve ekonomik gelişmelere çok duyarlı olduğunu ortaya çıkmıştır. Kayıt dışı ekonominin makroekonomik değişkenleri etkilediği ve ekonomik göstergeleri etkilediği kabul edilmektedir. Bu göstergelerden biri de ödemeler bilançosunun detaylı ve analitik sunumlarda takip edilebilecek net hata ve noksan kalemleridir. Kayıt dışılıkla doğrudan ilişkisi olmamasına rağmen ekonomiye giriş ve çıkış yapan yüksek meblağların muhasebeleştirilmesinde net hata ve noksan hesabının kullanılması akla kayıt dışı ekonomiyi getirmiştir. Muhasebe kayıtlarında yer alan net hata ve noksan hesabı, muhasebe dengesini sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Net hata ve noksan hesabı kaydı, eksik tutulmuş ya da unutulmuş olan hatalar için de kullanılmaktadır. Fakat Türkiye’de 2003 yılındaki 4 milyar 941 milyon dolar, 2004 yılında 2 milyar 268 milyon dolar ve 2005 yılındaki 2 milyar 446 milyon dolarlık net hata ve noksan hesabı kayıtları görülmüştür. Kayıtlarda ki bu meblağların ülke içinde muhasebeleştirilmeden dolaşması ve dönem sonunda bu hesaplarla kapatılması ülkedeki kayıt dışı ekonominin bir bölümünü göstermiştir. Yapılan çalışmanın sonuç bölümünde, Türkiye’deki kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ve kesin verilerin saptanması mümkün görülmemiştir. Farklı platformlarda yapılan her türlü yorumun, hesaplamalarının yapılması ve bilimsel verilere dayandırılması

¹⁹⁷ Çetintaş ve Vergil, a.g.e.

gerekmektedir. Fakat yine de kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmeye yönelik çalışmalar, bilinmeyeniyi bilmeye yönelik çalışmaların önemini arttırdığı saptanmıştır¹⁹⁸.

“Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Büyüme İlişkisi” başlıklı çalışmada; Türkiye’de 1975-2005 yılları arası ekonomik büyüme ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişki test edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede Fiege’nin basit ve parasal oran yöntemine göre Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutları tahmin edilmeye çalışılmıştır. Elde edilmiş olan kayıt dışı ekonomi verileri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Granger Nedensellik Analiziyle test edilmiştir. Kayıt dışının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ise regresyon analizi ile ortaya konmuştur. Yapılmış olan hesaplamalara göre, Türkiye’deki kayıt dışı ekonomi oranı geliştirilmiş oran yöntemine göre %17 ile %139 arasında iken, basit oran yöntemine göre %7 ile %46 arasında olduğu saptanmıştır. Granger Nedensellik Testi sonuçları ise ekonomik büyüme ile kayıt dışı ekonomi arasında nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Regresyon analizi sonucunda kayıt dışı ekonominin, ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi tespit edilmiştir. Kayıt dışı ekonominin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi konusunda farklı saptamalar mevcuttur. Etkisinin olumlu ya da olumsuz oluşu konusundaki fikir ayrılıkları ve belirsizlikler tartışılan konular arasında yerini korumuştur. Türkiye’de yapılan kayıt dışı ekonominin tahminlerinde oldukça yüksek sonuçlar bulunmuştur. Yapılan çalışma Granger Nedensellik Testine giren test edilmiş olup, ekonomik büyüme ile kayıt dışı ekonomi arasında ilişki gözlemlenmiştir¹⁹⁹.

“Kayıtdışı Ekonomiyi Tahmin Yöntemleri ve Türkiye’de Durum” başlıklı çalışmada; Kayıt dışı ekonomi üzerinde Türkiye’de yapılan çalışmalar kapsamında iki amaç olduğu belirtilmiştir. Birinci amacın, kayıt dışı ekonominin Türkiye için ölçümlenmesi olduğu; çalışmanın ikinci amacı ise; kayıt dışı ekonomi olgusunun makroekonomik anlamda etkilerinin belirlenmesi olduğu ifade edilmiştir. Kayıt dışı ekonominin Türkiye üzerindeki etkilerinin ortaya konulması için Yapısal Eşitlik Modeli’nin en önemli yapılarından biri olan MIMIC olarak tanımlanmış olan ölçüm yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonunda ise kullanılan yöntemden elde edilmiş olan bulgular rapor edilmiştir. Çalışmanın sonuçları arasında, 1989-2010 yılları arasında Türkiye’de kayıt dışı ekonominin GSYİH’nın %38.57 iken %13.31 arasında değerler aldığı saptanmıştır. 2000 yılında GSYİH’nın %21.8 seviyesinde olan

¹⁹⁸ Recep Kök ve Onur Şapçı, "Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye Ekonomisindeki Büyüklüğünün Tahmin Edilmesi", *Uluslararası Ekonomi Konferansı*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Türkiye, Ankara, 11-13 Eylül 2006.

¹⁹⁹ Akalın ve Kesikoğlu, a.g.e.

ölçülen kayıt dışı ekonomi, 2010 yılında %13 seviyelerine çekilmiştir. Ayrıca Türkiye'deki kayıt dışı ekonominin nedenleri arasında sayılan dolaylı vergi yükü, faiz oranı, işsizlik değişkenleri ile kayıt dışı ekonomi arasında anlamlı ve pozitif ilişki tespit edilmiştir. Makro ekonomik etkilerinin incelendiği bölümde, kayıt dışı ekonomi ile büyüme oranı, kişi başı gayri safı yurt içi hasıla ve dışa açıklık oranları arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada kayıt dışı ekonominin politika geliştirmedeki önemi üzerinde durulmuştur²⁰⁰.

“Kayıt dışı Ekonominin Bir Değerlendirmesi ve Türkiye” başlıklı çalışmada; gerek gelişmiş gerekse de gelişmekte olan ülkelerde kavramsal olarak resmî olmayan ekonomik yapı durumundaki yer altı ekonomisi olarak tanımlanan bu sektör zamanla genişlemiş ve neredeyse ayrı bir ekonomi olarak karşımıza çıkmıştır. Hal böyle olunca kayıt dışı ekonomilerin boyutları ve etki alanlarının ölçülmesi ve belirlenmesi önem kazanmıştır. Kayıt dışı ekonominin sebep olduğu vergi kayıplarının dışında sosyal ve ekonomik büyümeyi de etkilemiştir. Coğrafi olarak geçiş güzergâhında bulunan Türkiye için ayrı bir önem arz etmektedir. Yapılan bu çalışmada kayıt dışı ekonominin etki alanları, sebep olduğu kayıplar, boyutu, ölçüm yöntemleri ve teknikleri incelenmiştir. İnceleme sonucu Türkiye ekonomisi için çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Kayıt dışı ekonomi sadece Türkiye'de değil tüm dünya ülkeleri açısından ciddi bir mesele olup ekonomilerde yapısal bir sorun haline gelmiştir. Gelir dağılımındaki adaletsizliğin yüksek olduğu Türkiye'de kayıt dışı faaliyetler milli gelirin adil dağılması önünde engel oluşturmakta nihayetinde gelir dağılımındaki adaletsizliğin artmasına yol açmaktadır. Artan gelir dağılımı eşitsizliği bireyleri kayıt dışına itmekte ve durum kısır döngüye dönüşmektedir. İdarenin zaman zaman gerek ekonomik gerekse de siyasi sebeplerden dolayı çıkarttığı vergi afları, vergilerini düzenli ödeyenler için cezaya dönüşebilmektedir. Böylece kayıtlı faaliyette bulunan mükellefler de kayıt dışına yönlendirilmektedir. Kayıt dışılığa bir neden de siyasi ve ideolojik yaklaşımlardır. İktidardaki bazı siyasi partiler seçmenlerinin bir dizi taleplerini yerine getirmek için bazen mevzuatta değişiklikler yapmakta bu da diğer kesimleri kayıt dışı faaliyetlere yönlendirmektedir²⁰¹.

“Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi Gerçeği (Elazığ İl Örneği)” başlıklı çalışmada: Çalışmada ülke ekonominin genel yapısının kayıt dışı ekonomide önemli olduğu görülmüştür. Hayat standartlarının düşük olması, gelir dağılımındaki adaletsizliklerin,

²⁰⁰ Emrah Eroğlu, Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi ve Kayıtdışı Ekonominin Makroekonomik Etkileri, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014 (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**).

²⁰¹ Bozkurt, a.g.e.

kişisel gelirin düşük olması bireylerin kayıt dışı ekonomik faaliyetlere başvurmasına zemin hazırladığı belirlenmiştir. Bireylerin, vergi muafiyetinin bulunmaması ya da vergi muafiyetinin kayıt altında tutulmadığı işlere yönelmeleri, kayıt dışı ekonominin daha da büyümesine yol açtığı belirtilmiştir. Bireylerin vergi ve diğer yasal yükümlülükleri yerine getirmede vergi yükümlülüğünün dışında ahlaki bir görev olduğunu hatırlaması ve bu hassasiyetle hareket edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu hassasiyet sadece mükelleflere değil, bütün vatandaşlarda hatta kamu kaynaklarını kullanan hükümetlerde de artırılması yönünde görüş belirtilmiştir. Tüm bireylerde kayıt dışı faaliyetlerin önüne geçilmesi için bilinçlendirme çalışmaları öngörülmüştür. Bu çalışmaların dışında bireyleri kayıt dışına iten sebeplerin önüne geçilmesi, bu doğrultuda ek gelir için ikinci ya da üçüncü işte çalışmak durumunda olan bireylere aile yardımı, vergi indirim gibi uygulamaların yapılması önerilmiştir. Kayıt dışı ekonomiyi önlemeye yönelik tüm çalışmaların başarılı sonuçlar doğurmasını için günü kurtarmak yerine uzun vadeli politikaların tercih edilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Kayıt dışı ekonominin sebep olduğu istatistiki verilerde sapma, ekonomik politikaların yanlış sonuçlar doğurmasına sebep olmuştur. Bu veriler başta GSMH olmak üzere birçok ekonomik verinin yanlış okumasına ve yanlış kararlar alınmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca bazı işletmelerin kayıt dışı faaliyetlerini sürdürebilmesi ve vergiden kaçınabilmesi işletmelerini büyütmediği böylece ekonomik genişlemesi engellediği saptanmıştır²⁰².

“Kayıtdışı Ekonomi Olgusu ve Türkiye İncelemesi” başlıklı çalışmada; Kayıt dışı ekonominin tanımları, kapsamı ve genel özellikleri üzerinde durulmuştur. İktisadi olarak sebepleri ve doğurduğu sonuçlar itibariyle karmaşık bir yapı olarak karşımıza çıkan kayıt dışı ekonomi, iktisadi faktörlerin dışında siyasi, psikoloji, sosyal ve ahlaki açıdan incelenmesi gereken önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmıştır. Bu olgunun ortaya çıkış sebepleri farklı isimlerle karşımıza çıkmasına neden olmuştur. Öyle ki bazen nakit ekonomi, saklı ekonomi, kara ekonomi, gizli ekonomi, informel ekonomi, gözlemlenemeyen ekonomi ya da yer altı ekonomisi olarak karşımıza çıkmıştır. Yapısı ve faaliyet alanı gereği gerçek boyutu bilinmemektedir. Fakat araştırmalar sonucu tahminlerle saptanmaya çalışılmıştır. Dünyada ve Türkiye’de kayıt dışı ekonominin saptanması için birçok araştırma yapılmıştır. Türkiye’de yapılan çalışmalar kayıt dışı ekonominin genel ekonomiye oranının yaklaşık üçte biri olduğu tahmin edilmiştir. Gelişmiş ekonomilerle karşılaştırıldığında oldukça yüksek olduğu sonucu ortadadır. Kayıt dışı faaliyetlerin bu derece yüksek olduğu Türkiye’de

²⁰² Aybüke Harmanşa ve Ayşenur Abut, “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi Gerçeği (Elazığ İl Örneği)”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 2017, Cilt: 4, Sayı: 1, 91-107.

konuyla ilgili bir takım somut adımlar zamanla atılmıştır. Fakat atılan adımların yeterli düzeyde başarı sağlamadığı ve daha köklü değişikliklere ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Nihayetinde kayıt dışı ekonominin engellenebilmesi için, hukuki açıdan sade ve caydırıcı önlemlerin yanı sıra denetim alt yapısının tekrar gözden geçirilmesinde fayda görülmektedir. Türkiye'nin ekonomik olarak büyümesi ve kalkınması için önemli yer tutan vergilerin eksiksiz toplanması ve mükelleflerdeki vergi bilincinin oluşturulması gerekmektedir. Kayıt dışı ekonomiyle ilgili yapılan bu çalışmada, Türkiye'deki kayıt dışı ekonomiyi önlemeye yönelik çalışmalar kapsamında çözüm önerileri sunulmuştur²⁰³.

²⁰³ Umut Karadağ, Kayıtdışı Ekonomi Olgusu ve Türkiye İncelemesi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Literatür çalışmaları sonucunda elde edilen sonuçları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür;

Devlet denetiminin dışında kalan ekonomik alandaki faaliyetler kayıt dışı ekonomi olarak tanımlanmaktadır. Kayıt dışı ekonominin, ülke ekonomisi üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri bulunmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ve ekonominin büyüklük derecesi tam olarak ölçülemediğinden dolayı kayıt dışı ekonomi, ülke ekonomisinin gelişmesinde olumsuz etki yaratmaktadır. Kayıt dışı çalışan bireylerin sosyal güvencelerinin önemsenmemesi de ülke ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Kayıt dışı ekonomi arttıkça devletin vergi oranlarını arttırmakta ancak ortaya çıkan durum vergi mükellefleri tarafından hoş karşılanmamıştır. Kayıt dışı ekonomi, işsiz bireylere istihdam olanağı sağladığından, ülke ekonomisine olumsuz etkilerinin yanında olumlu etkilerinin de olduğu söylenebilir.

Ülke ekonomilerinin en büyük problemlerinin başında kayıt dışı ekonomi gelmektedir. Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkış nedenleri, kapsamı, boyutu ve doğurduğu sonuçlar ile ekonomi içerisindeki işleyişi oldukça karmaşık olduğundan bir bütün olarak ele alınmalıdır. Etki alanı incelendiğinde oldukça kapsamlı olduğu gerçeği gerek gelişmiş gerekse de gelişmekte olan ülkeler için çözülmesi gereken bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kontrol altına alınması gereken bilinen ya da bilinmeyen kayıt dışı faaliyetlerin öncelikle doğru tanımlanması gerekmektedir. Dünyada kayıt dışı ekonominin tanımı konusunda henüz ortak bir tanım oluşmamıştır. Kapsadığı faaliyetlere göre illegal ekonomi, gizli ekonomi, enformel ekonomi, gayri resmi ekonomi gibi farklı tanımlar kullanılmaktadır. Bu kavramların çoğu zaman birbirlerinin yerine kullandığı literatürde, her birinin özel bir anlam içerdiği unutulmamalıdır.

Türkiye'de vergi kayıp ve kaçacağını etkileyen en önemli husus vergi yükünün dağılımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de vergi mükellefi sayısının yetersiz olması ve var olan mükellef sayısı içerisindeki dolaysız vergilerden olan gelir vergisi mükelleflerinin payının yüksek olması, vergi yükünün belli bir grupta toplanmasına sebep olmaktadır. Dolaysız vergilerden olan kurumlar vergisinin, vergi içindeki payının sürekli azalması da vergi yükünün belli bir grupta toplanmasını etkilemektedir. Dolaysız vergilerin bütçeye yeteri kadar kaynak olamaması, bütçe finansmanının yönünü diğer kaynaklara çevirmektedir. Bu kaynakların başında da dolaylı vergiler gelmektedir. Vergi gelirlerinin büyük bir kısmını karşılayan dolaylı vergilerin yüksek olması ve her kesimden aynı mal ve hizmet karşılığında aynı

oranla tahsil edilmesi vergi adaletini sarsmaktadır. Tüm bunlar Türk Vergi Sisteminin aksak yönlerini göstermektedir.

Türkiye'deki kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin yüksek olmasının temel nedeni vergi yükünün ağır oluşu olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla kayıt dışı ekonomiyi önlemeye yönelik çalışmaların başında vergi yükünü hafifletici önlemlerin alınması gerektiği gelmektedir. Bunun için de vergi oranlarının düşürülmesi, muafiyet ve istisna kapsamalarının daraltılması kayıt dışı ekonomiye karşı mücadelede başarılı sonuçlar alınmasına yardımcı olabilecektir. Ayrıca denetimlerin etkinleştirilmesi, sigorta primlerinin düşürülmesi ve kıdem tazminatlarının azaltılması gerekmektedir. Tüm kamu kurum ve kuruluşlarının denetime tabi tutulması, oluşabilecek usulsüzlük ve rüşvet gibi yasa dışı faaliyetlerin önüne geçilmesi için yasal düzenlemelerin gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bunun yanında cezaların caydırıcılığının artırılması da etkin mücadele için gereklilik arz etmektedir.

Kayıt dışı ekonominin olumsuz taraftarının yanında olumlu tarafları da bulunmaktadır. Bunların başında da istihdam etkisi olduğu kabul edilmektedir. Kayıt dışı işlemler yapan işletmeler, kayıtlı çalışan işletmelere kıyasla daha az maliyetle üretim yapabilmektedir. Kayıt dışı faaliyetlerde bulunan işletmeler, vergi ve diğer yasal yükümlülüklerle muhattap olmadıkları için, emek talebini arttırmaktadırlar. Ayrıca sosyal refahın artmasına da katkı sunmaktadırlar.

Kayıt dışı ekonominin kapsamı değerlendirildiği geniş anlamda kayıt dışı ekonomi ister yasal olsun ister yasa dışı, devlete bildirilmeyen tüm faaliyetleri kapsamaktadır. Bu faaliyetlerin kapsamının bu kadar geniş olması ekonominin geneliyle ilgili eldeki verilerin güvenilirliği azalmaktadır. Eldeki istatistiki (işsizlik, enflasyon, gelir dağılımı gibi) verilen gerçeği yansıtmaması, ülke ekonomisinin yapısı hakkında yanlış bilgilerin toplanmasına ve uygulanacak politikaların istenilen sonuçları vermemesine sebep olmaktadır. Ekonominin geneli için düşünülen mali politikaların başarısız olması, başta bütçe olmak üzere ekonomik dengelerin bozulmasına neden olmaktadır.

Kayıt dışı faaliyetlerin ekonomi üzerindeki bir başka etkisi de ekonomik büyümeye pozitif yönlü katkısının olduğu söylenebilir. Bu etki iki şekilde gerçekleşmektedir. Birincisi, kayıt dışı çalışanların ücretlerinde vergi kesintisi olmayacağı için emek arzında artışa yol açabilmektedir. Bu durumda istihdamda ve refah seviyesinde artış sağlanacaktır. İkincisi ise, işverenin vergi yükü azalacağından emek talebi artacak böylece üretimde de artış yaşanacaktır. Her iki durumun ortak sonucu olarak istihdamın artacağı gerçeği ekonomiye fayda sağlayacaktır.

Ülkelerin daha yüksek refah seviyesi ve kaynak kullanımında verimlilik artışının sağlanabilmesi için, ülke ekonomisinin istikrarlı ve kalıcı büyüme trendine sahip olması ile mümkün olabilmektedir. Ekonomideki istikrarlı büyümenin kayıt dışı ekonomi üzerinde azaltıcı etkilerinin olacağı kabul edilmektedir. Gelişmiş ekonomilerdeki kayıt dışı ekonomi boyutlarının düşük olması istikrarlı büyümeye dayandırılmaktadır. Türkiye'de ekonomik büyüme ve kalkınmanın istikrara kavuşamamış olması kayıt dışı ekonomide istenilen sonuçların elde edilememesine sebep olmaktadır. Ayrıca istenilen refah seviyesine ulaşamaması ve verimliliğin arttırılamamış olması da kayıt dışılığın ortadan kaldırılması önünde engel teşkil etmektedir. Kayıt dışı ekonomi ile ilgili yapılan bazı çalışmalar ekonomik büyüme ile kayıt dışı ekonomi arasında pozitif ilişkinin olduğunu kabul etmektedir. Yapılan bu çalışmaların ortak tarafları, kayıt dışı ekonomiden büyümeye doğru nedensellik bağının olduğu varsayımına dayanmaktadır. Kayıt dışı faaliyetlerde artışın ekonomik büyümeyi arttırdığı kabul edilmektedir. Bu çalışmalar, kayıt dışı kalan paranın devlete vergi olarak gitseydi, devlet eliyle sağlanacak büyüme ile piyasada kalıp sağlayacağı büyüme oranlarını karşılaştırmak gerektiğini, alınacak sonuca göre kayıt dışı ekonominin büyümeye olan etkisinin ölçülebileceğini savunmaktadırlar.

Tezle ilgili alanda yapılan diğer çalışmalarla ilgili ileri sürülebilecek sonuçları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür;

Kayıt dışı ekonomi, gerek nedenleri gerekse ortaya çıkardığı sonuçlar açısından karmaşık bir yapıya sahip olmaktadır. Ekonomik unsurlar yanında kayıt dışı ekonomi; psikolojik, siyasal, ahlaki ve sosyal açıdan da ele alınması gereken konulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kayıt dışı ekonomi, ortaya çıkma sebepleri açısından saklı ekonomi, kara ekonomi, yasadışı ekonomi vb. gibi isimlerle anılmaktadır. Kayıtdışı ekonominin gerçek anlamda boyutlarının tahmin edilmesi zor olmaktadır.

Türkiye'de kamu finansmanın kaynağında yaşanan sıkıntılar, kayıt dışı faaliyetlerin daha fazla tartışılmasına neden olmaktadır. Kayıt dışı ekonominin varlığı makroekonomik dengeleri etkilemektedir. Bu etki olumlu olabileceği gibi olumsuz da olmaktadır. Yapılan çalışmalar kayıt dışı faaliyetlerin olumsuz taraflarının olumlu taraflarından daha fazla olduğunu savunmaktadırlar. Ülke ekonomisinin gücünü gösteren GSMH en önemli gösterge olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla kayıt dışının etkilediği GSMH ülke ekonomisinin en önemli göstergesini belirlemektedir. Yüksek gelirli hane halklarının kayıt dışı faaliyetlerden elde ettiği kazançlar gerek ülke ekonomisi içerisinde gerekse de yabancı ekonomilerde sabit yatırımlardan ziyade spekülatif yatırımlarda kullanıldığı için ekonomideki katma değeri oldukça düşük olduğu varsayılmaktadır. Ancak gelir dağılımındaki adaletsizliklerin yarattığı

ekonomik sıkıntılar kayıt dışı ekonomiden kazanç sağlayan düşük gelirli grupların lehine sonuçlar doğurmasına yardımcı olabilmektedir.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin gerçekleşebilmesi için ülkedeki ekonomik yapının etkisi görülmektedir. Bireylerin hayat standardı seviyesinin istenilen düzeyde olmaması ve kişi başına düşen milli gelirin düşüklüğü kayıt dışı faaliyetlere yönelmenin başlıca nedenleri olarak kabul edilmektedir. Ekonomi içerisinde işlem yapan kişilerin, herhangi bir muafiyete tabi olmadığı halde yapılan faaliyetlerin kayıt altına alınmaması kayıt dışı ekonominin büyümesine sebep olmaktadır. Vergi mükelleflerinin vergi ödevlerini yerine getirmede istekli olması ayrıca devletin de bu konuda duyarlı olması gerekmektedir.

İnsanları kayıt dışı faaliyetlere yönlendiren en önemli nedenlerin başında vergilendirmeler gelmektedir. Yapılan araştırmalarda vergi oranları ile kayıt dışı ekonomi arasında doğru orantının olduğu saptanmıştır. Yani vergi oranlarındaki artış kayıt dışı ekonomi boyutunu doğrudan etkilemektedir. Vergi yükünün yüksek olması ve belli bir kesimde (ücretliler) toplanması Türkiye’de kayıt dışı ekonominin temel artış nedenleri arasında sayılmaktadır.

Devletin birden fazla gelir kaynağı bulunmaktadır. Bunların başında da vergi geliri gelmektedir. Vergiyi diğer kaynaklardan ayıran temel özellik karşılık olmaması ve tahsilinin zora dayanmasıdır. Bu yüzden bazı mükellefler tarafından direnç gösterilmektedir. Mükelleflerin vergiyi algılama biçimi vergiye karşı olan tutumu belirlemektedir. Vergi, kamu ihtiyaçları olan sağlık, eğitim, savunma ve ulaşım gibi temel ihtiyaçların finansmanında kullanılacağı bilinci, mükelleflerde vergi bilincini arttırmaktadır. Fakat toplanan vergiler ile sunulan hizmetlerin de denk olması gerekmektedir. Aksi halde mükelleflerde ödenen vergilerin verimli kullanılmadığı fikri yaygınlaşacak ve vergi ödemekten kaçınmak isteyeceklerdir. Böyle bir durumla karşı karşıya kalmamak için mükelleflerde vergiye karşı tutumun nedenleri araştırılmalı ve vergi ödevinin vatandaşlık görevi olmanın yanında ahlaki bir görev olduğu bilinci geliştirilmelidir. Vergi bilincinin geliştirilmesi yalnızca mükelleflere düşmemektedir. Mükelleflerin yanında devletin de vergi konusunda oldukça duyarlı olması, ek gelir için çalışanlara aile yardımı, vergi indirimi gibi kolaylıklar sağlaması gerekmektedir. Kayıt dışı ekonomiyi önlemeye yönelik yapılacak tüm çalışmaların uzun vadeli planlar çerçevesinde politikaların belirlenmesi gerekir aksi halde günü kurtarmak için uygulanacak politikalar kalıcı çözüm getirmeyecektir.

Araştırma verilerin analizleri sonrası önerileri aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

1. Kayıt dışı ekonominin sınırlandırılmasına öneri olarak; banka kartlarının ve pos cihazlarının kullanılmasının özendirilmesi, kayıt dışı paranın önüne geçilmesi konusunda fayda sağlayabilir.

2. Vergi yükünün adil dağıtılmasına öneri olarak; vergi mükellefi sayısında yatay büyümenin sağlanması, hem bütçenin kaynak sayısını arttıracığından hem de mükelleflerin vergi yükünü azaltacağından ülke ekonomisine fayda sağlayabilir.

3. Kayıt dışıyla etkin mücadeleye öneri olarak; vergi ve diğer yasal yükümlülüklerin oluşturduğu yükün hafifletilmesi ve etkin denetimin sağlanması ekonomin geneline fayda sağlayabilir.

4. Kayıt dışı istihdamı önlemeye öneri olarak; işverenlerin, çalıştırdıkları her biri işçi için ödemek zorunda oldukları vergilerin düşürülmesi kayıt dışı istihdamın azaltılmasında oldukça fayda sağlayabilir.

5. Ekonomi politikalarının istenilen sonuçları alabilmesine öneri olarak; ekonomin içinde olduğu durumun iyi tahlil edilmesi ve bu doğrultuda politikaların belirlenmesi, uygulamaların istenilen sonuçları doğurması açısından yararlı olabilir.

6. Kayıtlı istihdamın artırılmasına öneri olarak; işçinin ve işverenin karşı karşıya kaldığı ağır vergi yükünün hafifletilmesi, kayıt dışı istihdamın kayıtlı istihdama geçmesine ivme kazandıracığından ekonominin geneline olumlu etkiler sağlayabilir.

7. Ekonomide istikrarlı büyümeye öneri olarak; Kayıt dışı ekonomiye yönelik kalıcı çözümlerin elde edilmesi için ekonomilerde istikrarlı büyümeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için ekonomideki yapısal sorunların çözümü kayıt dışı faaliyetlerin önlenmesi açısından yararlı olabilir.

8. Vergi adaletinin sağlanmasına öneri olarak; dolaylı vergilerin toplam vergideki oranının azaltılması, verginin adil dağılmasına katkı sağlayabilir.

9. Kamu harcamalarının finansman ihtiyacına öneri olarak; makro ekonomik göstergelerin bozulmasına sebep olan kayıt dışı faaliyetlerin sınırlandırılması, GSMH'da büyümeye yardımcı olacağından kamunun ihtiyacı olan kaynakların oluşmasında fayda sağlayabilir.

10. Refah seviyesinin yükseltilmesine öneri olarak; kişi başı harcanabilir gelirin artmasına yardımcı olacak vergi indirimleri yararlı olabilir.

11. Vergi yükünün hafifletilmesine öneri olarak; mükellef sayısının artırılması, devletin gelir kaynağını arttıracığından belli bir kesiminin üzerindeki yükü azalmış olacaktır. Böylece kişisel vergi yükünün azalması vergiye karşı direnci düşürmeye fayda sağlayabilir.

12. Vergi gelirlerinin arttırılmasına öneri olarak; mükelleflerin ödemiş oldukları vergilerin kendilerine hizmet olarak döneceğini hissettirmek, mükellefleri vergi ödemede gönüllü olmaya teşvik edeceğinden vergi gelirlerinin artmasında fayda sağlayabilir.

KAYNAKÇA

KITAPLAR

- ACAR Fatih, *Avrupa Birliği'nde Sosyal Güvenlik*, Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı, Yayın No: 46, Ankara, 2012.
- AKTAN Coşkun Can, *Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi*, TOSYÖV Yayınları, Ankara, 2000.
- ALTUĞ Osman, *Kayıt dışı Ekonomi*, Cem Ofset Matbaacılık Sanayi A.Ş., İstanbul, 1994.
- ALTUĞ Osman, *Kayıt Dışı Ekonomiyle Kalkınma Modeli ve Mali Milat Uygulaması*, Asomedyta, 2002, 199-211.
- AYDEMİR Şinasi, *KOBİ'ler ve Kayıt Dışı Ekonomi*, Türkiye Orta Ölçekli İşletmeler, Serbest Meslek Mensupları ve Yöneticiler Vakfı, Ankara, Kasım 1994.
- AYDEMİR Şinasi, *Türkiye'de Kayıt dışı Ekonomi*, Hesap Uzmanları Kurulu Yayınları, İstanbul, 1995.
- ÇETİN Bilal, *Soygun-Hayali İhracatın Boyutları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989.
- ÇOMAKLI Şafak Ertan, *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergisel Kayıt dışılık*, Turhan Kitabevi, Erzurum, 2007.
- DPT, *Kayıt Dışı Ekonomi: Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, 2001, 1-118
- FREY Bruno S. and FRIEDRICH Schneider, *Informal and Underground Economy*, Department of Economics, Johannes Kepler University, Economic Working Paper Series, 2000, No.4.
- GÖKBUNAR Ali Rıza, *Türk Vergi Sisteminde Reform Gereği*, Nezihe Sönmez'e Armağan, İzmir, 1997, 301-324.
- JOHNSON Simon et al., *Regulatory Discretion and the Unofficial Economy* American Economics Review, 1998.
- KARYAĞDI Nazmi, *Toplam Kalite Yönetimi ve Türk Vergi İdaresi*, Ankara Sanayi Odası Yayın No: 51. Ankara, 2001.
- KIRBAŞ Sadık, *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi, Yolsuzluk, Siyasetin Finansmanı*, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2012.
- MAVRAL Ülker, *Kara Para Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Türkiye'ye Yansımaları*, Vergi Denetmenleri Derneği Yayını, Ankara, 2001.
- ÖĞÜNÇ Fethi ve YILMAZ Gökhan, *Estimating The Underground Economy in Turkey, The Central Bank of The Republic of Turkey*, Discussion Paper, September, 2000.
- ÖZSOYLU Ahmet Fazıl, *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi, Milli Kimliğin Yükselişi*, Bağlam Yayınları, 1996.
- ÖZSOYLU Ahmet Fazıl, *Yeraltı Ekonomisi*, Akçağ yayınları, İstanbul, 1999.
- RENOOY Piet and WILLIAMS Colin, *Tackling Undeclared Work In European Union*, European Foundation For Improvement of Living and Working Conditions, 2008, 9-41.
- SCHNEIDER Friedrich and WILLIAMS Colin, *The Shadow Economy, The Institute of Economic Affairs*, Profile Books Ltd., London, 2013.

- SUGÖZÜ İbrahim Halil, **Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2010.
- T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Vergi Politikalarının Üretim ve İhracata Etkileri**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayınları, 2002, Sayı: 11.
- T.C. Başbakanlık DPT, **Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi**, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Yayın No. 2661, 2002.
- TBB, **Türk Vergi Sisteminin Önündeki Temel Engeller ve Çözüm Önerileri**, TBB Yayını.
- TOPTAŞ Ülker, **Türkiye’de Kayıt dışı Ekonominin Nedenleri**, TES-AR Yayınları, No. 26, Ankara, 1998.
- TOSUNER Mehmet ve ARIKAN Zeynep, **Vergi Uyuşmazlıklarının İdari Aşamada Çözümü ve Türk Vergi Yargısı**, Maliye Bölümü Masaüstü Yayıncılık, İzmir, 2003.
- UNAKITAN Kemal, **Kayıt dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008-2010)**, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı Yayın, Ankara, 2009.
- USLANER Eric M., “Coping and Social Capital: The Informal Sector and the Democratic Transition”, **Conference on Unlocking Human Potential: Linking Formal and Informal Sectors**, Finland, 2004.
- UYANIK Namık Kemal, **Bir Bölüm Finansal İşlemler ve Vergilendirilmeleri**, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları Yayın No: 226, İstanbul, 2001.
- YILMAZ Gülay Akgül, **Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları**, ISMMMO Yayını, Mart Matbaacılık, İstanbul, 2006.
- YÜZBAŞIOĞLU Nuray, **Kayıt Dışı Ekonomi ve İstihdam Üzerindeki Etkileri**, Türkiye Kamu-Sen Yayınları, Ankara, 2010.

MAKALELER

- AKALIN Gülsüm ve KESİKOĞLU Ferdi, “Türkiye’de Kayıt dışı Ekonomi ve Büyüme ilişkisi”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 2007, Cilt: 3, Sayı: 5, 71-87.
- AKTAN Coşkun Can, “Politikada Rant Kollama”, **Amme İdaresi Dergisi**, 1993, Cilt: 26, Sayı: 4, 119-136.
- ALTUĞ Osman, “Kayıt Dışı Ekonominin Kayıt Altına Alınması”, **Muhasebe Finansman Dergisi**, 1996, Cilt: 8, Sayı: 9, 134-143.
- ALTUĞ Osman, “Türkiye’de Kayıt dışı Ekonomi–Paradaki Sıfırların Artması–Rant Arama ve Enflasyon Vergisi Yönünden Yeniden Yapılanma”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Eylül-Aralık 1998, Sayı: 23-24, 3421-3430.
- ASLANOĞLU Suphi ve YILDIZ Seyfi, “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Olgusu, Bu Olguyu Azaltmaya Yönelik Çözüm Arayışları ve Bir Öneri: Rasyo Analizi Yoluyla Etkin Bir İnceleme Sisteminin Oluşturulması”, **Sosyo Ekonomi Dergisi**, 2007, Cilt: 6, Sayı: 6, 127-146.
- AYDEMİR Şinasi, “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine (I)”, **Vergi Dünyası**, 1995, Sayı: 161, 72-86.
- BAĞDINLI Halil, “Kayıt Dışı Ekonomi İle Mücadele Edilmeli mi?”, **Dünya**, 2006, Sayı: 26, 27-41.

- BALDEMİR Ercan vd., "Türkiye'de Kayıt dışı Ekonominin MIMIC Model ile Tahminlenmesi", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, 2005, Cilt: 10, Sayı: 2, 231-243.
- BAY Murat vd., "Doğrudan Yabancı Yatırımları Türkiye'ye Çekmek İçin Yapılması Gereken Düzenlemeler", **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 2007, Cilt: 1, Sayı: 12, 253-263.
- BİLANÇO, "Kriz Kayıt Dışı Ekonominin Boyutlarını Artırıyor", Bilanço, **TÜRMOB Aylık Yayın Organı**, 2002, Sayı: 73, 1-10.
- BİLEN Abdulkadir, "Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Çabalar", **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, 2007, Sayı: 36, 134-143.
- BOY Kadir, "Kayıt Dışı Ekonomi ve Gelir İdaresinin Yeniden Yapılanma Gerekliği", **Vergi Dünyası Dergisi**, 2002, Cilt: 247, 21-29.
- BOZKURT Cuma, "Kayıt dışı Ekonominin Bir Değerlendirmesi ve Türkiye", **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, 2014, Cilt: 13, Sayı: 1, 41-58.
- BOZKURT Kurtuluş ve ÖZBEY Özgen, "Kayıt Dışı Ekonomi: Türkiye Ekonomisi ve Türk Turizm Sektörü İçin Genel Bir Değerlendirme", **Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, 2015, Cilt: 2, Sayı: 1, 75-86.
- BULUT Mehmet, "Vergilendirme ve Kayıt dışı İstihdam Üzerine Bir Analiz", **Akademik Bakış Dergisi**, 2013, Sayı: 37, 1-15.
- ÇETİNTAŞ Hakan ve VERGİL Hasan, "Türkiye'de Kayıt dışı Ekonominin Tahmini", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 2003, Cilt: 4, Sayı: 1, 15-30.
- ÇİFTÇİ Hakkı, "Kayıt Dışı İstihdamın Ekonomik Etkileri", **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, 2018, Cilt: 10, Sayı: 1, 1-17.
- DEMİR İhsan Cemil ve KÜÇÜKİLHAN Mustafa, "Vergi Mükelleflerinin Kayıt Dışı Ekonomi Algısı: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma", **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2013, Cilt: 9, Sayı: 1, 31-48.
- DEMİRCAN Esra Siverekli, "Türkiye'de Vergi Politikalarının Siyasi Analizi: Siyasi Değişimin Vergi Kayıp ve Kaçaklarına Etkisi Üzerine Bir İnceleme", **19. Türkiye Maliye Sempozyumu**, Antalya, 10-14 Mayıs 2004.
- DEMİRCAN Esra Siverekli, "Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2003, Sayı: 21, 97-116.
- Devlet Planlama Teşkilatı, "Vergi Özel İhtisas Komisyon Raporu", **9. Kalkınma Planı (2007-2013)**, Ankara, 2006.
- DOĞRUSÖZ A. Bumin, "Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele Açısından Vergi Hukuku Özel Hukuk İlişkilerine Bakış", **19. Türkiye Maliye Sempozyumu**, Antalya, 10-14 Mayıs 2004, 158-176.
- DPT, Okul Öncesi Eğitim-İlköğretim-Özel; Komisyonu, Özel İhtisas, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Okul Öncesi Eğitim-İlköğretim-Özel Eğitim **Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2001, 1-55.
- ERKUŞ Hakan ve KARAGÖZ Kadir, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini", **Maliye Dergisi**, 2009, Sayı: 156, 126-140.
- GERÇEK Adnan, "ABD'de Vergi Reformu Tartışmaları ve Tek Oranlı Vergi (Flat Tax) Sistemi", **D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, 1999, Cilt: 14, Sayı: 1, 125-136.

- GERMANONGUE Debore Marc, "A hidden Enemy", *Unesco Courier*, 1996, Volume: 49, No: 6, 22-24.
- GÜLER Hünkar ve TOPARLAK Ekrem, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Ölçümü ve Avrupa Birliği Ülkeleriyle Karşılaştırılması", *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2018, Cilt: 11, Sayı: 1, 209-220.
- GÜNDAGAN Naci, "Genç işsizliği ve Avrupa Birliği-ne Üye Ülkelerde Uygulanan Genç İstihdam Politikaları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1999, Cilt: 54, Sayı: 1, 64-79.
- HARMANŞA Aybüke ve ABUT Ayşenur, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi Gerçeği (Elazığ İl Örneği)", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 2017, Cilt: 4, Sayı: 1, 91-107.
- ILGIN Yılmaz, "Kayıtdışı Ekonomiyi Tahmin Yöntemleri ve Türkiye'de Durum", *DPT Planlama Dergisi*, DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı için Özel Sayı, 2002, 145-155.
- IŞIK Nihat ve ACAR Mustafa, "Kayıt Dışı Ekonomi Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2003, Sayı: 21, 117-136.
- KILDİŞ Yusuf, "Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2000, Cilt: 2, Sayı: 2, 1-10.
- KORKMAZ Ömer Faruk ve YAZAN Ömer, "Ulusal Fon Döngüsünü Sınırlandıran Bir Faaliyet Olarak Tefecilik", *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 2012, Cilt: 1, Sayı: 2, 59-70.
- KÖK Recep ve ŞAPÇI Onur, "Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye Ekonomisindeki Büyüklüğünün Tahmin Edilmesi", *Uluslararası Ekonomi Konferansı*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Türkiye, Ankara, 11-13 Eylül 2006.
- OĞUZTÜRK Bekir Sami ve ÜNAL Ertuğrul Kutay, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017, Cilt: 3, Sayı: 28, 325-336.
- OSMAN Ali, "Uygulamada Tefecilik Suçu", *Ankara Barosu Dergisi*, 1996, Sayı: 2, 233-237.
- ÖZEL Salih, "Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı Sorunları ve Çözümleri", *Yaklaşım Dergisi*, Kasım 1998, Sayı: 71, 11-24.
- SARILI Mustafa Ali, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler", *Bankacılar Dergisi*, 2002, Sayı: 41, 32-50.
- SAVAŞAN Fatih vd., "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi: Zaman Serisi ve Panel Veri MIMIC Tahminleri", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2016, Cilt: 4, Sayı: 2, 161-200.
- SAVAŞAN Fatih ve ODABAŞ Hakkı, "Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Nedenleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2005, Cilt: 1, Sayı: 10, 1-28.
- SCHNEIDER Friedrich, "The Growth of the Shadow Economy in the OECD: Some Preliminary Explanations", *Journal of International Affairs*, 2000, Volume: 53, No: 2, 413-431.
- SCHNEIDER Friedrich and ENSTE H. Dominik, "Shadow Economies: Size, Causes and Consequences", *Journal of Economic Literature*, 2000, Volume: 38, Issue: 1, 77-114.

- SIRMA İbrahim ve SALDANLI Arif, "Kara Para Aklamada Sermaye Piyasası Araçlarının Kullanımı", *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 2015, Cilt: 3, Sayı: 3, 108-118.
- ŞEKER Murat, "Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini Türkiye Örneği-I", *Vergici ve Muhasebeciyle Diyalog*, Mayıs 2006, Sayı: 217, 106-137.
- ŞEKER Sakıp, "Kayıt Dışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etkileri", *Yaklaşım Dergisi*, 1995, Sayı: 25, 76-100.
- TANZİ Vito, "Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope, and Cures", *IMF Staff Papers*, 1998, Volume: 45, No: 4, 559-594.
- TAŞDEMİR Murat, "Dinamik Genel Denge Modellerinde Zamanlar Arası Tercihler: İndirgenmiş Fayda Teorisi ve Yetersizlikleri", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2006, Cilt: 1, Sayı: 12, 114-129.
- TEMEL Adil vd., "Kayıt Dışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü", *İşletme ve Finans, Yaklaşım Dergisi*, 1994, Cilt: 9, Sayı: 104, 10-33.
- TÜRKER Mehmet, "Vergi Sisteminin Bütünlüğü Bozuldu", *TÜRMOB Bilanço Dergisi*, 2009, Sayı: 158, 1-33.
- US Vuslat, "Türkiye Ekonomisinde Kayıtdışı Ekonomiye Ölçmeye Yönelik Ampirik Çalışma: Elektrik Üretimi Yaklaşımı", *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2006, Cilt: 8, Sayı: 1, 1-18.
- YELDAN Erinç vd., "Türkiye'de İstihdam-Büyüme İlişkisi Üzerine Bölgesel Hesaplanabilir Genel Denge Modeli Uygulaması", *Çalışma Toplum*, 2012, Cilt: 32, Sayı: 1, 11-50.
- YURDAKUL Alpay, "Ülkemizde Vergilemenin Bazı Özellikleri", *Türk Vergi Sistemi ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri Sempozyumu*, İstanbul Mülkiyeliler Vakfı, Yılmaz Ofset, İstanbul, 1990.
- YURDAKUL Funda, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi: Bir Model Denemesi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2008, Cilt: 63, Sayı: 4, 205-221.

TEZLER

- ARSLANOĞLU Gaye Dinler, Kayıt Dışı İstihdam: Gaziantep Örneği, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2013 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).
- AYDIN Nurettin, Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Kayıt Altına Alınmasına Yönelik Önlem ve Öneriler, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2000 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).
- BULUT Halim Murat, Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Etkileri ve Kayıt Dışı ile Mücadele Yöntemleri: Türkiye Örneği, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2007 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).
- EROĞLU Emrah, Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Kayıtdışı Ekonominin Makroekonomik Etkileri, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014 (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**).
- GEMRİK Sevil, Fikri Mülkiyet Hakları Bağlamında Korsan Yayıncılığın Ekonomi Politikası, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Isparta, 2008 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).

- ILGIN Yılmaz, Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları, Ankara, 1999 (**DPT Uzmanlık Tezi**).
- İKİZ Ahmet Salih, Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye'de Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2000 (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**).
- KARADAĞ Umut, Kayıtdışı Ekonomi Olgusu ve Türkiye İncelemesi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).
- KATKAT Münevver, Muhasebede Vergi Yönünden Denetimin Kayıt Dışı Ekonomi Üzerindeki Başarısı, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2017 (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**).
- SELMAN Ferhat, Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutu, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2007 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).
- SUGÖZÜ Ferhat H., Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları: (1980-2004) Türkiye Örneği, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008 (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**).
- TECİM Burak Ali Han, Kayıt Dışı Ekonomide Vergi ve Vergi Denetiminin Önemi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İzmir, 2008 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).
- TUNÇ Elif, Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele ve Türkiye Örneği, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**).
- TUNÇ Mehmet, Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede Geliştirilen Stratejiler Uygulanan Politikalar ve Gelişmiş Ülke Örnekleri, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, 2007 (**Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi**).

İNTERNET

- ACAR Fatih, "Kayıt dışı Ekonomiyle Mücadelede Gelinek Nokta ve Yapılması Gerekenler", 2005, <http://www.kayitdisiekonomi.com/makale/detay.asp?id=32> (Erişim Tarihi: 31.03.2018).
- AKARCA Akif ve ŞAFAK Mehmet, "Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi ve Eylem Planı", Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/kayitdisi-ekonomiyle-mucadele-stratejisi-ve-eylem-planı/3642> (Erişim Tarihi: 14.04.2018).
- AYKIN Hasan, "Kayıt Dışı Ekonomi, Suç Ekonomisi, Kara Para ve Aklama Kavramlarını Netleştirme Denemesi", <https://vergidosyasi.com/2017/01/08/kayitdisi-ekonomi-suc-ekonomisi-kara-para-ve-aklama-kavramlarini-netlestirme-denemesi/> (Erişim Tarihi: 10.05.2018).
- BAĞDADIOĞLU Enis, "Kayıt Dışı İstihdam ve Asgari Ücret", <http://www.turkis.org.tr/icerik/makalekayitdisiistihdamveasgariucret.htm> (Erişim Tarihi: 29.04.2018).
- EKESAN Nur, "Kayıt Dışı Ekonomi, Nereye Kadar?", http://www.turktrade.org.tr/durum/durum_ocak_2006/nurekesan.html (Erişim Tarihi: 13.05.2018).
- Ekodialog, <http://www.ekodialog.com/yeralti-ekonomisi/yer-alti-ekonomisi-mafya-nedir.html> (Erişim Tarihi: 16.04.2018).

- GÜLEN Gonca, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi", Akademi İktisat, http://www.akademiktisat.net/calisma/tr_iktisat_genel/tr_kdisi_ekonomi_ggonca.htm (Erişim Tarihi: 16.03.2018).
- HAKKI Telif, "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Etkileri", Herdem Avukatlık Bürosu, 2015, <http://herdem.av.tr/tr/trkiyede-kayt-ekonomi-ve-etkileri/> (Erişim Tarihi: 16.05.2018).
- Herdem Hukuk Bürosu, Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Etkileri, <http://herdem.av.tr/tr/trkiyede-kayt-ekonomi-ve-etkileri/> (Erişim Tarihi: 29.04.2018).
- <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24579> (Erişim Tarihi: 12.08.2018).
- II. Kayıt Dışı Ekonominin Sebepleri, "G. Kayıt Dışı Ekonomi ve Sosyal Bilinç", http://www.kayitliekonomiyegecis.gov.tr/alt.php?sayfa=k_7_sosyal_bilinc (Erişim Tarihi: 16.04.2018).
- GÖKALP İlhan, "Vergi Ödemeyi Etkileyen Ekonomik Faktörler", Akademik Bakış, **Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, Sayı 12, <http://www.akademikbakis.org/12/VOEF.htm> (Erişim Tarihi: 13.04.2018).
- KANKILIÇ Nazım, "Kayıt Dışı Ekonomi (Sebepleri, Ölçüm Metotları, Boyutu ve Sonuçları)", **DEGU-DER**, 2016, <http://www.vmhk.org.tr/kayit-disi-ekonomi-sebepleri-olcum-metotlari-boyutu-ve-sonuclari/> (Erişim Tarihi: 26.04.2018).
- KILIÇDAROĞLU Kemal, "Saklı Ekonominin Boyutları ve Daraltma Önlemleri", 2000, <http://www.vergidunyasi.com.tr/Makaleler/2423> (Erişim Tarihi: 17.04.2018).
- ÖZDİNÇ Mustafa, "Yarı Kayıtlı Ekonomi Nedir? Kara Para Hakkında Bilmeniz Gereken Her Şey!", 2016, Sayı: 352, <http://iosb.net/yari-kayitli-ekonomi-nedir-kara-para-hakkinda-bilmeniz-gereken-her-sey/> (Erişim Tarihi: 18.04.2018).
- PROKHOROV Artem, "The World Unobserved Economy: Definition, Measurement and Optimality Considerations", 2001, <http://www.msu.edu/~prohorov/a.pdf> (Erişim Tarihi: 18.05.2018).
- SÜMER Hüseyin, "Önce Alışveriş Sonra Kart", **Aksiyon Dergisi**, 2004, Sayı: 479, <https://www.aksyon.com.tr> (Erişim Tarihi: 05.04.2018).
- TURAN Zübeyir, "Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülkemiz Ekonomisine Etkileri ve Katkıları", **Mevzuat Dergisi**, 2010, Yıl: 13, Sayı: 149, <https://www.mevzuatdergisi.com/2010/05a/01.htm> (Erişim Tarihi: 11.05.2018).
- TÜİK, "Hane Halkı Bütçe Anketleri ve Gelir ve Yaşam Araştırmaları", http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1011 (Erişim Tarihi: 13.05.2018).
- Türkiye İstatistik Kurumu, "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2016", <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24579> (Erişim Tarihi: 12.08.2018).
- Türkiye, 2017'de Yüzde 7,4 Büyüdü, <https://www.dunya.com/ekonomi/turkiye-2017de-yuzde-74-buyudu-haberi-409315> (Erişim Tarihi: 15.05.2018).
- Türkiye'de Dolaylı ve Dolaysız Vergiler, [http://www.seffalik.org/bilgi-bankasi/infografikler/#iLightbox\[gallery-1\]/28](http://www.seffalik.org/bilgi-bankasi/infografikler/#iLightbox[gallery-1]/28) (Erişim Tarihi: 12.08.2018).
- US Vuslat, "Kayıt Dışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği", Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, 2004, https://www.econstor.eu/bitstream/10419/83270/1/dp_2004-17.pdf (Erişim Tarihi: 16.05.2018).
- www.tuik.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 15.05.2018).

